

Jaakko Kuusela

KIRVES, SIRPPI JA KAHVIPANNU

Rautaesineistö ja metalliset kulutustavarat Laukaan pitäjän perukirjoissa 1850–1900

Pro gradu -tutkielma
Suomen historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Lokakuu 2015

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Jaakko Kuusela	
Työn nimi – Title Kirves, sirppi ja kahvipannu. Rautaesineistö ja metalliset kulutustavarat Laukaan pitäjän perukirjoissa 1850–1900.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Lokakuu 2015	Sivumäärä – Number of pages 97
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Suomalainen maaseutu koki 1800-luvun loppupuoliskolla muutoksen. Omavaraisesta maataloudesta siirryttiin uusien ja tehokkaampien työmenetelmien avulla teolliseen maanviljelyyn 1870-luvulta lähtien. Vuosisadan loppua kohden talonpojat omaksuivat uusia työvälineitä ja -tapoja. Myös kulutustottumukset muuttuivat. 1860-luvun nälkävuosien jälkeen maaseudulla karjatalous ja heinän peltoviljely muuttivat maanviljelystä. Metsien arvo nousi sahateollisuuden kasvun myötä, mikä johti varallisuuden kasvuun useilla alueilla. Tutkimus käsittelee maaseudun työtapoja ja muutosta Laukaassa vuosien 1850–1900 perukirjojen rauta- ja metalliesineiden luetteloiden kautta. Perukirjoihin merkittiin kuolinpesän irtain ja kiinteä omaisuus. Perukirjoja tarkastelemalla voidaan nähdä millaisia työkaluja ja työtapoja maaseudulla on ollut käytössä ja miten ne muuttuivat ajan saatossa. Perukirjojen esineluetteloista voidaan myös nähdä uusien tavaroiden ja tapojenkin leviäminen maaseudulle. Perukirjoissa esiintyvien rautaesineiden ja metallisten kulutustavaroiden kirjo kasvoi 1800-luvun loppua kohden. Perinteisiä työtapoja edustivat erilaiset kirveet, elonkorjuu- ja maanmuokkausvälineet sekä esimerkiksi sepän työkalut. Uudempia työtapoja edustivat erilaiset maatalouskoneet sekä uudenlaiset aurat. Metallisten kulutustavaroiden määrä lisääntyi vuosisadan loppua kohden. Kahvinjuonnin lisääntymisestä kertovat kahvipannut. Tupia ryhdyttiin valaisemaan vuosisadan loppua kohden valopetrolia käyttävillä valaisimilla ja ajankäytössä erilaiset kellot alkoivat olla entistä tärkeämpiä. Myös ruokatalous muuttui tutkimusajankohtana erilaisten kattiloiden ja pannujen yleistyessä. Tutkimus on kulttuurihistoriallinen. Perukirjat kertovat myös varallisuudesta, joten myös taloushistoria on tutkimuksessa läsnä. Historian lisäksi tutkimus on vahvasti sidoksissa perinteiseen kansatieteeseen ja aineellisen kulttuurin tutkimukseen.</p>	
Asiasanat – Keywords maatalous, muutos, aineellinen kulttuuri, perukirjat, Laukaa	
Säilytyspaikka – Depository	
Muita tietoja – Additional information	

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2 Perinteisen kansatieteen ja aineellisen kulttuurin tutkimuskenttä	2
1.3 Tutkimusaineisto ja -menetelmät	7
2 LAUKAA JA LAUKAAN PITÄJÄN PERUKIRJAT 1850–1900	12
2.1 Laukaa 1800-luvun loppupuoliskolla	12
2.2 Laukaan pitäjän perukirjat 1850–1900	15
3 METSÄTYÖT JA MAANVILJELY PERUKIRJOJEN RAUTAESINEISTÖSSÄ	22
3.1 Metsätyövälineet	22
3.2 Pellonmuokkausesineistö	27
3.2.1 Aurat	28
3.2.2 Lapiot, talikot ja kuokat	30
3.3 Laukaan viljelymuodot	32
3.3.1 Kaskiviljely	33
3.3.2 Suoviljely	35
3.3.3 Peltoviljely	37
3.3.4 Niityt ja heinän peltoviljely	42
3.4 Elonkorjuu	45
3.4.1 Sirpit ja viikatteet	46
3.4.2 Ensimmäiset koneet maataloudessa	49
4 KÄSITYÖT JA KÄSITYÖKALUT PERUKIRJOISSA	55
4.1 Ammattikäsityöläiset	55
4.2 Sepän paja	61
4.3 Puutyöt	64
4.3.1 Sahat	64
4.3.2 Höylät	68
4.3.3 Muut puutyökalut	69
4.3.4 Puusepät	71
4.4 Naisten käsityöt perukirjojen rautaesineistössä	72
5 KOTITALOUSESINEISTÖ JA KULUTUSTAVARAT PERUKIRJOISSA	75
5.1 Ruoan valmistus	75
5.2 Kahvin- ja teenjuonti	79
5.3 Valaisimet ja kellot	83
6 RAUTAESINEET JA METALLISET KULUTUSTAVARAT LAUKAAN PERUKIRJOISSA	88
LÄHTEET	93

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

1800-luvun loppupuolta pidetään maaseudulla muutosten aikana. Perinnäistä maataloutta ryhdyttiin hiljalleen 1860-luvun katovuosien jälkeen uudenaikaistamaan. Omavaraistaloudesta siirryttiin uusien ja tehokkaampien työmenetelmien avulla teolliseen maanviljelyyn 1870-luvulta lähtien. Muun yhteiskunnan teollistuessa myös maaseutu alkoi siirtyä uuteen aikaan uusien työkoneiden tullessa markkinoille. Leipäviljan tuonti ulkomailta mahdollisti siirtymisen karjatalouteen ja rehuheinän peltoviljelyyn. Karjatalouden kasvun myötä maatiloilla pystyttiin keskittymään entistä tehokkaammin yhteen maatalouden muotoon ja tilojen tuotteita myymään markkinoille. Metsistä tuli 1860-luvulla arvokasta omaisuutta valtiovallan vapauttaessa sahateollisuuden. Nämä tekijät johtivat hiljalleen maaseudun vaurastumiseen vaikuttaen muun muassa kulutustottumusten muuttumiseen.

Maaseudusta tuli vähitellen kaupunkien ruokavaranto, joskaan vielä 1800-luvun lopussa tai 1900-luvun alussa kaupungistuminen ei vielä ollut kovinkaan nopeaa. Tutkimukseni aikarajaus sisältää maatalouden tuotantotapojen vaihtumisen lisäksi myös 1860-luvun katovuodet, jotka omalta osaltaan vaikuttivat omavaraistaloudesta kaupalliseen tuotantoon siirtymiseen. Maatalouden tuotantosuunnan muutosta 1800-luvulla Suomen historiassa on tutkittu paljon etenkin taloushistorian saralla.¹ Myös kulttuurihistorian sekä kansatieteen puolella tutkimusta suomalaisesta maaseudusta sekä maaseudun työtavoista ja -välineistä on tehty runsaasti eri aikoina.²

Vielä 1800-luvulla suurin osa suomalaisista sai elantonsa maanviljelystä. Maaseutu oli pysynyt suhteellisen muuttumattomana satojen vuosien ajan. Työmenetelmät ja -välineet olivat säilyneet samoina useiden sukupolvien ajan. Väkiluvun kasvu 1800-luvulla kuitenkin pakotti myös maaseudun muuttumaan. Uudenlaiset viljelymenetelmät ja koneet mullistivat maatalouden läpikotaisin muutamassa kymmenessä vuodessa. Muutos näkyi myös muilla aloilla. Pelto- ja metsätöiden lisäksi muutosta tapahtui myös käsitöissä sekä kotitaloudessa.

1 Esim. Vihola 1991; Peltonen 1992; Soininen 1974; Anttila 1974.

2 Esim. Maasola 2009; Ranta 2006; Saarinen 2011; Sirelius 1919; Suolahti 1925; Uotila 2014; Vuorela 1975.

Tarkastelen tutkimuksessani mainittuja muutoksia Laukaan pitäjän perukirjoissa esiintyvien rautaesineiden sekä metallisten kulutustavaroiden avulla. Millainen oli tavallisen laukaalaisen rautaesineistö vuonna 1850, ja miten se muuttui vai muuttuiko ollenkaan vuosisadan loppua kohden? Millaisia työmenetelmiä maaseudulla on käytetty perukirjojen rautaesineiden perusteella? Kuinka maatalouden uudenaikaistuminen näkyi perukirjojen esineluetteloissa? Millaisia käsitöitä maaseudulla harjoitettiin ja millainen oli maatalon tuvan kotitalousesineistö perukirjojen esineluetteloiden perusteella? Lisääntyikö rautaesineiden ja kulutustavaroiden määrä perukirjoissa uusien teollisuustuotteiden myötä 1800-luvun loppua kohden? Näiden kysymysten lisäksi tarkastelen Laukaan perukirjojen jakautumista väestöryhmittäin ja varallisuuden perusteella.

Perukirjoihin merkityt rautaesineet ovat olleet pääosin seppien rautamalmista valmistamia työkaluja. Rautaesineiden lisäksi tarkastelen myös messingistä, kuparista, vaskesta ja pellistä valmistettuja esineitä. Nämä muista metalleista valmistetut esineet ovat olleet pääosin kulutustavaroita. Jako rautaesineisiin ja metallisiin kulutustavariihin perustuu perukirjoissakin käytettyyn jaotteluun, jossa rautaesineet esiintyvät omana ryhmänään ja muut metallit omina ryhminään. Rautaesineet ovat myös olleet perinteisiä, maaseudulla satoja vuosia käytettyjä työkaluja, kun taas muista metalleista valmistetut esineet olivat uudempia kulutustavaroita. Olen käynyt läpi Laukaan pitäjän perukirjat vuosien 1850–1900 ajalta kymmenvuosittain. Tutkimukseni on ennen kaikkea kulttuurihistoriaa, mutta sivuaa tiiviisti myös taloushistoriaa. Lisäksi tutkimukseni on vahvasti osa perinteistä kansatiedettä ja aineellisen kulttuurin tutkimusta.

1.2 Perinteisen kansatieteen ja aineellisen kulttuurin tutkimuskenttä

Elias Lönnrotin ja muiden tämän aikalaisten runonkeräysmatkat 1800-luvulla herättivät kiinnostuksen suomalaista kulttuuria ja kansanperinnettä kohtaan 1800-luvulla. Vuosisadan lopulla ryhdyttiin suullisen kansanperinteen lisäksi tutkimaan myös esineellistä kulttuuria ja tapoja. Tutkimusmatkoilta kerättiin esineistöä Ylioppilaskuntien kansallistieteellisiin kokoelmiin, jotka myöhemmin muodostivat pohjan Kansallismuseon kansatieteelliselle kokoelmalle. Kansatieteellä oli vahva tarve kerätä museoihin oman kansan menneisyyttä ja osoittaa, että suomalaisilla oli pitkä historia omana kansanaan. Ensimmäisiä aineistonkeruumatkoja Suomessa tekivät muiden muassa arkeologi Theodor

Schvindt sekä vuonna 1887 väitöskirjan suomalaisten ja eräiden sukulaiskansojen rakennuksista tehnyt Axel Olai Heikel. Keruumatkat suuntautuivat monesti suomalaisten sukulaiskansojen pariin jopa aina Siperiaan saakka. Vuonna 1889 Heikel nimitettiin suomalaisen kansatieteen dosentiksi ja kansatieteen voidaan katsoa saaneen virallisesti alkunsa Suomessa.³

Ensimmäinen kattava suomalaista kansankulttuuria esittelevä teos ilmestyi vuonna 1919. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen dosenttina vuodesta 1906 toimineen Uuno Taavi Sireliuksen kaksiosainen *Suomen kansanomaista kulttuuria* kokosi yhteen Suomen alueella vallinneen kulttuurin aina esihistoriasta 1900-luvun alkuun saakka. Vuonna 1921 Helsingin yliopistoon perustettiin suomalais-ugrilaisen kansatieteen professuuri, jota hoitamaan kutsuttiin Sirelius.⁴ Sirelius määrittelee kansatieteen olemuksen tutkimuskohteen mukaan. Yleinen kansatiede tutkii kaikkia kansoja, kun taas erikoiskansatiede keskittyy yhteen kansaan tai heimoon. Kansatieteen Sirelius jakaa henkiseen ja aineelliseen, joista jälkimmäisestä voidaan käyttää myös nimitystä etnografia. Sireliuksen mukaan kaikkein kattavimpiin tuloksiin kansatieteen parissa päästään tutkittaessa kansaa, joka polveutuu suuremmasta kansojen haarasta. Suomen kohdalla tämä tarkoittaa suomalais-ugrilaisten kansojen tarkastelua. Sirelius painottaa, että tutkimalla useampaa samansukuista kansaa päästään paremmin selville kulttuurin eri kehityksen asteista. Kulttuurit kehittyvät eri kansojen parissa hitaammin tai nopeammin. Näin ollen esimerkiksi juuri Suomen kansankulttuuria voidaan takautuvasti tarkastella jonkin muun suomalais-ugrilaisen kansan kautta. Sireliuksen mukaan juuri aineellista kulttuuria tulee tarkastella kehityksen, evoluution kautta.⁵

Sirelius ja muut kansatieteilijät lainasivat menetelmänsä tuolloin luonnontieteistä, mistä evolutionistinen teoria on yksi vahvimpia esimerkkejä. Evolutionismin mukaan etenkin vaatteiden ja rakennusten, mutta myös perinteiden ja tapojen kehityskulkua voidaan tarkastella ja tutkia samoin kuin luonnon kehittymistä ajan saatossa. Tämän lisäksi varhaisimmat kansatieteilijät sovelsivat myös kulttuurimaantieteellistä diffusionismia, jonka mukaan esineet ja tavat liikkuvat maantieteellisesti alueelta toiselle. Tässä teoriassa etenkin esineiden ja ilmiöiden nimet saivat suuren huomion, sillä niitä tutkimalla ja

3 Esim. Lönnqvist 1999, 16-17; Lehtonen 2005, 20-21.

4 Lönnqvist 1999, 17.

5 Sirelius 1919a, 14-16.

vertailemalla pystyttiin selvittämään esineiden ja ilmiöiden leviäminen alueelta toiselle.⁶

Sireliuksen kattavan esityksen jälkeen suomalaista kansanperinnettä tutkittiin tiiviiseen tahtiin seuraavat vuosikymmenet. 1930-luvulla kansatieteessä oltiin siirrytty suomalaissukuisten kansojen tutkimisesta oman maan kansankulttuurin tukimiseen. Talonpoikauskulttuuria ihannoitiin laajasti, ja sitä pidettiin niin sanotun korkeamman kulttuurin vastakohtana. Talonpoikauskulttuurista kehittyi teollistuvassa ja kaupungistuvassa Suomessa eräänlainen ihanne, jota tutkittiin runsaasti. Muiden muassa Kustaa Vilkun tutkimukset suomalaisesta aineettomasta ja aineellisesta kansanperinteestä saivat suurta suosiota. Evolutionistisesta ajattelusta oltiin osittain jo luovuttu ja siirrytty funktionalistiseen ajatteluun, jossa korostettiin tapojen ja esineiden tarkoituksenmukaisuutta. Evolutionistisen tulkinnan mukaan esineillä ja tavoilla oli olemassa ensin yksinkertainen muoto, josta nämä sitten kehittivät ajan myötä monimutkaisemmiksi saavuttaen lopulta täydellisen muotonsa. Funktionalistisessa ajattelussa tällaisesta kehityssarja-ajattelusta luovuttiin, kaikkein yksinkertaisin muoto saattoikin olla se kaikkein täydellisin.⁷

Vuonna 1943 ilmestyi Vilkun ja Eino Mäkisen yhdessä kokoama laaja esitys perinteisistä suomalaisista töistä ja työtavoista. *Isien työ* pohjautui Eino Mäkisen Kansatieteellisen Filmin kuvausmatkoilla vuosina 1936–1941 ottamiin valokuviin suomalaisella maaseudulla. Kustaa Vilkuna laati kuviin havainnollistavat selitykset vanhoista suomalaisista työtavoista. Teoksen alkulauseessa todetaan suomalaisten sokeutuneen ”uusimman ajan suuriin teknisiin saavutuksiin” ja unohtaneen menneiden polvien tekemän kovan työn. Materialistisen kulttuurin tuotoksia oli tuolloin jo tallennettu runsaasti museoihin ”silmäniloksi” tuleville polville, mutta vanhaa aineetonta kulttuuria, kuten työtä ja työtapoja, uhkasi vaipuminen unohduksiin.⁸ Tällainen huoli kansanperinteen ja ”oikean” suomalaisen kulttuurin katoamisesta ja unohtumisesta onkin ollut yhtenä syynä suomalaisen kansanperinteen tutkimiseen 1900-luvulla.

Perinteisessä kansatieteessä myös kansallisuusaatteen luominen ja vahvistaminen oli ollut yhtenä motiivina aina 1800-luvulta lähtien. Etenkin sisällissodan kahtia jakamassa

6 Lehtonen 2005, 12-13.

7 Lehtonen 2005, 13.

8 Vilkuna 1943, 6–9.

Suomessa kansatiede halusi tehdä suomalaisesta talonpojasta kansallissankarin, mikä nosti kansatieteen arvostusta sen aikaisessa tiedemaailmassa. Kansatieteessä talonpoikaiskulttuuria tutkittiinkin tiiviiseen tahtiin läpi 1900-luvun alkupuolikkaan. Talonpoikaiskulttuurin tutkiminen jatkui vielä 1960-luvulla, jolloin kaupunkeihin maalta muuttaneet saivat kansatieteen tutkimusten avulla kosketuksen juuriinsa. Talonpoikaiskulttuurin tutkiminen koettiin tärkeänä, jotta tuleville sukupolville säilyisi käsitys perinteisestä suomalaisesta kulttuurista. Samaan aikaan kansatieteen sisällä syntyi liikehdintää, jonka tuloksena tieteenalalla ryhdyttiin keskittymään ajankohtaisiin ilmiöihin. Suomalainen kansa siirtyi maalta kaupunkeihin ja maanviljelijöistä tuli työläisiä. Talonpoikaiskulttuurin tutkiminen kansatieteessä koettiin vanhanaikaiseksi, sillä ”kansaa” ei enää kaupungistumisen myötä ollutkaan enää pelkästään maanviljelijöitä. Talonpoikien tilalle tulivat vasemmistolaisten aatteiden siivittäminä työläiset ja kansatiede alkoi saada vaikutteita yhteiskuntatieteistä.⁹

Talonpoikaiskulttuurin tutkimus ja suomalaiset yhtenä kansana esittävä ajatusmalli koki vielä 1970-luvulla uuden tulemisen, kun Turun yliopiston professori Ilmar Talve julkaisi yleisesityksen *Suomen kansankulttuuri*, joka käsitteli laajasti suomalaista kulttuuria esihistoriasta nykypäivään huomioiden maaseudun lisäksi myös kaupungit. Samoihin aikoihin myös Toivo Vuorela julkaisi oman yleisesityksen *Suomalainen kansankulttuuri*. Toisin kuin Talve, Vuorela pitäytyi enemmälti talonpoikaiskulttuurissa, vaikkakin teosten samankaltaisuus on varsin huomattava. Talve kirjoitti teoksensa oppikirjamaisempaan muotoon, kun taas Vuorelan teos on jo fyysisesti varsin järeä käsikirja suomalaisesta kansankulttuurista. Maaseutua tutkittaessa olennaiseksi tutkimuskohteeksi muodostuivat siellä tapahtuvat ja tapahtuneet muutokset. Esimerkiksi Veikko Anttila selvitti niin sanottujen innovaatioiden kautta maaseudun koneellistumista teoksessaan *Talonpojasta tuottajaksi*.

Kansankulttuurin tutkiminen ei suinkaan päättynyt 1960- ja 1970-lukujen aikana, vaan siitä tuli yksi osa etnologian alati kasvavassa tutkimuskentässä. Perinteinen kansatiede 1900-luvun alussa keskittyi hyvin suurelta osin käsittelemään miehiä ja miesten töitä sivuuttaen lähes kokonaan naiset. Miesten työt nähtiin ja kuvattiin naisten töitä tärkeämpinä. Sireliuksen ja Vilkun mukaan maaseudun työjako kehittyi ajan myötä niin, että naiset vähitellen luopuivat raskaammista töistä. Miehet tekivät raskaat ja fyysiset työt, kun taas

9 Lehtonen 2005, 19.

naiset hoitivat kevyemmät työt, kuten esimerkiksi ruoanlaiton ja pyykinpesun. Naisten työn määrän katsottiin suomensukuisten kansojen keskuudessa olleen suurempi, mikä kertoi kulttuurin kehitystasosta. Suomessa oltiin jo niin pitkällä, että naisten ei tarvinnut rasittaa itseään miesten lailla peltotöissä. Raskasta työtä tekevä talonpoikaisnainen ei soveltunut sen ajan ihanteeseen sivistyneestä kansasta. Toisen maailmansodan myötä naisten rooli ja merkitys kuitenkin korostui talonpoikaiskulttuurissa. Esimerkiksi Viikuna katsoi nyt naisten olevan tasavertaisia miehiin nähden ja he tekivät raskasta työtä siinä missä miehetkin. Siitä huolimatta naisten osaksi jäivät kansankulttuurin tutkimuksissa usein kotitaloustyöt ja kevyet käsityöt. Samanlainen käsitys esiintyi vielä jossain määrin Vuorelan teoksessa, jossa esimerkiksi pyykinpesu sisältyi naisten käsitöihin.¹⁰

Viime aikoina naisia ja sukupuolta on kansanperinteen tutkimuksessa käsitelty suhteellisen paljon.¹¹ Myös perinteisen kansatieteen 1900-luvun alussa luomaa naiskuvaa on tutkimuksissa tarkasteltu laajasti.¹² Kuten edellä mainittiin, Sirelius ja myös Viikuna ja Vuorela edustivat tutkimuksillaan varsin miehistä näkökulmaa kansankulttuuriin. Etenkin Sireliuksen ja Vuorelan yleisteokset suomalaisesta kansankulttuurista ovat omassa tutkimuksessani varsin suuressa roolissa, mikä kieltämättä näkyy jossain määrin myös omassa työssäni. Toisaalta tutkimukseni aiheessa (rautaesineet ja metalliset kulutustavarat) jako miesten ja naisten töihin näkyy varsin selvästi (rautaiset työkalut, metalliset kattilat ja kahvipannut). Tutkimukseni toisaalta osoittaa, että tuollainen jako ei lopulta ole aivan niin yksiselitteinen. Perukirjoissa kirveitä, viikatteita, kattiloita ja kahvipannuja esiintyy sukupuolesta riippumatta. Ajatus esimerkiksi siitä, etteikö leskeksi jäänyt nainen olisi tehnyt niin sanottuja ”miesten töitä” on myös varsin vaikeasti uskottava. Maaseutu ei ollut homogeeninen yhteisö, jossa kaikki elivät tietyn kaavan mukaan.

Kansanperinteen tutkimus on tänä päivänä vielä voimissaan. Vaikka museot eivät enää kerääkään kokoelmiinsa vanhaa talonpoikaisesineistöä, tarvitsevat ne kuitenkin täydentävää tietoa kokoelmiensa tueksi. Myös nykyaikaisen kulttuurin tutkiminen voidaan katsoa kansanperinteen tutkimiseksi. SKS:n Kansanrunousarkisto houkuttaa niin folkloristeja kuin etnologejakin suullisen kansanperinteen ja tallennetun muistitiedon pariin.

¹⁰ Östman 2007, 44-50; Sirelius 1919a, 20; Viikuna 1943, 110-112.

¹¹ Esim. Knuutila 2006, Stark 2011, Östman 2000.

¹² Esim. Östman 2007, Heikkinen 2007.

1900-luvulla kerättyä muistitietoa vanhan kansan tavoista hyödynnetään yhä edelleenkin.¹³ Myös aineellista kulttuuria, niin uutta kuin vanhaa, tutkitaan jatkuvasti. Esinetutkimuksessa on siirrytty käyttötapojen ja levinnäisyyksien tutkimisesta esineiden kulttuuristen merkitysten tutkimiseen.¹⁴ Sirelius ja muut perinteiset kansatieteilijät pyrkivät vastaamaan kysymykseen mitä esineellä on tehty, kun taas nykyinen tutkimus yrittää selvittää millaisia symbolisia arvoja esineellä on käyttäjälleen ollut.¹⁵ Tämän perusteella oma tutkimukseni linkittyy perinteiseen kansatieteeseen pyrkiessäni selvittämään mitä erilaisilla perukirjoissa esiintyvillä esineillä on tehty.

1.3 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimukseni perustuu Laukaassa vuosina 1850–1900 laadittuihin 156 perunkirjoitukseen. Läpikäymäni perukirjat ovat vuosilta 1850, 1860, 1869, 1870, 1880, 1890 ja 1900. Vuoden 1869 perukirjat olen ottanut mukaan tutkimukseeni, koska ne olivat alkuperäisessä niteessä sekaisin vuoden 1870 perukirjojen joukossa. Olen tutkimuksessani yhdistänyt nämä kaksi vuotta yhteen ja jatkossa käytän näistä perukirjoista ilmausta 1869/70. On mahdollista, että tutkimukseni ulkopuolelle on jäänyt osa edellämainittuina vuosina laadituista perukirjoista, sillä joskus perukirjan matka kuolinpesästä käräjille on saattanut kestää useammankin vuoden. Näin ollen esimerkiksi vuonna 1850 laadittu perukirja on saattanut päätyä arkistoon vasta vuoden 1853 kohdalle. Alkuperäiset perukirjat on arkistoitu Jyväskylän maakunta-arkistoon, jossa olen käynyt ne läpi.

Perukirjaa tutkimuslähteenä on tarkastellut ja käyttänyt etenkin Erkki Markkanen vuodelta 1977 peräisin olevassa väitöskirjassaan *Maaseutuväen varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914* sekä vuonna 1988 julkaistussa menetelmäoppaassa *Perukirja tutkimuslähteenä*. Sattumoisin Markkanen on väitöskirjassaan tutkinut samoja Laukaan pitäjän perukirjoja, joihin myös oma tutkimukseni pohjautuu.

Perukirja on kuolinpesästä tehty luettelo, josta käy ilmi mahdollisimman tarkasti vainajan koko irtain ja kiinteä omaisuus sekä tämän velat ja saatavat. Perukirjan laativat tavallisesti

¹³ Esim. Knuutila 2006, Saarinen 2011.

¹⁴ Esim. Korhonen 1999, Salminen 2010, Turunen 2011.

¹⁵ Nieminen, Olsson, Ruotsala, Siivonen 2011, 7-9.

kolme tehtävään erikseen nimettyä arviomiestä, joista yksi toimi kirjurina. Arviomiehen tuli lain mukaan olla niin sanottu vieras mies eli mahdollisimman puolueeton henkilö sekä kirjoitustaitoinen. Perunkirjoitus tuli toimittaa kolmen kuukauden sisällä vainajan kuolemasta ja se tuli tehdä siellä, missä vainaja oli viimeksi asunut.¹⁶

Perukirjoja alettiin laatia jo 1600-luvulla varakkaimpien henkilöiden kuolinpesistä perinnönjakoa varten, mutta laki teki siitä pakollisen vasta vuonna 1734. Tuolloin perunkirjoituksen eli pesän varallisuuden ilmoittamisen hoiti vainajan leski tai sukulainen. Perukirjan muoto on säilynyt varsin samanlaisena alusta lähtien. Perukirjan alkuun kirjattiin perukirjan teko-aika ja -paikka, arviomiesten nimet, vainajan nimi ja siviilisääty sekä ammatti ja kuolinpäivä sekä perilliset. Tämän jälkeen ilmoitettiin yleensä vielä pesän ilmoittaja ja todistus, että toimitus tehtiin lain mukaisesti ja perunkirjoituksesta ilmoitettiin kirkonkuulutuksella. Vainajan ikää ei yllättävästi perukirjaan vielä 1800-luvulla merkitty, mutta toisin kuin voisi olettaa, perukirjat eivät edusta pelkästään vanhempaa väestöryhmää. Perunkirjoitetun väestön ikäjakaumaa tarkastelen tarkemmin seuraavassa luvussa.¹⁷

Tämän jälkeen vainajan omaisuus on lueteltu tavallisesti alkaen kiinteistä maaomistuksista ja rakennuksista. Näiden jälkeen tulivat mahdollinen käteinen raha sekä arvometallit (kulta ja hopea), joiden jälkeen merkittiin kupari- sekä vaski- ja messinkiesineet ennen rautaesineitä. Joissain tapauksissa perunkirjoittaja saattoi epätarkkuudessaan tai laiskuudessaan merkitä vaski- ja messinkiesineet samaan listaan rautaesineiden kanssa. Vaski ja messinki olivat vielä 1800-luvulla suhteellisen uusia materiaaleja tavallisessa talonpoikaisessa taloudessa. Rautaesineiden jälkeen merkittiin mahdolliset ajokalut ja peltokoneet, mikäli näitä ei jo rautaesineiden yhteydessä mainittu. Näiden jälkeen perukirjaan merkittiin puuesineet, huonekalut, vaatteet, eläimet, viljavarat sekä muu irtain tavara. Aina perunkirjoittajat eivät jaotelleet esineitä perukirjaan niiden materiaalin mukaan, vaan ne saatettiin kirjata perukirjaan siinä järjestyksessä, missä ne kuolinpesästä tavattiin. Tämä tuottaa jonkin verran haasteita omassa tutkimuksessani, sillä joidenkin esineiden kohdalla varmuutta esineen valmistusmateriaalista on mahdoton saada selville. Jokaiselle esineelle ja eläimelle arviomiehet määrittivät rahallisen arvon, jonka mukaan kuolinpesän arvo määräytyi. Irtaimen tavaran jälkeen perukirjaan merkittiin kuolinpesän

16 Esim. Markkanen 1977, 24-25; Hemminki 2008, 57-59.

17 Markkanen 1977, 24-25; Hemminki 2008, 52.

saatavat ja velat, joista kaikista tuli olla velkakirjat. Velat ja saatavat ovatkin ainoat täysin luotettavat rahalliset arvot, mitä perukirjassa on, sillä ne eivät perustuneet arviomiesten omiin arviointeihin. Velkojen ja saatavien jälkeen perukirjaan on merkitty arviomiesten palkkio (yleensä 1 prosentti kuolinpesän varallisuudesta), hautauskustannukset, vaivaskassaan menevä osuus (0,12 prosenttia) ja virkamiesten osuus (0,25 prosenttia), jotka maksettiin kuolinpesän varoista. Loppuun merkittiin pesän varallisuus velkojen ja maksujen jälkeen. Perukirjan allekirjoittivat arviomiehet ja vainajan paikalla ollut omainen.¹⁸

Vaikka perukirja tuli lain mukaan tehdä jokaisen vainajan kuolinpesästä kolmen kuukauden kuluessa vainajan menehtymisestä, ei näin aina tapahtunut. Perunkirjoitus saatettiin tehdä huomattavasti myöhemmin tai se saatettiin jättää kokonaan tekemättä etenkin kaikkein köyhimpiin väestöryhmiin kuuluvien henkilöiden kohdalla. Esimerkiksi Laukaassa perukirjoja laadittiin 1900-luvun alussa ainoastaan joka kolmannesta kuolinpesästä. Näin ollen esimerkiksi väestöryhmien kattavaan tutkimiseen perukirjat eivät sovellu. Myös perukirjoissa ilmoitetuissa henkilötiedoissa saattaa esiintyä puutteita etenkin itsellisten ja mäkitupalaisten kohdalla. Erkki Markkasen mukaan esimerkiksi vuosina 1910–1911 Laukaan perukirjat kattavat talollisista 60,5 prosenttia, torppareista 57,8 prosenttia ja itsellisistä 13,4 prosenttia. Lukemat aiempina vuosina ovat todennäköisesti vielä näitä pienemmät.¹⁹

Perukirjoista varmastikin jätettiin paljon omaisuutta pois. Vainajan omaiset saattoivat ottaa osan kuolinpesän tavaroista itselleen ennen perunkirjoitusta. Voidaan myös pohtia arviomiesten luotettavuutta esineiden merkitsemisessä perukirjaan. Kaikkein huonokuntoisimmat ja vanhimmat tavarat saatettiin jättää pois perukirjasta tai merkitä ne romuksi. Tavaroita saatettiin myös merkitä perukirjaan useamman esineen ryhmänä (esimerkiksi nikkarikalut, kahvivehkeet). Näistä seikoista huolimatta, perukirjan voidaan katsoa olevan hyvinkin luotettava lähde maatalojen irtaimen tavaran tarkasteluun. Perukirjaan merkittyihin esineiden rahallisiin arvoihin tulee kuitenkin suhtautua kriittisesti, sillä ne ovat arviomiesten tekemiä omia arvioita, eivätkä näin ollen välttämättä vastaa esineiden todellisia arvoja. Suuri osa kuolinpesän irtaimistosta saattoi myös olla itse tehtyjä tavaroita, mikä tekee niiden perukirjaan merkityistä rahallisista arvoista täysin summittaisia. Markkanen on tarkastellut perukirjoihin merkittyjä rahallisia arvoja ja

¹⁸ Esim. Markkanen 1988, 42-52.

¹⁹ Markkanen 1988, 52-54; Markkanen 1977, 41.

verrannut niitä kuolinpesistä myöhemmin suoritetuista huutokaupoista saatuihin hintoihin: perukirjaan merkityt arvot olivat huomattavasti huutokauppahintoja alhaisemmat. Huutokaupoissa kuolinpesien irtaimistosta saatiin rahaa noin 1,5-kertaa perukirjaan merkittyjä arvoja enemmän. Perukirjaan merkittyjen rahallisten arvojen pienuus niiden todellisiin rahallisiin arvoihin nähden ei kuitenkaan ole kovin suuri ongelma, sillä sama ilmiö esiintyy kaikissa 1800-luvulla laadituissa perukirjoissa. Näin ollen esineiden arvot eri perukirjoissa ovat keskenään suhteellisen verrannollisia.²⁰

Perukirjojen laadintapäivämäärät sekä niiden laadintapaikat ovat luotettavia tietoja, kuten myös vainajien nimet ja ammatit tai sosiaalinen asema. Aina ammattia tai sosiaalista asemaa ei kuitenkaan perukirjaan merkitty. Perukirjassa ilmoitettua vainajan kuolinaikaa tarkasteltaessa vastaan voi tulla hieman epäselvyyksiä. Kuten edellä todettiin, ei perunkirjoituksessa aina noudatettu lain sille asettamaa kolmen kuukauden takarajaa, vaan perunkirjoitus saatettiin toimittaa jopa vuosia vainajan kuoleman jälkeen. Tämä tietenkin aiheuttaa epäluottamusta perukirjan paikkansapitävyyteen, mutta Markkasen mukaan tämä ei vaikuttanut ainakaan kovin merkittävästi esimerkiksi kuolinpesän irtaimiston määrään. Markkanen nostaa tästä esimerkiksi omassakin tutkimuksessa esiintyvän laukaalaisen räätälin Aapeli Tapaninpoika Pönkkälän vuonna 1850 laaditun perunkirjoituksen. Maaliskuun neljäntenä päivänä vuonna 1850 laaditusta perukirjasta käy ilmi, että räätäli Pönkkälä on menehtynyt jo toukokuussa 1848. Tästä syystä olen rajannut tarkasteltavat perukirjat tutkimuksessa perukirjan laadintavuoden mukaan. Näin ollen osa esimerkiksi vuonna 1850 kuolleitten perukirjoista on saattanut jäädä pois tutkimuksesta, mikäli ne ovat päivätty vuoden 1850 jälkeen. Markkasen mukaan perunkirjoituksen myöhästymisen ei ollut kovin yleistä, mutta sitä tapahtui. Perukirjoihin merkittyjä kuolinpäiviä verrattaessa kuolleitten luetteloiden tietoihin, voidaan huomata, että perukirjoihin kuolinpäivää saatettiin muuttaa myöhemmäksi, jotta näyttäisi siltä, että perunkirjoitus oli toimitettu ajallaan.²¹

Tutkimuksessa tarkastelen Laukaan pitäjän perukirjoihin merkittyjä rautaesineitä sekä niiden käyttötarkoituksia. Perukirjat olen valikoinut niiden laadintavuoden mukaan jättäen huomiotta vainajan kuolinpäivän. Olen kerännyt alkuperäisistä perukirjoista seuraavat

20 Markkanen 1988, 69-71; Markkanen 1977, 31-32.

21 Markkanen 1988, 56-57. JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Räätäli Aapeli Pönkkälän perukirja 4.3.1850.

tiedot: vainajan nimi, ammatti tai sosiaalinen asema, perukirjan laadintapäivämäärä, mahdolliset maaomistukset, käteinen raha, kulta- ja hopeaesineet, kupari-, vaski- ja messinkiesineet, rautaesineet, ajo- ja peltotyökalut, irtaimen omaisuuden yhteisarvo, saatavat ja velat sekä perukirjan loppusumma. Kaikissa perukirjoissa ei rautaesineitä ole erikseen eritelty, joten olen joutunut itse valikoimaan mahdolliset rautaesineet. Vuosien 1850 ja 1860 perukirjat ovat pääosin kirjoitettu ruotsin kielellä, myöhempinä vuosina perukirjat ovat kirjoitettu suomen kielellä. Tämä on jossain määrin haasteellista tutkimukseni kannalta, sillä perukirjoissa käytetty ruotsin kieli on yksittäisten esineiden osalta usein vanhanaikaista. Esineistä käytetyt nimet saattavat poiketa ruotsinkielisten perukirjojen osalta suomenkielisistä perukirjoista, mutta olen pyrkinyt tässä erityiseen huolellisuuteen. Vuosien 1850 ja 1860 perukirjoissa käytetyn kielen lisäksi ne poikkeavat myös niissä käytetyn rahayksikön suhteen. Noina vuosina perukirjoissa rahalliset arvot ilmoitettiin ruplissa. Vuonna 1865 Suomessa siirryttiin käyttämään markkaa, joten tuon vuoden jälkeen laadituissa perukirjoissa arvot on ilmoitettu markkoina. Olen käyttänyt ruplien muuntamisessa markkoiksi samaa kaavaa, kuin Markkanen: $4 \times \text{rupla-arvo} = \text{markka-arvo}$.²²

Perukirjoja tutkimalla on mahdollista saada hyvinkin tarkka kuva entisaikojen ihmisten omistamista ja käyttämistä tavaroista. Perukirjaan merkittiin tarkasti pienimmätkin käyttökelpoiset esineet. Jopa rikkinäisiksi merkittyjä tavaroita perunkirjoituksista tapaa. Kuten olen tuonut jo aiemmin ilmi, olen tarkastellut perukirjojen esineistöä kulttuurihistoriallisesti ja kansatieteellisesti. Sen sijaan että rajoittaisin tarkastelun ainoastaan esineiden lukumääriin, olen pyrkinyt myös kertomaan esineiden käyttötarkoituksista ja niiden historiasta. Olen jaotellut perukirjoista keräämäni aineiston kolmeen lukuun. Ensimmäinen näistä luvuista sisältää metsä- ja peltotöihin sekä elonkorjuuseen liittyvän esineistön, jonka kautta tarkastelen myös Laukaassa harjoitettuja eri viljelymuotoja. Seuraavassa luvussa käsittelen käsityöesineitä sekä käsityöläisiä. Kolmantena käsittelen maatalon tuvan sisältä löytyviä metallisia kulutustavaroita, kuten kotitalouksesineitä, kelloja ja lamppeja. Kahdessa ensin mainitussa luvussa tarkastelun kohteena ovat pääosin perukirjojen rautaesineet, jälkimmäisessä tarkastelen maaseudun kehitystä metallisten kulutustavaroiden kautta. Näitä ennen käsittelen omassa luvussaan Laukaan pitäjää tuona aikana sekä Laukaan pitäjän perukirjojen jakautumista väestöryhmien ja varallisuuden mukaan.

²² Markkanen 1977, 53.

2 LAUKAA JA LAUKAAN PITÄJÄN PERUKIRJAT 1850–1900

2.1 Laukaa 1800-luvun loppupuoliskolla

Laukaa sijaitsee Sisä-Suomessa, nykyisen Keski-Suomen alueella. Vuonna 1850 Laukaa koostui noin kahdestakymmenestä kylästä. Asukkaita oli tuolloin ilman Sumiaisten kappeliseurakuntaa²³ yhteensä 6 926. Vuonna 1860 asukkaita oli 7 547 ja 1870 yhteensä 7 516.²⁴ Väkiluvut perustuvat kirkkoherrojen laatimiin väkilukutaulukoihin, jotka eivät ole kovinkaan luotettavia. Esimerkiksi henkikirjoihin perustuva väkiluku vuonna 1870 antaa asukaslukuksi yhteensä 8 574. Näin ollen tässä esittelemiini väkilukuihin tuleekin suhtautua varauksella, vaikka tarkoitukseni ei olekaan esittää tarkkoja tilastoja Laukaan asukkaista. Vuonna 1880 Laukaan väkiluku on ollut jo 8 600. 1890 asukkaita on ilmoitettu olleen 9 944 ja vuonna 1900 peräti 11 069.²⁵

Laukaan pitäjän väkiluku kasvoi siis koko 1800-luvun loppupuoliskon siitäkin huolimatta että pitäjä pieneni pinta-alaltaan erinäisten kylien uudelleenjakojen ja naapuripitäjiin liittämisten myötä. Väestön kuolleisuus pieneni koko 1800-luvun loppupuoliskon ajan tasaisesti, syntyvyys nousi ja lapsikuolleisuus pieneni. Laukaan väkilukutaulukoista käy ilmi, että koko 1800-luvun loppupuoliskon pitäjässä kuoli prosentuaalisesti eniten alle kolmevuotiaita (noin 20-30 %). Toiseksi suurin kuolleisuus oli vanhemman väestön eli 60–80-vuotiaiden kohdalla (noin 15 %). 1860-luvun katovuodet kuitenkin nostivat kuolleisuuden hetkellisesti hyvinkin suureksi. Pahimmat katovuodet ajoittuvat vuosiin 1866–1868, jolloin nälänhädän lisäksi Laukaassa kuoltiin myös muualta tulleiden kerjäläisten levittämiin kulkutauteihin. Vuonna 1868 kuolleisuus oli Laukaassa 71,0 promillea, koko maassa kuolleisuus oli tuona vuonna 77,6 promillea ja Keski-Suomessa 89,0 promillea. Vuonna 1867 hallan tuhotessa viljasadon olivat Laukaan viljavarastotkin jo tyhjentyneet. Karjatalous oli pitäjässä vähäistä, jolloin sadon tuhoutuminen käytännössä merkitsi ruoan loppumista kokonaan. Laukaassa oli katovuosien aikana ainoastaan yksi

23 Vuonna 1800 Laukaasta, Rautalammilta, Saarijärveltä ja Viitasaarelta erotettiin 71 tilaa, joista muodostettiin Sumiaisten rukoushuone. Vuonna 1842 rukoushuone muutettiin kappeliseurakunnaksi. Koko 1800-luvun Sumiainen pyrki itsenäistymään omaksi pitäjäkseen, mutta säilyi kuitenkin Laukaan alaisuudessa. Asukkaita Sumiaisissa oli noin 1300 koko 1800-luvun ajan. Tähän tutkimukseen olen sisällyttänyt Sumiaisten kappeliseurakunnan alueella laaditut perukirjat. Kuokkanen 1983, 19-20.

24 Berndtson 1986, 109-110, 139.

25 Kuokkanen 1983, 30.

vuonna 1860 rakennettu viljamakasiini ja se sijaitsi kirkonkylällä. Katovuosien jälkeen viljamakasiineja rakennettiin myös muihin kyliin.²⁶

Laukaan pitäjän väestö koostui tutkimusaikana pääosin talollisista, torppareista sekä itsellisistä, joihin voidaan katsoa kuuluneen sekä vakinainen että irtain maataloustyöväestö. Vuonna 1860 talolliset ja torpparit muodostivat suurimman osan väkimäärästä. Henkikirjoista laskettuna talollisia oli tuona vuonna 2 332 (32,6 %) ja torppareita 2 188 (30,6 %). Käsityöläisiä tuona vuonna oli yhteensä 192 (2,7 %) ja säätyläisiä 71 (1,0 %). Itsellisiä tuona vuonna oli yhteensä 1 708 (23,9 %).²⁷ Talollisten määrä nousi vuoteen 1870 mennessä 3 745 henkeen (43,7 %) kun taas torppareiden määrä pysytteli suhteellisen samana 2 101 hengessä (24,5 %). Vuoteen 1890 mentäessä talollisten määrä oli kuitenkin vähentynyt 2 468 henkeen (25,8 %). Torppareita tuona vuonna oli jo yhtä paljon, kuin talollisia, yhteensä 2 469. Vuonna 1910 talollisia oli enää 1 881 (15,2 %) ja torppareita 2 504 (20,3 %).²⁸

Edellä esitellyt Laukaan pitäjän väestölaskelmat ovat peräisin Laukaan paikallishistorian osista II ja III, joista ensimmäinen käsittää vuodet 1776–1868 ja toinen vuodet 1868–1950. Osan kaksi on kirjoittanut Nils Berndtson ja osan kolme Pertti Kuokkanen, jotka molemmat ovat omilla tahoillaan painottaneet paikallishistoriaa kirjoittaessaan hieman erilaisista asioista. Myös lähteiden käyttö etenkin väkilukuja ilmoitettaessa poikkeaa toisistaan jossain määrin. Tässä yhteydessä huomiota tulee kiinnittää etenkin väestöryhmien kokoja esiteltäessä. Berndtson on koonnut vuodelta 1860 kaikkien väestöryhmien lukumäärät henkikirjoista yhteen taulukkoon, kun taas Kuokkanen esittelee 1800-luvun puolelta ainoastaan maataloustyöväestön kokoja. Esimerkiksi Berndtsonin tutkimuksesta käy ilmi, että vuonna 1850 räätäleitä on Laukaassa ollut 12, suutareita 16, seppiä 4 sekä yksi sorvari ja yksi nikkari. Räätäleiden lisäksi suutarit olivat koko 1800-luvun loppupuoliskon ajan suurin käsityöläisryhmä Laukaassa.²⁹

Nälkävuosien jälkeen Laukaassa siirryttiin viljanviljelystä yhä suuremmissa määrin karjatalouteen. Myös metsäteollisuus lisääntyi huomattavasti. Karjatalouden kasvusta

26 Kuokkanen 1983, 30, 39-40, 200; Laitinen 1988, 76-78.

27 Berndtson 1986, 183.

28 Kuokkanen 1983, 60.

29 Berndtson 1983, 166; Kuokkanen 1983, 268-270.

kertoo muun muassa se, että lehmien määrä kasvoi vuoden 1877 luvusta (2 752) kymmenessä vuodessa lähes puolitoistakertaiseksi (4 022). Lehmien lisäksi Laukaassa oli 1800-luvun lopussa runsaasti hevosia (keskimäärin 1 100), mikä johtui muun muassa metsäteollisuuden kasvusta sekä kyydityslaitoksen tarpeesta. Hevosia oli niin runsaasti, että pitäjistä vietiin esimerkiksi Venäjälle hevosia aina 1900-luvun toiselle vuosikymmenelle saakka.³⁰

Metsäteollisuus oli Laukaassa vielä 1860-luvulla varsin vähäistä omien höyrystahojen puuttumisen vuoksi. Metsä tarjosi kuitenkin maanomistajille merkittävää sivuansiota ja Laukaasta uitettiin tukkeja muille paikkakunnille huomattavia määriä jo 1860-luvulla. Seudun lähin saha oli suuri Haapakosken vesisaha Jyväskylässä. Vuonna 1882 Laukaaseen, Äänekosken kylään, perustettiin ensimmäinen höyrystaha, minkä jälkeen pitäjään perustettiin neljä muutakin sahaa. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa Laukaan sahat sahasivat vuosittain noin puoli miljoonaa puuta laudoiksi ja lankuiksi.³¹

Maaseudulla maakauppa vapautui vuonna 1859, minkä jälkeen kauppaliikkeiden perustaminen oli mahdollista myös kaupunkien ulkopuolelle. Laukaa sai ensimmäisen kaupan vuonna 1864 ja vuoteen 1875 mennessä pitäjässä oli kauppoja kolme kappaletta. Jyväskylän läheisyys hidasti kauppojen perustamista Laukaaseen, sillä asukkaat olivat tottuneet hakemaan tarvitsemansa Jyväskylästä. Kauppojen perustamista kuitenkin tuettiin kunnallisella tasolla ja vuosisadan loppua kohden kauppojen määrä kasvoi. Tavaroiden ja elintarvikkeiden myymisen lisäksi kauppiaat myös ostivat muun muassa viljaa, voita ja lampaan villaa suoraan maanviljelijöiltä. Viljaa ja etenkin voita ostivat myös kiertelevät kauppiaat. Myös Jyväskylään laukaalaiset tekivät myyntimatkoja, mutta kaupankäynti jäi lopulta ainoastaan sivuelinkeinoksi.³²

Berndtsonin ja Kuokkasen kirjoittaman Laukaan historian soveltuvuutta kulttuurihistorian tutkimuksen lähteeksi voidaan pitää kyseenalaisena. Paikallishistoriat on usein laadittu tarkoituksena luoda mahdollisimman tarkka ja kattava kuva paikkakunnan historiasta. Näin on myös Laukaan paikallishistorian kohdalla. Berndtsonin ja Kuokkasen kirjoittamat osat ovat varsin yksityiskohtaisia kaikilta osin, mikä toisaalta vaikeuttaa suurempien

30 Kuokkanen 1983, 219.

31 Kuokkanen 1983, 278-279; Ahvenainen 1984, 230, 268.

32 Kuokkanen 1983, 300-304.

kokonaisuuksien hahmottamista. Kirjoittajat ovat myös käyttäneet erilaisia tapoja esimerkiksi alkuperäislähteitä tarkastellessa. Näin ollen en omassa työssäni keskity niinkään Laukaaseen pitäjään, vaan pyrin tarkastelemaan Laukaan väestön elämää perukirjojen rautaesineiden kautta.

2.2 Laukaan pitäjän perukirjat 1850–1900

Tutkimistani Laukaan pitäjän perunkirjoituksista suurin osa on toimitettu talollisten eli talonpoikien kuolinpesistä, yhteensä 37 kappaletta. Maattomien torppareiden perukirjoja kaikilta vuosilta on yhteensä 23 kappaletta. Talollisten vaimojen tai talon emäntien perukirjoja tutkimusajalta on yhteensä 17, torppareiden vaimojen perunkirjoituksia kaiken kaikkiaan 22 kappaletta. Luonnollisesti olen katsonut talonpoikien vaimojen edustavan talonpoikaisluokkaa ja torpparien vaimojen torppariluokkaa. Näin ollen talonpoikaisluokkaa edustavien perukirjojen määrä on kaiken kaikkiaan 54 ja torppariluokan 45 kappaletta. Käsityöläisien tai käsityöläisten vaimojen perunkirjoituksia on kymmenen. Yläluokan eli säätyläisten ja vallasväen perunkirjoituksia koko tutkimusajalta on ainoastaan kolme kappaletta. Itsellisten, muonamiesten ja renkien perukirjoja tutkimusajalta on yhteensä 12 kappaletta. Naisten perukirjoja 59 kappaletta ja miesten 97 kappaletta, mutta useinkaan sukupuolten välillä ei perukirjojen rautaesineiden luetteloissa esiinny kovinaa suuria eroja, mitä selittänee miesten lyhyempi elinikä. Naiset perivät leskeksi jäätyään aviomiehensä omaisuutta. Osassa perukirjoista ei käynyt ilmi kuolleen henkilön ammattia tai yhteiskuntaluokkaa. Muutamissa kuolinpesissä omaisuutta ei ollut lainkaan tai omaisuuteen ei sisällynyt ainuttakaan rautaesineitä. Olen kuitenkin sisällyttänyt ne edellämainittuihin lukuihin. Kaiken kaikkiaan läpikäymäni perukirjat edustavat varsin hyvin Laukaan väestöpohjaa tuona aikana. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että vaikka perunkirjoitus tuli lain mukaan toimittaa kaikkien kuolleiden omaisuudesta, ei perukirjaa laadittu aina kaikkein köyhimpien kuolinpesistä.

Erkki Markkanen käytti vuonna 1977 tekemässään tutkimuksessaan maaseudun varallisuudesta jakoa kahteentoista eri väestöryhmään. Olen soveltanut tätä jakoa omaan tutkimukseeni. Markkasen käyttämä ryhmittely on seuraavanlainen:

1. Säätyläistö ja vallasväki
2. Talolliset

3. Entiset talolliset/syytinkiläiset
4. Torpparit
5. Entiset torpparit/syytinkiläiset
6. Itselliset/kestit/muonamiehet/loiset, rengit ja piiat
7. Mäkitupalaiset
8. Muu maaseudun asukas
9. Käsityöläiset
10. Maakauppiaat, tehtailijat
11. Teollisuustyöväestö
12. Huollettavat: ruotuvaivaiset, kunnan elätettävät jne.³³

Markkasen tutkimus kattoi vuodet 1850–1914 ja tarkasteli koko Sisä-Suomen aluetta. Omassa tutkimuksessani olen jaotellut väestön samaan tapaan, kuitenkin niin, että syytinkiläiset olen katsonut eläkeläisten kanssa yhdeksi ryhmäksi. Syytinkiläiset olivat entisiä talollisia ja torppareita, jotka olivat siirtäneet omaisuutensa seuraavalle sukupolvelle. Taloon asettunut uusi sukupolvi maksoi syytinkiläisille syytinkirahaa ja huolehti näiden elättämisestä. Omassa lähdeaineistossani ei Markkasen listan kohdissa 10. ja 11. olevia väestöryhmiä esiintynyt. Markkasen tavoin olen katsonut säätyläistöön ja vallasväkeen kuuluneiksi papit, tuomarit ja nimismiehet, joita omassa lähdeaineistossani esiintyi ainoastaan kolme: yksi nimismies, yksi tuomari sekä yksi rovastinleski. Talollisiksi olen katsonut kaikki talonpojat (bonden), talolliset, talon isännät, talon emännät ja talollisten vaimot (bondehustrun) sekä kruununtalonpojat, joita ei lähdeaineistossa esiintynyt kuin yksi vuonna 1850. Kruununtalonpoika poikkesi talonpojasta niin, että tämän viljelemä maa kuului kruunulle eli valtiolle. Perintöoikeutta kruununtalonpojalla ei siis maahansa ollut, mutta muuten tämä oli talonpoikaan verrattavissa oleva talollinen.³⁴

Torppareiksi olen luokitellut kaikki torpparit (torparen), torpan miehet sekä torpan emännät ja torppareiden vaimot (torparens hustru). Torpparit olivat tilallisten mailla omissa torpissaan asuvia henkilöitä, jotka viljelivät asuintilansa maita. Suurimmilla tiloilla saattoi olla useita torppia ja torppareita. Itsellisten ryhmään kuuluivat itselliset (inhysing), rengit, piiat, muonamiehet sekä muut maatyöväkeen kuuluneet henkilöt. Nämä ansaitsivat elantonsa tekemällä palkkatöitä maataloilla. Markkasen mukaan itsellisten ryhmään

33 Markkanen 1977, 34.

34 Markkanen 1977, 34-35.

kuuluvaa väkeä oli 1900-luvun alussa noin puolet koko maaseudun väestöstä, mutta perukirjoja tästä väestöryhmästä on huomattavasti vähemmän. Itsellisten ryhmään kuuluivat monesti maaseudun vähävaraisimmat, mikä selittää perukirjojen vähyyden. Itsellisten ryhmään kuuluivat myös loiset, jotka asuivat tavallisesti muiden nurkissa tehden töitä palkaksi ruasta ja majapaikasta. Omassa tutkimuksessani itsellisiä esiintyi perukirja-aineistossa suhteellisen vähän, yhteensä 12. Mäkitupalaisia käyttämässäni lähdeaineistossa oli ainoastaan kolme vuonna 1900. Mäkitupalaiset olivat Markkasen mukaan torppareiden ja itsellisten välimuoto, jotka tienasivat elantonsa tehden palkkatöitä tilallisille. He asuivat omassa mökissään ja viljelivät pientä peltoalaa. Markkasen luokittelun kahdeksannessa kohdassa oleva ”muu maaseudun asukas” kattaa vaikeasti määriteltävät ryhmät kuten talollisen poika/tytär, torpparin poika/tytär. Näiden lisäksi olen katsonut tähän ryhmään kuuluviksi talollisten veljet ja isät sekä vuodelta 1880 asiamiehen, metsävahdin sekä elinkeinomiehen. Käsityöläisiksi olen katsonut kaikki käsityöammattia harjoittavat henkilöt sekä näiden vaimot. Esimerkiksi vuoden 1900 perukirjoissa esiintyvän myllärin sekä leipurin vaimon olen katsonut tähän ryhmään kuuluviksi. Huollettavien joukkoon olen laskenut myös talon vanhukset, jotka olivat entisiä talollisia ja jääneet asumaan vanhalle tilalle sen siirryttyä seuraavalle sukupolvelle.³⁵

Laukaan perukirjojen jakautumisesta eri väestöryhmittäin voidaan päätellä myös kuolleisuutta eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa. Täysin luotettavia kuolleisuudesta kertovia lähteitä perukirjat eivät kuitenkaan ole, sillä kuten edellä tuli ilmi, perunkirjoituksia jätettiin usein toimittamatta kaikkein vähävaraisimpien henkilöiden kuolinpesistä. Talonpoikien perukirjoja tutkimusajalta oli yhteensä 37 kappaletta ja torppareiden 23 kappaletta. Tästä voidaan päätellä, että huomattava osa talollisista kuoli ennen kuin seuraava sukupolvi ehti ottaa haltuun tilan hoidon.

Kuolinpesistä laaditut perunkirjoitukset voivat antaa olettaa, että ne kertovat vanhana kuolleiden ihmisten omaisuudesta. Näin ei kuitenkaan ole, sillä perukirjojen joukossa esiintyy hyvin vähän syytinkiläisiä, joiden omaisuus on jo aiemmin siirretty nuoremmalle sukupolvelle. Markkasen mukaan perunkirjoitettujen talollisten keski-ikä Keski-Suomessa oli 1800-luvun loppupuoliskolla 47 vuotta. Markkasen läpikäymiin perukirjoihin sisältyvät myös Laukaan pitäjän perukirjat tuolta ajalta, joten Markkasen laskemat kuoliniät pätevät osaltaan myös omassa tutkimuksessani. Vuosien 1850 – 1911 aikana talolliset kuolivat

35 Esim. Markkanen 1977, 34-36; Kuokkanen 1983, 70.

Keski-Suomessa 41–60 vuotiaina. Syytinkiläisten ja entisten talollisten kuolinikä Markkasen mukaan oli samana aikana 61–70 vuotta. Torpparit sen sijaan kuolivat 51 – 60 vuotiaina ja itselliset keskimäärin 41–50 vuotiaina.³⁶

Taulukko 1: Väestöryhmät Laukaan pitäjän perukirjoissa 1850–1900

	1850	1860	1869/70	1880	1890	1900	Yht.
Talolliset ja näiden vaimot	13	9	10	13	1	8	54
Torpparit ja näiden vaimot	8	5	10	8	4	10	45
Käsityöläiset	2	3	0	1	0	4	10
Itselliset/muonamiehet/rengit	1	1	0	0	1	9	12
Syytinkiläiset/eläkeläiset	1	0	1	0	0	4	6
Säätyläiset/vallasväki	0	1	1	0	1	0	3
Huollettavat/talonvaari/muori	0	0	1	3	0	3	7
Mäkitupalainen	0	0	0	0	0	3	3
Työmies	0	0	0	0	0	2	2
Muut ³⁷	2	1	0	3	1	4	13
Ei tietoa asemasta	0	0	0	2	0	1	3
Yhteensä	27	20	23	29	8	48	156

Lähde: JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1850–1900.

Perukirjat kertovat esineiden lisäksi myös ihmisten varallisuudesta. Perukirjoissa kuolinpesän omaisuudelle on laskettu rahallinen arvo, joka on ilmoitettu jokaisen perunkirjoituksen lopussa. Perukirjaan on ilmoitettu myös maaomistukset sekä tilan rakennukset, mikä vaikuttaa etenkin talollisten ilmoitettuun varallisuuteen. Perukirjaan on myös merkitty kuolinpesän velat ja saatavat, jotka yhdistettynä kiinteän omaisuuden arvoon muodostavat kuolinpesän varallisuuden. Aivan luotettavia perukirjoissa ilmoitetut rahalliset arvot eivät ole, sillä kuolinpesän irtaimistolle annetut arvot ovat yksittäisten perunkirjoittajien niille antamia arvoja. Markkanen toteaa tutkimuksessaan, että perukirjaan ilmoitetut esineiden rahalliset arvot olivat yleensä noin puolet pienempiä, mitä tavaroista esimerkiksi huutokaupassa oli saatu. Esineen arvon määrittelyssä ratkaisevaa oli ennen kaikkea esineen kunto ja ikä. Esimerkiksi vanhoille sirpeille annettiin pienempi rahallinen arvo kuin uusille sirpeille. Markkasen tutkimuksen mukaan irtaimen omaisuuden rahallinen arvo lisääntyi koko 1800-luvun loppupuolen ajan. Näin on myös tutkimissani Laukaan perukirjoissa. Irtain omaisuus lisääntyi määrällisesti kuolinpesissä vuosisadan loppua

³⁶ Markkanen 1977, 91, 109, 115, 130.

³⁷ 1880 asiamies, metsävahti, elinkeinomie, 1900 torpparin poika, mäkitupalaisen poika, entinen talonpoika

kohden.³⁸

Olen laskenut läpikäymistäni talollisten ja torppareiden sekä näiden puolisoitten perukirjoista niiden varallisuuden joka vuodelta. Muiden väestöryhmien perukirjoja oli vuosittain sen verran vähän, että keskimääräisten varallisuuksien laskeminen ei olisi järkevää. Talonpojat ja torpparit olivat kaksi merkittävintä väestöryhmää tutkimissani perukirjoissa, mutta kuten alla olevasta taulukosta voidaan huomata, erot näiden varallisuudessa vaihtelevat vuosittain paljonkin. Etenkin talolliset olivat vaurautensa suhteen varsin heterogeeninen ryhmä. Heidän joukostaan löytyi hyvinkin varakkaita suurtilallisia, mutta myös vähävaraisempia tähän joukkoon mahtui. Myös torppareiden kohdalla tilanne oli samanlainen.

Alla olevaan taulukkoon olen koonnut joka vuodelta perukirjoissa ilmoitettujen rahallisten arvojen keskiarvot. Keskiarvot olen laskenut perukirjassa ilmoitetusta loppusummasta, johon on lisätty saatavat ja vähennetty velat. Jos kuolinpesän velat ylittivät sen varallisuuden, olen selvyyden vuoksi katsonut kuolinpesän olleen varaton. Vuosien 1850 ja 1860 perukirjoissa rahalliset arvot on ilmoitettu ruplina ja kopeekkoina, sillä markka otettiin käyttöön vasta vuonna 1866. Vuosien 1850 ja 1860 perukirjoissa ilmoitetut rahasummat olen muuntanut markkoiksi samalla kaavalla, jolla ruplat vaihtuivat markkoiksi vuonna 1865. Ruplan arvo oli tuolloin nelinkertainen markkaan verrattuna eli yksi rupla vastaa neljää markkaa. Markkasen mukaan ruplien muuntaminen tähän tapaan on varsin luotettava ja todenmukainen menetelmä huolimatta siitä, että se aiheuttaa pientä vääristymää.³⁹

Taulukko 2: Talollisten ja torppareiden keskimääräiset varallisuudet perukirjoissa 1850–1900 (markkaa)

	1850	1860	1869/70	1880	1890	1900
Talolliset	1814,8	1163,2	678,6	8133,7	15126 ⁴⁰	3849,9
Torpparit	149,4	218,1	270,1	67,3	93,5	539

Lähde: JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1850–1900.

Rahallista varallisuutta merkittävämpi seikka omassa tutkimuksessani on perukirjaan ilmoitettujen rautaesineiden lukumäärä eri vuosina. Olen laskenut joka vuodelta keskiarvot

³⁸ Markkanen 1977, 31-32.

³⁹ Markkanen 1977, 53.

⁴⁰ Vuoden 1890 perukirjoissa ainoastaan yksi talollinen, jonka varallisuus oli 15126 mk.

talollisten ja torppareiden perukirjoissa esiintyvistä rautaesineiden määristä. Muut väestöryhmät olen niputtanut yhteen niiden pienuuden vuoksi. Luvut sisältävät kaikki yksittäiset perukirjaan merkityt rautaesineet, eli samaa esinettä on voinut olla yhdessä perukirjassa useampi kappale. Tässä yhteydessä käytän raudasta ja muista metalleista (kupari, vaski, messinki, pelti) valmistetuista esineistä selvyuden vuoksi nimitystä rautaesineet.

Olen myös laskenut kaikkien väestöryhmien perukirjoissa esiintyvien rautaesineiden kappalemäärien keskiarvot. Alla olevan talukukon perusteella talollisten ja torppareiden omistamien rautaesineiden määrä kasvoi tutkimusajan loppua kohden. Talollisten omistamien rautaesineiden määrä oli torppareihin verrattuna joka vuosi suurempi. Kuitenkin kaikkien väestöryhmien rautaesineiden määrä ei vuosien 1860–1900 välillä muuttunut kovinkaan paljoa. Yksittäisten rautaesineiden määrä sen sijaan kasvoi suhteellisen tasaisesti läpi tutkimusajan. Tässä täytyy kuitenkin huomioida, että esimerkiksi vuosien 1880, 1890 ja 1900 kohdalla noin puolet esineistä esiintyivät perukirjoissa ainoastaan kerran tai kaksi. Näin ollen esimerkiksi yhdenkin varakkaan talonpojan perunkirjoitus saattoi vaikuttaa huomattavasti tiettyinä vuosina esiintyvien rautaesineiden määrään. Esimerkiksi vuoden 1890 perukirjoissa esiintyvistä 74:stä rautaesineestä peräti 20 on mainittu ainoastaan yhdessä tuona vuonna kirjoitetussa talollisen vaimon perukirjassa.

Taulukko 3: Talollisten ja torppareiden perukirjoihin merkittyjen rautaesineiden määrät 1850–1900

	1850	1860	1869/70	1880	1890	1900
Talolliset ka.	27	412	42	46	133 ⁴¹	76
Torpparit ka.	13	23	33	25	31	52
Muut ka.	19	22	21	31	6	16
Kaikki väestöryhmät ka.	21	32	35	37	38	33
Rautaesineiden kirjo vuosittain	36	72	102	127	74	150

Lähde: JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1850–1900.

Edellä esiteltyjen tilastojen lisäksi olen koonnut yleisimpien rautaesineiden määrät vuosittain yhteen taulukkoon.

⁴¹ Vuoden 1890 perukirjoissa ainoastaan yksi talollinen, jonka omaisuus käsitti 133 rautaesineitä.

Taulukko 4: Eri rautaesineiden esiintyminen vuosien 1850–1900 perukirjoissa

	1850	1860	1869/70	1880	1890	1900	yhteensä
viikate	94	101	87	111	24	99	516
sirppi	86	69	85	104	29	101	474
kirves	35	47	52	70	15	75	294
pata	41	34	46	56	12	84	273
kahvipannu	1	9	19	32	10	75	146
havukirves	14	15	26	28	10	28	121
vesuri	28	24	14	27	7	16	116
aatra	0	2	22	18	2	13	57
aura	13	15	9	4	3	10	54
hakkuukirves	19	15	1	4	3	0	42
alasin	2	3	4,5	4	2,5	3	19

Lähde: JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1850–1900.

Vuosien 1850 ja 1900 perukirjoista olen laskenut rauta- ja muiden metalliesineiden (messinki, vaski, kupari, pelti) rahallisen arvon prosentuaalisen osuuden kuolinpesän koko arvosta. Olen katsonut myös työkalut kuten esimerkiksi aurat ja karhet rautaesineiksi. Joissain perukirjoissa peltotyökalut on luokiteltu rautaesineiksi ja joissain taas työkaluiksi. Myös messinkisiä tai vaskisia kahvipannuja ja kattiloita sekä pläkipeltisiä esineitä on joissain perukirjoissa merkitty rautaesineiden joukkoon. Hopeaesineitä tai kultaa en näihin laskelmiin ole mukaan ottanut. Täysin luotettavia nämä laskelmat eivät ole, sillä etenkin vuoden 1900 perukirjoissa ei esineitä monestikaan ole valmistusmateriaalin mukaan aina eritelty. Näin ollen olen itse valikoinut esineiden joukosta mahdolliset metalliesineet. Olen laskenut metalliesineille (rauta, messinki, vaski, pelti) perukirjoissa annetut rahalliset arvot yhteen, jolloin olen voinut laskea näiden prosentuaalisen osuuden koko pesän arvoksi merkitystä rahallisesta arvosta.

Vuoden 1850 rautaesineiden osuus perukirjojen rahallisesta arvosta vaihteli 0,3 prosentin ja 32,25 prosentin välillä. Keskimäärin talollisilla tai talollisten vaimoilla rautaesineet olivat tuona vuonna 3,33 prosenttia koko perukirjaan merkitystä omaisuudesta. Torppareiden ja torpan emäntien kohdalla lukema on 9,34 prosenttia. Vuonna 1900 talollisten ja talollisten vaimojen perukirjoissa rautaesineiden osuus oli keskimäärin 4,86 prosenttia. Torppareiden ja torpan emäntien rautaesineet olivat keskimäärin 5,95 prosenttia koko pesän osuudesta. Kaikkien perukirjojen rautaesineiden prosentuaaliset osuudet pesien arvoista vuonna 1900 vaihteli 0,15 prosentin ja 57,36 prosentin välillä. Talollisten rautaesineiden pienempää

prosentuaalista määrää selittää se, että talollisten perukirjoihin sisältyi irtaimiston lisäksi myös kiinteää omaisuutta kuten talo ja maaomistukset. Ainakin kahdella talollisella oli vuonna 1850 myös käteistä rahaa suhteellisen paljon, mikä nosti näiden omaisuuden kokonaisarvoa.

Rautaesineet olivat lopulta suhteellisen pieni osa perukirjoihin merkitystä omaisuudesta rahallisen arvonsa perusteella. Etenkin tilallisilla omaisuus muodostui suurimmaksi osaksi kiinteästä omaisuudesta sekä mahdollisista käteisvaroista ja arvoesineistä. Myös viljavarastot sekä eläimet muodostivat suuren osan perukirjan loppusummasta. Käyttöesineitä (metallisia ja puisia) perukirjoissa esiintyy lukumäärällisesti huomattavan paljon, mutta näiden rahallinen arvo on lopulta varsin pieni. Suurin osa perukirjojen irtaimistosta oli esineitä, joita jokainen maata viljelevä tarvitsi työssänsä. Näistä harvat olivat uusia tai täysin käyttämättömiä, mikä alensi niiden rahallista arvoa. Esineet olivat myös yleisiä, kaikilta löytyviä työkaluja, mikä myös vaikutti niiden alhaiseen rahalliseen arvoon. Tässäkin täytyy muistaa, että perukirjaan merkityt rahalliset arvot ovat perukirjan laatineiden arviomiesten antamia. Esineiden arvot merkittiin yleensä hieman alakanttiin, jotta pesän rahallinen arvo olisi varmuudella mahdollisimman todenmukainen.

3 METSÄTYÖT JA MAANVILJELY PERUKIRJOJEN RAUTAESINEISTÖSSÄ

3.1 Metsätyövälineet

Metsiä hyödynnettiin 1800-luvulla vielä vaihtelevasti. Metsistä saatiin rakennusmateriaalia rakennuksiin ja puutöihin, mutta metsiä myös raivattiin kaskipelloiksi. Metsien hyödyntäminen taloudellisesti alkoi kunnolla vasta 1860-luvulla, kun Suomeen perustettiin ensimmäiset sahat. Tätä ennen metsien hakkuuta oli säädelty tiukasti erinäisistä syistä, eikä metsää osattu nähdä taloudellisesti arvokkaana asiana. Metsäteollisuuden synnyn myötä talonpoikien omistamien metsien arvo nousi yllättäen, mikä vaikutti luonnollisesti maaseudun elintason nousuun. Varallisuuden nousu mahdollisti monella tilalla uusien maatalouskoneiden hankinnan ja näin ollen vaikutti maaseudun koneellistumiseen.

Metsien hyödyntämiseen tarvittiin useita työkaluja. Perukirjojen rautaesineiden joukosta näitä tapaa useita, mutta tärkein työväline on ollut kirves ja sen useat eri muunnokset.

Vaikka erilaisia sahoja oli jo 1800-luvulla olemassa jo useita, oli kirves kuitenkin metsätöissä vielä tärkein työkalu. Puiden kaatamiseen tarkoitettuja justeerisahoja Laukaan perukirjoissa esiintyy tutkimusvuosina jo muutamia, mutta olen jättänyt niiden tarkastelun myöhempään puutöiden yhteyteen, sillä niiden merkitys hakkuutöissä oli vielä varsin vähäinen 1800-luvun puolella. Seuraavassa tarkastelen metsätyövälineitä eli erilaisia kirveitä, niiden esiintymistä Laukaan perukirjoissa sekä niiden erilaisia käyttötapoja.

Laukaan pitäjän perukirjoissa erilaisia metsätöihin liittyviä työkaluja tapaa runsaasti. Kirves on kuulunut suomalaisen asumuksen perustarpeisiin jo esihistoriasta lähtien. Vanhan maatalouden aikana se oli yksi tärkeimmistä työkaluista puukon ja sirpin ohella. Näin on ollut myös Laukaassa 1800-luvun loppupuoliskolla. Viikatteen ja sirpin jälkeen kirves on ollut yleisin rautainen työkalu perukirjojen perusteella. Yhteensä perukirjoihin on merkitty 294 kirvestä. Keskimäärin tämä tekee kaksi kirvestä perukirjaa kohden. Näiden tavallisten yleiskirveiden lisäksi siitä oli kehittynyt useita erilaisia versioita erilaisiin tarkoituksiin. Hakkuukirves ja piilukirves edustivat järeämpiä kirveitä, pienempiä kirveen muotoja olivat vesuri, kassara sekä havukirves. Hakkuukirveitä perukirjoissa oli yhteensä 42 kappaletta, piilukirveitä 89. Oksien ja risujen pilkkomiseen tarkoitettuja vesureita oli yhteensä 116 kappaletta, vesuria muistuttavia kassaraita 24 kappaletta ja havukirveitä eli havurautoja 121 kappaletta. Näitä pienempiä niin sanottuja karsimiskirveitä perukirjoissa esiintyi yhteensä 261 kappaletta eli lähes saman verran kuin yleiskirveitä.⁴²

Kirvestä on käytetty lähes kaikenlaisiin puutöihin polttopuiden pilkkomisesta lankkujen veistoon ja puiden kaatoon, onpa sillä voitu muokata maatakin. Puuntyöstössä kirves on ollut ensimmäinen työkalu oli kyse sitten viikatteen varresta tai hirrenveistosta. Kirveet voidaan jaotella kolmeen eri ryhmään: metsä-, veisto- ja erikoiskirveisiin. Metsäkirveisiin luokitellaan muun muassa hakkuukirves sekä yleiskirves. Veistokirveitä taas ovat piilut ja esimerkiksi koverruskirves ja rakennuskirves. Erikoiskirveitä ovat muun muassa vesurit ja kassarit sekä suopiilut.⁴³

Hakkuukirves on tavallista kirvestä hieman järeämpi. Nimensä mukaisesti sitä on käytetty puiden kaatamiseen ja se on ollut alunperin kirveen perusmalli.⁴⁴ Perukirjoissa

42 JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1850–1900.

43 Maasola 2009 103-106.

44 Maasola 2009, 103.

hakkuukirveitä esiintyy suhteellisen paljon vielä vuosina 1850 ja 1860 (19 ja 15 kappaletta)⁴⁵. Myöhemminä vuosina niitä ei enää perukirjoista yhtä runsaasti tapaa, mikä voi johtua sen sulautumiseen yleiskirveeseen tai sitten sille ei enää yksinkertaisesti ollut käyttöä entiseen tapaan. Myös sahateollisuuden kasvulla saattoi olla tähän vaikutuksensa. Sahateollisuus alkoi 1840-luvulta lähtien hankkia puutavaraa yksityisiltä metsänomistajilta niin sanotulla pystyynostolla. Siinä ostaja osti oikeuden kaataa tietyltä alueelta tietyn määrän puita tietyssä ajassa. Puiden kaadosta ja kuljetuksesta vastasi ostaja, jolloin metsänomistajan ei tarvinnut tarttua itse kirveeseen.⁴⁶ Vielä 1800-luvulla kirves oli ylivoimaisesti suosituin työväline puiden kaatamisessa. Sahoja käytettiin 1800-luvulla pääosin tukkien sahaamisessa lankuiksi. Puun kaatamisessa sahoja alettiin käyttämään vasta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, mikä toisaalta on ristiriidassa Laukaan perukirjoissa tapahtuvaan hakkuukirveiden vähenemiseen.⁴⁷ Kenties Laukaassa justeerijossain määrin korvasi hakkuukirveen puun kaadossa jo 1860-luvulla. Käsittelen tarkemmin justeerisahoja ja sahateollisuutta myöhempänä puutyökalujen yhteydessä.

Hirsien piiluttamiseen tarkoitettuja piilukirveitä on vuosien 1850–1880 perukirjoissa⁴⁸ joka vuosi parisenkymmentä kappaletta. Vuoden 1890 kahdeksasta perukirjasta piilukirveitä löytyy ainoastaan talonpoika Kaarle Niemisen perukirjasta, jossa piiluja on yhteensä kolme kappaletta.⁴⁹ Vuoden 1900 perukirjoissa (48 perukirjaa) piilukirveitä on kuitenkin ainoastaan 12 kappaletta 11 kuolinpesässä. Piilukirveiden vähyden syytä vuoden 1900 perukirjoissa on varmuudella hankala sanoa, mutta yksi mahdollinen syy on varmastikin tuon vuoden väestöjakauma. Omaa tai vuokrattua taloan asuttaneita, eli talonpoikia ja torppareita, on tuon vuoden perukirjoissa aiempia vuosia suhteellisesti vähemmän.⁵⁰ Piilukirves oli erikoistyökalu, jota tarvittiin hirsirakennusten rakentamisessa ja kunnostamisessa. Piilukirveiden vähyys kertoo mahdollisesti myös omavaraistaloudesta luopumisesta. Rakennustöitä ei enää ollut pakko tehdä itse, vaan siihen saatettiin palkata ammattilainen. Peräti kolme piilukirvestä omistanut Kaarle Nieminen on saattanut olla juuri tällainen hirsitöihin erikoistunut mestari. Tavallinen talonpoika tuskin olisi tarvinnut niin montaa erikoiskirvestä. Vielä 1800-luvulla hirsi oli tärkein rakennusmateriaali

45 JyMA. Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1850 ja 1860.

46 Ahvenainen 1984, 243.

47 Esim. Maasola 2009, 73-76.

48 1850/27 perukirjaa; 1860/20; 1869-70/23; 1880/29.

49 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Niemisen perukirja 13.10.1890.

50 Talonpoikia tai näiden vaimoja 8, torppareita tai näiden vaimoja 10.

kaikenlaisissa rakennuksissa. Hirsitalon hirret valmistettiin tukeista joko sahaamalla justeerilla tai veistämällä kirveellä. Piilukirveellä veistettiin uuden hirsirakennuksen seinät, mikä paransi hirren säänkestävyyttä. Vanhojen nokeentuneiden sisäseinien piiluaminen taas toi tupaan lisää valoa.⁵¹

Kevyempiä, monesti naisten ja vanhusten käyttämiä kirveitä ovat vesuri, kassara ja havukirves. Pitkäteräistä vesuria on alunperin käytetty vesojen leikkaamiseen, mistä se on myös saanut nimensä. Vesaviikatteeksi joillain seuduilla kutsuttu vesuri eli vesoin oli hyödyllinen työkalu puiden karsimisessa ja oksien pilkkomisessa. Lehtipuiden oksia katkottiin monella seudulla vesurilla etenkin lampaiden rehuksi. Tällaisten lehdesten teko vesurilla tiedetään harjoitetun jo varhaisella rautakaudella, mikä tekee vesurista sirppiä vanhemman työkalun.⁵² Havukirves taas oli muotoutunut erityisesti havujen pilkkomiseen. Havuja tarvittiin esimerkiksi karjalle makuualustoiksi talvea varten. Havujen pilkkominen oli yleensä talon vanhimman miehen tehtävä tai saatettiinpa tähän palkata myös erillinen havunhakkaaja. Havukirveen muoto vaihteli paljon eri aikoina ja eri seuduilla. Yleensä se oli vesuria muistuttava pitkäteräinen kirves, mutta saattoipa se muistuttaa myös tavallista kirvestä. Kassara on vesurin ja havukirveen yhdistelmä. Havukirveen tavoin se oli tarkoitettu havujen ja oksien pilkkomiseen pölkyn päällä, minkä vuoksi sen terä kaartuu hieman ylöspäin. Vesurissa terä yleensä kääntyy hieman alaspäin muodostaen sirppimäisen koukun.⁵³ Perukirjoissa esiintyvien vesurien, kassaroiden ja havukirveiden suuri määrä (261 kappaletta) viitanee kotieläinten (lehmät, lampaat, hevoset) suureen määrään. Pelkästään pusikoiden karsimistyöhön niitä tuskin käytettiin, vaan niillä pilkottiin vesoja ja havuja eläinten rehuksi ja makuualustoiksi.

Kirveet olivat vielä 1800-luvulla pitkälti paikallisten seppien takomia. Billnäsin rautaruukki oli valmistanut 1600-luvulta lähtien sotakirveitä ja veistokirveitä. Tuotanto oli kuitenkin varsin pientä, sillä kirveet taottiin käsivoimin. Vuonna 1888 Billnäsisissä aloitettiin kirveiden teollinen valmistus vastaiskuna Amerikasta tuleville tehdaskirveille, jotka olivat vallanneet markkinoita vuosisadan puolivälistä lähtien. Tuotanto kasvoi uuden tehdastakomon ansiosta nopeasti hyvin suuriin määriin. Parhaimmillaan se takoi jopa 2000 kirvestä vuorokaudessa. Billnäsin kirveskatalogi sisälsi alusta alkaen useita erilaisia malleja, sillä

51 Vuorela 1975, 407; Maasola 2009, 102.

52 Vuorela 1975, 142, 216-217.

53 Sirelius 1919a, 261.

eri puolilla Suomea oltiin totuttu erilaisiin kirveisiin. Ennen teollista tuotantoa kirveitä valmistivat käsityönä maasepät, joilla jokaisella oli omanlainen tyyhinsä. Maasepät eri puolilla Suomea olivat kehittäneet kukin omat kirvesmallinsa, joista myös Billnäsissä otettiin mallia.⁵⁴

Laukaassa kirveet ovat vielä 1800-luvun loppupuoliskolla oletettavasti olleet enimmäkseen maaseppien valmistamia. Suomalainen kirvesteollisuus syntyi vasta 1880-luvun lopussa, eivätkä ne aivan heti Sisä-Suomen maaseudulle vielä tuolloin levinneet. Maaseudulla oltiin totuttu tuttuihin kirvesmalleihin, joita teollisesti valmistetut kirveet eivät päihittäisi. Kirves oli lisäksi varsin arvokas esine. Sepän takomaa kirvestä ei niin vain tehdasvalmisteisella korvattu, varsinkin kun tarjolla oli 1800-luvulla vielä pääosin amerikkalaisia kirveitä. Amerikkalaisten kirveiden joukosta löytyi jonkin verran myös suomalaisen mallin mukaisia kirveitä, mutta nämä pohjautuivat suomalaisten siirtolaisten uudelle mantereelle tuomiin, Suomessa jo vanhentuneisiin kirvesmalleihin.⁵⁵

Puiden kuorimiseen käytettiin tavallisesti joko teräpetkelettä tai pantaveistä eli vuolurautaa. Petkele on pitkävärtinen talttaa muistuttava työkalu, jota on käytetty puun kuorimisen lisäksi esimerkiksi jään rikkomiseen ja tupakin silppuamiseen. Kaiken kaikkiaan perukirjoissa mainitaan tutkimusajalla yhteensä 40 petkelettä tai teräpetkelettä. Lisäksi vuoden 1860 ruotsinkielisissä perukirjoissa on yhteensä 23 silppurautaa (ruotsiksi hackelseknif), jotka ovat olleet erityisesti olkien silppuamiseen tarkoitettuja teräpetkeleitä.⁵⁶ Lisäksi vuodelta 1900 olevaan torppari Juha Ahosen perukirjaan on merkitty yksi 25 pennin arvoinen tupakkipetkele, jollaisella on silputtu itse kasvatettua tupakkaa.⁵⁷ Hirsien kuorimiseen käytettyjä pantaveitsiä tai vuolurautoja perukirjoissa ei ole ainuttakaan.

Laukaan perukirjojen perusteella lähes jokaisella oli jonkinlainen kirves. Yleiskirveen lisäksi etenkin torpparit ja talonpojat omistivat myös piilukirveen sekä vesureita ja kassaraita. Havukirves oli myös yleinen työväline maatalossa. Esimerkiksi vuonna 1850 laaditussa kruununtillallisen Lauri Kuikkaan perukirjassa erilaisia kirveitä oli yhteensä kymmenen kappaletta. Säkinmäen kylässä asunut Kuikas omisti yhden piilukirveen, viisi

54 Maasola 2009, 114-122.

55 Maasola 2009, 114.

56 JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1850–1900.

57 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari Juha Ahosen perukirja 28.12.1899.

hakkuukirvestä, yhden havukirveen, kaksi petkelettä ja yhden vesurin. Esineiden arvot on perukirjaan merkitty ruplissa ja kopeekoissa. Kuikkaan piilukirves on arvioitu 30 kopeekan arvoiseksi, hakkuukirveet yhteensä 45 kopeekan ja petkeleet yhteensä 40 kopeekan arvoiksi. Havukirves sekä vesuri on arvioitu molemmat viiden kopeekan arvoiksi. Muuntamalla ruplat vuoden 1866 rahauudistuksessa määritellyn markan arvon mukaan markoiksi saadaan piilukirveen markka-arvoksi 1,20 markkaa, hakkuukirveet ovat 1,80 markan ja petkeleet 1,60 markan arvoisia. Vesuri ja havukirves ovat näin ollen molemmat 20 pennin arvoisia.⁵⁸

Kovinkaan paljoa ei kirveiden kirjo läpikäymissäni perukirjoissa muutu vuosikymmenten välillä. Vuonna 1880 päivätyssä talonpoika Eero Oksasen perukirjaan on kirjattu viisi kirvestä, yksi huono piilukirves, neljä hakorautaa eli havukirvestä sekä neljä ”wesonta eli kassaraa”. Viiden kirveen arvoksi on annettu yhteensä kolme markkaa. Piilukirveelle sekä havukirveille on molemmille annettu arvoksi yksi markka. Kassarat on arvioitu kahden markan arvoiksi.⁵⁹ Kankaisten kylässä asunut Hokkalan talon isäntä ja majatalon pitäjä Jeremias Hokkalan perukirjassa vuodelta 1900 kirveitä on niin ikään useanlaisia. ”Rautakalujen” listaan on kirjattu yksi piilu, kaksi ”parempaa” ja kaksi ”halvempaa” kirvestä, neljä kassaraa ja neljä havukirvestä sekä yksi suopiilu. Piilu on arvioitu kahden markan arvoiseksi, paremmat kirveet yhden markan ja huonommat 50 pennin arvoiksi. Kassarat ja havukirveet ovat saman arvoisia, 25 penniä kappaleelta. Suopiilulle on arvoksi annettu 50 penniä.⁶⁰

3.2 Pellonmuokkausesineistö

Laukaan pitäjän perukirjojen rautaesineiden joukon suurimmat yksittäiset esineet ovat erilaisia pellonmuokkaukseen käytettyjä työkaluja. Erilaisia auroja perukirjojen joukosta tapaa useita erilaisia. Aurojen lisäksi peltoja muokattiin myös pienemmillä työkaluilla, kuten esimerkiksi kuokilla ja lapiolla. Myös kirveet olivat tarpeellisia peltotöissä, etenkin kaskipelloilla. Seuraavassa tarkastelen Laukaan pitäjän perukirjoissa esiintyviä auroja

58 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Kruununtillallisen Lauri Kuikkaan perukirja 18.3.1850. Markka-arvo = 4 x rupla-arvo.

59 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Eero Oksasen perukirja 12.1.1880.

60 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Majatalon isäntä ja talonpoika Jeremias Hokkalan perukirja 19.6.1900.

pääpiirteittäin. Tarkempaan käsittelyyn otan aurat tarkastellessani Laukaan maataloutta eri viljelymuotojen kautta. Aurojen lisäksi tarkastelen seuraavassa myös lapioita, kuokkia ja talikoita, joiden merkitys peltotöissä oli vielä 1800-luvulla huomattavan suuri.

3.2.1 Aurat

Suomessa auroja on ollut kolmea eri päätyyppiä, jotka kukin ovat levinneet omille alueille: hankoaura, kehäaura ja koukkuaura. Laajimmin levinneen hankoauran lisäksi Laukaassa on mahdollisesti ollut käytössä myös kehäaura. Levinneisyyskarttojen mukaan hankoaurajen lisäksi myös kehäaurat ulottuivat Laukaan pitäjään asti. Tätä idempänä kehäauraa ei juurikaan tavattu.⁶¹ Vanhin Suomessa esiintynyt auratyyppeiksi koukkuaura oli 1800-luvulla käytössä pääosin ainoastaan Lounais-Suomessa, Turun ja Ahvenanmaan seuduilla.⁶²

1800-luvulla Suomessa alkoi levitä neljäs auratyyppeiksi, kehäauran pohjalta kehitelty kääntöeli välttiaura. Pohjanmaalla kehitelty rautasiipinen vältti tai pohjalaisaura on Veikko Anttilan mukaan yksi ensimmäisiä uudenaikaisen maatalouden innovaatioita. Se mahdollisti uudenlaisen kiertoviljelyn ja näin ollen tehosti maan viljelyä.⁶³ Vuoden 1880 perukirjoissa välttiaura löytyi kahdesta kuolinpesästä, vuonna 1900 viidessä kuolinpesässä näitä oli yhteensä seitsemän.⁶⁴ Uusi kääntöaura oli maaseppien valmistama ja tavallista hankoauraa kalliimpi, minkä vuoksi se levisi hitaasti eripuolille Suomea, aluksi varakkaimpien viljelijöiden käyttöön. Välttiauran kehittyneempi muoto, tehdasvalmisteinen skotlantilaisaura alkoi levitä 1800-luvun lopussa tehostaen kiertoviljelyä entisestään. Se oli kuitenkin välttiauraan verrattuna sen verran arvokkaampi, ettei se vielä 1800-luvun puolella levinnyt kunnolla Lounais-Suomea ja Etelä-Pohjanmaata pidemmälle. Skotlantilaisaura oli ensimmäisiä tehdasvalmisteisia auramalleja. Suomessa Fiskarsin konepaja oli aloittanut niiden valmistuksen jo vuonna 1858, ja vuosisadan loppua kohden niitä ryhdyttiin tuomaan Suomeen Ruotsista. Laukaan perukirjoista ei näitä 1880-luvulla Sisä-Suomessa levinneitä skotlantilaisauroja tapaa. On tietenkin mahdollista, että perukirjoihin merkittyjen välttiaurojen joukossa näitäkin esiintyi, mutta ne olivat sen verran

61 Esim. Vuorela 1975, 156; Anttila 1974, 74-75; Vuorela 1976, 33.

62 Vuorela 1975, 155-157; Anttila 1974, 74; Soininen 1975, 100-102.

63 Anttila 1974, 76-78.

64 JyMA. Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1880 ja 1900.

arvokkaita ja harvinaisia, että voisi olettaa niistä käytetyn omaa nimitystään. Skotlantilaisauroja ostettiin monilla seuduilla yhteisomistukseen ja maatalousseurat myös vuokrasivat niitä edulliseen hintaan.⁶⁵

Läpikäymissäni perukirjoissa eri mallisia auroja lueteltiin yhteensä seitsemän kappaletta. Auran lisäksi mainitaan aatra eli hankoaura, kaskiaatra, kyntöaura, metsäaura, peltoaura, välttiaura sekä oja-aura. Yleisin perukirjoihin merkitty aura on ollut hankoaura eli aatra. Perukirjoista näitä löytyy yhteensä 57 kappaletta. Vuoden 1850 perukirjat ovat pääosin ruotsinkielisiä, joten aatroja niissä ei mainita, sen sijaan auroja (plog) oli 13 kappaletta. Auroja löytyi kaikilta läpikäymiltäni vuosilta, yhteensä 54 kappaletta. Kolmanneksi yleisin auramalli oli peltoaura (32 kappaletta), kaskiauroja oli kahdeksantoista, välttiauroja kahdeksan, metsäauroja seitsemän ja kyntöauroja kolme. Lisäksi vuodelta 1900 löytyi yksi oja-aura. Kaikkiaan erilaisia auroja Laukaan pitäjän perukirjoissa esiintyi tutkimusaikana yhteensä 180 kappaletta. Kevyempää pellonmuokkausta edustavia karhia eli äkeitä löytyi rautaisina versioina yhteensä 13 kappaletta vuosilta 1869, 1880 ja 1900.⁶⁶

Eniten perukirjoissa esiintyvät nimitykset aatra ja aura (plog). Sana aatra tai atra on tarkoittanut Savon ja Karjalan alueilla hankoauraa, mutta esimerkiksi Pohjanmaalla hankoauraa on saatettu kutsua pelkästään auraksi. Hankoaura on kuitenkin ollut yksi levinneimmistä auratyypeistä Suomessa. Kehäaurasta on ruotsinkielisissä lähteissä käytetty usein nimeä plog, mikä antaisi olettaa että Laukaan perukirjoissa plog ja aura ovat tarkoittaneet kehäauraa.⁶⁷ Hankoauran erottaa muista auroista sen kaksiaaarainen kyntöosa eli perä.⁶⁸ Perukirjoissa tavatut muut aattrat, kuten kyntöaatra ja kaskiaatra, ovat olleet hankoauran muunnelmia erilaisiin peltomaihin. Palaan näihin myöhemmin käsitellessäni tarkemmin Laukaan pitäjän maanviljelyä ja siinä tapahtuneita muutoksia 1800-luvun loppupuoliskolla.

Auran lisäksi peltoa muokattiin erilaisilla karhilla eli äkeillä. Karhella rikottiin pellon pintakerros ja sillä voitiin peittää kylvetyt siemenet. Tavallisesti risuista valmistettu karhi oli etenkin kaskipelloilla hyvin yleinen työväline, mutta muillakin peltomailla sitä käytettiin.

65 Anttila 1974, 78-85.

66 JyMA. Laukaan käräjäkunnan perukirjat 1869,1880 ja 1900.

67 Vuorela 1975, 156; Talve 1978, 59.

68 Vuorela 1975, 156.

Risukarhi oli helposti itse tehtävissä ja se sopi hyvin kivikkoisille ja epätasaisille pelloille joustavuutensa ansiosta. Hevosien perässä vedettäessä risukarhen risut raapivat pellon pintaa, jolloin kylvetyt siemenet peittyivät multa. 1800-luvulla karhia alettiin valmistaa raudasta. Tehdasvalmisteiset rautaäkeet olivat kuitenkin huonosti soveltuvia kivikkoisille ja epätasaisille pelloille, joten niiden leviäminen oli Suomessa hidasta ennen peltoviljelyn yleistymistä. Peltoviljelyn ja välttiaurojen vanavedessä myös rautaäkeet tulivat yleisiksi suomalaisella maaseudulla. Laukaan perukirjoissa rautaäkeitä mainittiin yhteensä kolmelta vuodelta, vuosina 1869 ja 1880 kaksi ja vuonna 1900 yhdeksän. Rautaäkeet olivat myös luonnollisesti risukarhea arvokkaampi, sitä ei jokainen talonpoika itse kyennyt valmistamaan, ja sen korjaamiseen vaadittiin enemmän taitoa. Risukarhen saattoi valmistaa itse muutamasta tiheäöksäisestä kuusesta, mutta rautakarhen valmistamiseen vaadittiin jo edistyneempiä sepän taitoja tai rahaa ostaa tehdasvalmisteinen karhi.

3.2.2 Lapiot, talikot ja kuokat

Aurojen ja karhien lisäksi peltoa myllättiin ja työstettiin myös lapiolla ja kuokilla. Karjatalouden kasvaessa peltoja alettiin lannoittaa lannalla, jonka levittämiseen lapion ohella käytettiin talikkaa ja lantakuokkaa eli sontakouraa. 1800-luvulla lapiot olivat useimmiten rautakärkisiä puulapioita. Tehdasvalmisteinen rauta- tai teräslapio yleistyi Suomessa vasta vuosisadan vaihteessa.⁶⁹ Perukirjoista tällaisia tehdasvalmisteisiä rautalapioita on hankala havaita. Lapio, rautakärkinen tai ei, oli joko lapio tai rautalapio. Useimmiten lapiot on läpikäymissäni perukirjoissa lueteltu rautaesineiden listassa, mistä voidaan päätellä niiden olleen ainakin osittain rautaisia. Lannan luontiin riitti useimmiten puukärkinen lapio, mutta esimerkiksi ojankaivuussa rautateräinen tai raudoitettu lapio oli huomattavasti parempi sen puriessa tehokkaammin maahan.

Vuoden 1850 perukirjoissa rautalapioita esiintyy yhteensä kolmelta vuodelta yhdeksällä eri omistajalla (yhteensä 27 perukirjaa) eli alle joka toisella pesän haltijalla.⁷⁰ Vuosisadan loppua kohden mentäessä rautalapioiden kappalemäärä perukirjoissa kasvoi, mutta edelleen lapiota oli vain noin joka toisessa talossa. Kappalemäärissä mitattuna rautalapio on koko 1800-luvun loppupuoliskon ajan kymmenen yleisimmän rautaesineen joukossa.

69 Vuorela 1975, 163.

70 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Vuoden 1850 perukirjat.

Yhteensä rautalapioita perukirjoissa luetellaan kaikkiaan 147 kappaletta.⁷¹

Rautalapion kanssa määrällisesti lähes yhtä yleinen rautaesine on talikko (yhteensä 129 kappaletta).⁷² Senkin yleisyys kasvoi hieman vuosisadan loppua kohden karjatalouden ja heinän peltoviljelyn yleistyessä. Talikkoa käytettiin niin heinätöissä kuin lannanluomisessakin. Talikon alkuperäinen käyttötarkoitus lienee ollut juurikin lannanluonti, sillä sen nimi talikko eli tadikko on peräisin vanhasta lantaa tarkoittavasta tade-sanasta.⁷³ Heinätöissä käytettiin yleensä talikon sijaan sen hieman kevyempää versiota, heinähankoa, joka yksinkertaisimmillaan oli karsittu puukeppi, jonka päähän jätetyt muutamat oksat muodostivat hangon piikit.⁷⁴ Näin ollen kokonaan puisia heinähankoja ei rautaesineiden luetteloista tapaa. Muutamassa tapauksessa perukirjaan on erikseen merkitty rautaiset talikot ja puiset talikot.

Perukirjoissa talikot on useimmiten luokiteltu niiden käyttötarkoituksen ja valmistusmateriaalin mukaan. Lantatalikko tai sontahanko oli tietenkin tarkoitettu lannanluontiin. Nämä olivat useimmiten lapioiden tapaan puusta valmistettuja, mutta piikit olivat joko raudalla vahvistettuja tai kokonaan rautaisia. Rautapiikkinen talikko oli yleensä kaksipiikkinen, kun taas kokonaan puusta valmistetussa talikossa piikkejä oli tavallisesti kolme.⁷⁵

Lapion lailla kaivuutöissä hyödyllinen kuokka on kehittynyt ajansaatossa lukuisiin eri käyttötarkoituksiin. Perukirjoissa kuokasta esiintyykin useita eri variaatioita kuten lantakuokka (sontakoura), suokuokka ja havukuokka. Kaiken kaikkiaan perukirjoissa luetellaan kuokkia yhteensä 92 kappaletta eli joka vuodelta keskimäärin parikymmentä kappaletta. Erikoisempia kuokkia perukirjoissa mainitaan vähemmän: Lantakuokkia eli sontakouria yhteensä 28, suokuokkia kolmetoista ja havukuokkia yksi kappale.⁷⁶ Lisäksi vuosilta 1860, 1880, 1890 ja 1900 mainitaan yhteensä seitsemän suopiilua.⁷⁷ Suopiilu eli nevapiilu tai ojakirves voidaan luokitella joko kuokaksi tai kirveeksi. Sitä käytettiin

71 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

72 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

73 Vuorela 1975, 163.

74 Esim. Sirelius 1919a, 299.

75 Esim. Sirelius 1919a, 262-263.

76 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

77 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1860, 1880, 1890 ja 1900.

suoviljelyssä apuna ojien kaivuussa. Terävällä, viikatemaisella piilulla saatiin helposti paksu turvekerros leikattua ja puiden juuret katkottua ojaa varten. Ojan kaivuuseen käytettiin lapiota, kuokkaa tai juuri siihen tarkoitukseen valmistettua suokuokkaa. 1800-luvulla suopiilun käyttö suoviljelyssä nopeutti ojien kaivuuta merkittävästi.⁷⁸ Vuoden 1870 perukirjoissa mainitaan yksi ja vuoden 1880 perukirjoissa toinen suosapeli, joka todennäköisesti on ollut suopiilun tapainen, turvekerroksen ja juurien leikkaamiseen tarkoitettu työväline.⁷⁹

Kuokat olivat tarpeellisia myös karjataloudessa. Erityisesti lannan luomiseen oli kehittynyt oma lantakuokka eli sontakoura. Talikon ja kuokan sekoitusta muistuttava sontakoura on puuvartinen työkalu, jonka kolme rautapiikkiä ovat kääntyneet kouramaisesti alaspäin. Sen avulla oli helppo levittää lantaa hevoskärryiltä pellolle. Lannan levitykseen riitti monelle tavallinen talikko tai kuokka, eikä suinkaan jokaisella pellolla vielä tuolloin käytetty lantaa, joten sontakoura säilyi suhteellisen harvinaisena työkaluna Laukaan pelloilla koko 1800-luvun.⁸⁰ Laukaan perukirjoissa esiintyy useimmiten lantakuokkia, mutta myös sontakouria perukirjoihin on merkitty.

3.3 Laukaan viljelymuodot

Viljanviljely oli 1800-luvulla maatalouden tärkein osa. Omavaraistaloudessa viljanviljely oli ehdottoman tärkeää. Huonot satovuodet olivat vielä 1800-luvulla kohtalokkaita, vaikka viljantuonti muualta Euroopasta kasvoi koko vuosisadan ajan. Maatalouden kehitys näkyy parhaiten tarkastelemalla viljelymuotojen muuttumista. Alkukantaisesta kaskiviljelystä siirryttiin sopivien kaskimetsien loppumisen myötä 1800-luvun aikana tehokkaaseen peltoviljelyyn ja karjatalouden lisääntymisen myötä peltoihin ryhdyttiin kylvämään leipäviljan sijaan heinää.⁸¹ Seuraavassa tarkastelen Laukaassa 1800-luvulla harjoitettuja erilaisia viljelymuotoja ja niihin liittyvää rautaesineistöä. 1800-luvulla maatalous oli ennenkaikkea monimuotoista, mikä käy hyvin ilmi myös Laukaan pitäjän perukirjojen rautaesineistöstä. Perukirjoista löytyy viitteitä kaskiviljelystä, suoviljelystä ja peltoviljelystä sekä myös heinän peltoviljelystä.

78 Vuorela 1975, 163; Maasola 2009, 103.

79 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1870 ja 1880.

80 Esim. Sirelius 1919a, 265, 267.

81 Esim. Vihola 1991, 9-12; Peltonen 1992, 73-75.

3.3.1 Kaskiviljely

Kaskiviljely on vanhin ja alkukantaisin muoto Suomessa harjoitetuista viljelymuodoista. Siitä huolimatta se oli vielä 1800-luvulla yksi tärkeimmistä viljelytavoista erityisesti harvaan asutuilla seuduilla, joilla peltomaata oli vähän saatavilla ja pellonraivaus metsien ja kivikkoisen maaperän takia työlästä. 1800-luvun loppua kohden kaskiviljely alkoi hiipua lähes koko Suomessa karjateollisuuden ja heinän peltoviljelyn lisääntyessä. Myös sahateollisuuden lisääntyminen luonnollisesti vähensi kaskiviljelyä, sillä se teki metsistä arvokkaita. Metsistä tuli talonpojille täysin uudenlainen tulonlähde, ja hyvälaatuisten metsien polttamista alettiin pitää tuhlausena. Kaskiviljely sai 1800-luvulla myös maineen niin sanottuna ryöstöviljelynä, jossa maasta kulutettiin loppuun nopeasti siihen vapautetut ravinteet. Kaskiviljelyä kritisoivat niin asiantuntijat kuin valtiokin, joka oli jo 1700-luvulla asettanut tiettyjä rajoitteita metsien kaskeamiselle. Kaskiviljely kuitenkin säilytti asemansa etenkin Itä-Suomessa, jossa maa oli kivikkoista ja muunlaisen viljelymuodon harjoittaminen tämän takia varsin vaikeaa.⁸²

Sisä-Suomessa kaskettiin yleisimmin jykeviä havumetsiä, mutta myös nuorempaa sekametsää poltettiin viljelymaaksi. Joillain seuduilla oli tapana kasketa vanhoja, jo umpeen kasvaneita kaskipeltoja. Puut kaadettiin kesällä, minkä jälkeen hakkuualue jätettiin rauhaan talven ajaksi. Keväällä lumien sulettua kaadetut puut karsittiin ja kaski sytytettiin. Kaski saatettiin sytyttää myös vasta loppukesällä, mikäli haluttiin kylvää syysruista. Kaskan polttoa saatettiin jatkaa vielä seuraavanakin kesänä, minkä jälkeen kärventynyt maanpinta myllätettiin ja siihen kylvettiin ensimmäinen sato. Kaskipeltoon kylvettiin ensimmäisenä tavallisesti ohraa tai ruista, jotka tarvitsivat paljon ravinteita. Sen jälkeen kaskipeltoon kylvettiin vähemmän ravinteita tarvitsevaa kauraa. Kaskipellostsa saatiin monesti jopa neljä peräkkäistä satoa, minkä jälkeen alue jätettiin rauhaan aluksi karjalaitumeksi, jonka jälkeen sen annettiin metsittyä umpeen. Kaski saatettiin tehdä samalle alueelle toisenkin kerran, yleensä 10–30 vuotta ensimmäisen kaskeamisen jälkeen.⁸³

Kaskiviljely näkyy Laukaan perukirjoissa selvimmin peltotyökaluissa, mutta myös pienemmissä rautatyökaluissa. Kaskiauroja Laukaan perukirjoissa tutkimusajalla esiintyi

82 Soininen 1974, 54-55; Vihola 1991, 10-11.

83 Soininen 1974, 54-60; Vilkuna 1943, 181-202.

yhteensä kahdeksantoista kappaletta. Eniten kaskiauroja tai paloaatroja oli vuonna 1860, yhteensä yksitoista kappaletta. Vuonna 1850 kaskiauroja oli kolme kappaletta kuten myös vuonna 1880. Vuosina 1869/70 ja 1900 kaskiauroja ei perukirjoissa ollut ainuttakaan ja vuonna 1890 kaskiaura löytyi ainoastaan yhdestä kuolinpesästä. Kaskiaurojen lisäksi kivisille ja epätasaisille kaskipelloille soveltui hyvin myös suhteellisen kepeä hankoaura eli aatra. Perukirjoissa esiintyvä kaskiaatra onkin mitä todennäköisimmin ollut hankoauran muunnos. Laukaan perukirjoissa aatra on yleisin pellonmuokkausväline. Niitä oli perunkirjoituksissa vuotta 1850 lukuun kaikkina tarkasteluvuosina yhteensä 57 kappaletta. Vuoden 1860 perukirjoissa aatra mainitaan kaksi kertaa. Aatrojen vähyyks kahden ensimmäisen tarkasteluvuoden perukirjoissa selittyy kuitenkin sillä, että noina vuosina perukirjat olivat enimmäkseen ruotsinkielisiä, jolloin auroista on käytetty nimitystä ”plog”. Hankoaura oli 1800-luvulla myös jo sen verran yleinen pellonmuokkausväline ettei sitä välttämättä perukirjaan ole eroteltu muista auroista. Tutkimissani perukirjoissa kuitenkin esiintyvät tasaisesti nimet ”aatra” ja ”aura”, mistä voidaan tulkita, että aatra on tarkoittanut hankoauraa ja aura modernimpaa kehäauraa.⁸⁴

Lehtomäen torpan emännän Liina Lehtomäen perukirjassa vuodelta 1850 luetellaan rautakalujen listassa muun muassa kirves (1,20 mk), piilu (1,60 mk), vesuri (0,24 mk), havurauta (0,20 mk), petkele (0,40 mk) ja rautalapio (1 mk). Kaskiviljelyyn viittaavat kaskiaatra (1,20 mk) sekä kolme puuvartista kaskityömaalla käytettyä koukkua, vankoa (1,20 mk).⁸⁵ Myös talonpoika Juha Maneruksen kuolinpesässä on ollut kaskiaura (svedje plog, 0,60 mk). Manerus on kuitenkin omistanut myös kaksi peltoauraa (2 mk ja 1,60 mk) sekä rautaäkeen (1,20 mk), joka vielä vuonna 1850 oli harvinainen uutuus suomalaisella maaseudulla. Rautaäes soveltui huonosti epätasaiselle ja kivikkoiselle kaskimaalle, joten se levisi hitaasti Sisä-Suomen kaskivaltaisilla alueilla. Kaskipelloilla äes oli valmistettu tiheäoksaisista puunrungoista.⁸⁶ Kaskiaura (0,40 mk) ja peltoaura (1,60 mk) löytyvät myös talonpoika Moses Finnin perukirjasta.⁸⁷ Myös vuonna 1860 kaskiaurat ja peltoaurat näyttävät olleen käytössä rinnakkain samoilla tiloilla. Talonpoika Aleksanteri Reinalla on laskettu olleen yhteensä neljä kaskiauraa (6,20 mk), kaksi rautaista peltoauraa (4 mk)

84 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

85 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpan emäntä Liina Lehtomäen perukirja 22.5.1850.

86 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juha Maneruksen perukirja 5.4.1850; Vuorela 1975, 160.

87 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Moses Finnin perukirja 20.8.1850.

sekä yksi puinen peltoaura (1,20 mk).⁸⁸ Tilanne on samanlainen myös vuoden 1880 perukirjoissa. Pelkästään kaskiauraa käyttäneitä ei tutkimusajan perukirjoissa näytä olleen. Todennäköisesti kaskiviljely vähentyi Laukaassa 1800-luvun loppua kohden mentäessä.

Edellä tarkastelemani hakkuukirveet ja niiden vähentyminen 1860-luvun jälkeen voivat myös olla yhtenä merkinä kaskiviljelyn vähentymisestä. Hakkuukirveiden määrä perukirjoissa laski samalla kun metsien hakkaaminen kaskipelloiksi väheni. Kaskipeltojen raivaus oli ennen teollista metsänhakkuuta varmasti yksi suurimpia yksittäisiä töitä, jossa puita täytyi hakata kerralla useampia mahdollisimman tehokkaasti. Tätä kuitenkin on vaikea todistaa varmasti, mutta perukirja-aineiston pohjalta tällainen tulkinta on mahdollinen. Kaskeamista harjoitettiin pitkään monella seudulla peltoviljelyn rinnalla. Metsästä saatiin kaskeamalla nopeasti lisää viljelysmaata, mikäli vain sopivaa metsää oli käytettävissä. 1800-luvun väestönkasvu pakotti monella seudulla jatkamaan kaskiviljelyä, vaikka valtiovalta ei kovin suopeasti sitä enää katsonut.⁸⁹

3.3.2 Suoviljely

Suoviljelyllä tarkoitetaan suon muokkaamista pelloksi. Märkä suo täytyi ensin kuivata ojittamalla se hyvin. Kuivatuksen jälkeen mahdolliset puut kaadettiin ja suo perattiin eli kannot hakattiin kirveillä irti ja kuokilla rikottiin turvekerros. Tämän jälkeen suon kuiva turvepinta sytytettiin, jotta ravinteikkaasta maasta saatiin muokattua viljelyskasveille suotuisa. Toisin kuin metsän kaskeaminen, suon kaskeaminen oli nopeaa ja useimmiten ohi päivässä. Kaskeamisen jälkeen maa äestettiin ja siihen kylvettiin tavallisesti ruista. Alkuun suosta muokattu pelto kantoi huonosti hevosta ja työkoneita, mutta ajan myötä siitä muokkautui yhtä tukeva kuin mistä tahansa tavallisesta pellostä. Suo saatettiin polttaa eli kydöttää jokaisen sadon jälkeen, mikä kulutti lopulta suon kallisarvoiset typpivarannot loppuun ja alkoi muistuttaa ryöstöviljelyä. Ratkaisuksi tähän keksittiin Etelä-Pohjanmaalla 1800-luvun alussa nostaa syvältä suon turvekerrosten alta savea parantamaan maanlaatua. Vanhoilla viljelysseuduilla oli 1700-luvulla ollut tapana kydöttää kaikki savipohjaiset multapelot, mikä lopulta kiellettiin ravinteiden tuhoamisen vuoksi.⁹⁰

88 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Aleksanteri Reinan perukirja 9.2.1860.

89 Soininen 1974, 75-76.

90 Vuorela 1975, 150-152.

Suoviljely sai alkunsa jo 1600-luvulla Etelä-Karjalasta ja Savosta, mutta kunnolla se pääsi vauhtiin vasta 1700-luvun lopulla, kun eteläpohjalaiset alkoivat ojittaa suuria suoalueitansa metsien vähyyden takia. Tätä ennen suoviljelyä oltiin edistetty muun muassa Pohjois-Karjalassa, jossa soiden muokkaamisella pelloiksi oli monia puolestapuhujia.⁹¹ Valtion ja yleisen kriittisen ilmapiirin rajoittaessa metsien kaskeamista, suoviljely kasvatti asemaansa monin seuduin. Soilla ei nähty olevan samanlaista arvoa, mitä metsillä, joten siihen suhtauduttiin myönteisemmin.⁹²

Suoviljelyä Laukaassa on perukirjojen rautaesineistön perusteella harjoitettu jonkin verran 1800-luvun loppupuoliskolla. Suoaatrat ovat tästä selvin todiste, mutta myös suokuokat ja suopiilut kertovat soiden muokkaamisesta. Suota peratessa myös lapiot ja kirveet olivat korvaamattomia työvälineitä, mutta pelkästään niiden perusteella on mahdoton sanoa, ketkä suoviljelyä harjoittivat. Suoviljelyn yleisyys riippuu tietenkin soiden määrästä. Suoviljelyä harjoittivat ne, joiden mailla soita oli. Monesti suoviljelyä harjoittivat torpparit, jotka talonpoikia vähäosaisempina joutuivat usein tyytymään viljelyn kannalta huonompaan maa-alaan. Suokuokkia Laukaan perukirjoissa on yhteensä viidessä perukirjassa vuosilta 1869, 1880 ja 1890, suopiiluja kuudessa perukirjassa (1860, 1880, 1890 ja 1900) sekä suoaatroja yhdessä perukirjassa vuodelta 1869. Lisäksi yhdessä perukirjassa vuodelta 1870 on rautaesineiden joukossa mainittu yksi suosapeli. Suoviljely näyttäisi siis rautaesineistön perusteella levinneen Laukaaseen vasta 1800-luvun lopulla. Suoviljelyä harjoitettiin vielä 1800-luvun alkupuolella enimmäkseen Pohjanmaalla, ja vasta vuosisadan loppupuolella se alkoi suuressa mittakaavassa leviämään muuallekin Suomeen. Metsien arvo nousi sahateollisuuden myötä, jolloin uutta peltoalaa jouduttiin ottamaan haltuun metsien sijaan muualta.⁹³

Torpparin vaimo Maija Liisa Myllyahon perukirjassa vuodelta 1860 mainitaan kaksi kappaletta suopiiluja (1,20 mk ja 0,20 mk) sekä seitsemän kirvestä (0,08–1,60 mk) ja viisi lapiota (0,40–2,40 mk). Lisäksi auroista löytyvät kaksi pellolle tarkoitettua (2,40 mk) ja kaksi kaskimaalle (2 mk).⁹⁴ Savion kylältä kotoisin olleen talonpoika Kalle Mattilan jäämistössä vuodelta 1869 on kaksi kappaletta suokuokkia (0,60 mk ja 0,10 mk). Kirveitä

91 Vuorela 1975, 148-150.

92 Soininen 1977, 149.

93 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

94 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Maija Liisa Myllyahon perukirja 20.8.1860.

perukirjassa on yhteensä kolme (1,30 mk) sekä kaksi hakokirvestä (1,50 mk) ja kaksi piilua (3 mk). Aatroja Mattilalla on ollut yhteensä kolme kappaletta (6 mk) sekä yksi ”huono rauta karhi” (2 mk). Samalle päivälle päivätyssä torpparin vaimo Katarina Korhosen perukirjassa työ- ja ajokalujen luettelossa mainitaan kaksi suoaatraa ”ilman osia” (3 mk) sekä kaksi peltoaatraa (3 mk). Kuokkia luetellaan yhteensä seitsemän (1,40 mk) ja rautalapioita neljä kappaletta (0,90 mk).⁹⁵ Vuodelta 1890 oleva talonpoika Kaarle Kustaa Niemisen ja tämän vaimon Marjan perukirjassa suokuokkia luetellaan yhteensä viisi kappaletta (1,25 mk), yksi markan arvoinen suopiilukin rautakalujen joukosta löytyy. Auroja löytyy yhteensä neljä kappaletta, kaksi peltoaatraa (1,50 mk) ja kaksi metsääatraa (0,50 mk). Yksi rautakarhikin (5 mk) tilalla on ollut käytössä.⁹⁶

Edellämainituista työvälineistä etenkin suopiilu on jo muodoltansa ollut tiettyyn tarkoitukseen suunnattu työkalu. Pitkävartinen, viikatemaisen terän omannut suopiilu eli ojakirves oli tarkoitettu paksun turpeen leikkaamiseen ja juurakoiden katkomiseen. Suota kuivatessa täytyi se ojittaa kunnolla, joten sitä varten täytyi olla myös oikeanlaiset työvälineet.

3.3.3 Peltoviljely

Puhuttaessa peltoviljelystä tarkoitetaan tietylle alueelle pysyvästi sijoittunutta maanviljelyä. Vakituisen asutuksen ympärille tehdyillä pelloilla viljeltiin säännöllisesti viljaa keväästä syksyyn useita vuosia peräjälkeen. Ravinteita peltoon saatiin lannoittamalla sekä vuoroviljelyllä, toisin kuin kaski- tai suoviljelyssä, joissa ravinteet syntyivät polttamalla. Peltojen lannoitteena käytettiin lehmien lantaa. Lannasta kuitenkin yleensä oli puutetta, jolloin siihen saatettiin sekoittaa muun muassa pilkottuja havuja, suomaata ja savea.⁹⁷ Peltoviljelyä harjoitettiin eri tavoin eri puolella Suomea. Peltoviljelyn viljelymuotoja oli 1800-luvulla neljä eri päätyyppiä: yksivuoro-, kaksivuoro-, kolmivuoro- ja nelivuoroviljely. Yksivuoroviljelyssä pellostaa saatiin kasvukautena usea peräkkäinen sato yleensä samaa viljaa. Menetelmä vaati runsaan lannoituksen, jotta maassa säilyisi riittävästi ravinteita joka

95 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kalle Mattilan perukirja 22.3.1869 ja torpparin vaimo Katarina Korhosen perukirja 22.3.1869.

96 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Niemisen ja tämän vaimon Marja Niemisen perukirja 13.10.1890.

97 Korhonen 2003, 410-411.

sadolle. Muissa vuoroviljelymuodoissa osa pellostä jätettiin vuorotellen kesannolle, lepäämään, kun muuhun peltoon kylvettiin uusi sato. Kesannon suuruus ja pituus vaihteli vuoroviljelymuodon mukaan, mutta sen tarkoitus oli antaa maan levätä ja kerätä ravinteita. Mikäli tilalla oli karjaa, oli kesanto monesti oiva paikka karjan kesälaitumeksi, jolloin lehmät hoitivat maan lannoittamisen.⁹⁸ Yksivuoroviljelyä harjoitettiin 1800-luvulla ainoastaan Lapissa, muualla Suomessa käytössä olivat pääosin kaksi- ja kolmivuoroviljely, joita usein yhdisteltiin eri alueilla. Nelivuoroviljely oli käytössä muutamilla seuduilla, mutta tavallisesti yhdistettynä muihin kiertoviljelymuotoihin. Laukaassa käytössä oli 1800-luvun loppupuolella pääosin eteläsuomalainen kaksivuoroviljely yhdistettynä kolmivuoroviljelyyn.⁹⁹

Peltoviljelyn tärkein työkalu on ollut aura, joka on kyennyt kyntämisen yhteydessä kääntämään maata. Maan kääntäminen kyntämisen yhteydessä lisäsi pellon ravinteikkuutta ja sekoitti elonkorjuujäämät multa, jossa ne vapauttivat tehokkaasti lisää ravinteita maahan. Laukaan perukirjoissa aatroja ja auroja tutkimusajalta luetellaan yhteensä 111 kappaletta. Peltoauroiksi erikseen nimettyjä auroja vuosilta 1850, 1860, 1880 ja 1890 oli yhteensä 32 kappaletta.¹⁰⁰ Peltoauraksi tavallisen auran teki todennäköisesti alunperin puusta valmistettu, mahdollisesti siirrettävä kääntösiipi, joka kyntäessä käänsi ja kuohkeutti peltomaata. Peltoaurassa saattoi olla myös veitsimäinen luotin, jonka tehtävänä oli auran kärjessä leikata pellon nurmikerros. Perukirjoissa esiintyvä peltoaura-nimitys on mitä todennäköisemmin kansankielinen nimitys luotilla tai kääntösiivellä varustetusta aurasta, sillä tutkimuskirjallisuudessa ei peltoaura-nimitystä käytetä.

Peltoviljelyä eniten hyödyttänyt uusi auramuoto oli Pohjanmaalla kehitelty rautainen kääntöaura eli välttiaura tai pohjalaisaura. Sillä pystyttiin kyntämään ja kääntämään laajoja peltoja, ja se mahdollisti entistä tehokkaamman kiertoviljelyn. Sen auraosa oli kokonaan raudasta valmistettu ja siinä oli jo kiinteänä osana maata toiselle puolelle kääntävä siipi. Laukaan perukirjoissa vältistä käytetään kahta nimitystä. ”Vältin” lisäksi esiintyy nimi ”välttiaatra”, mikä viittaisi aatraan eli hankoauraan. Vältti kuitenkin oli juuri kehäaurasta eikä hankoaurasta kehittynyt, joten voidaan olettaa, että nimeä aatra on käytetty jossain

98 Soininen 1974, 76-78; Vuorela 1975, 152-154.

99 Soininen 1974, 86-89.

100 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

määrin myös auran synonyyminä Laukaan seudulla. Perukirja-aineiston pohjalta se oli vielä 1800-luvun loppupuoliskolla Laukaassa harvinainen. Vuoden 1880 perukirjoissa välttiaatra löytyy talon emäntä Karoliina Jalkasen kuolinpesästä. Selvästi vauraampaan talonpoikaisluokkaan kuuluneen Jalkasen omaisuus käsitti vältin lisäksi tavallisen aatran sekä silppumyllyn ja viskuukoneen. Vaikka vältti oli uutuuksia ja näin ollen myös arvokas esine, ovat perunkirjoittajat arvioineet tämän samanarvoiseksi tavallisen aatran kanssa (4mk).¹⁰¹

Seuraavat välttiaurat perukirjoista löytyvät vasta vuodelta 1900. Tilallisen emäntä Sofia Hänninen Jokelan talosta, Paadentaipaleen kylästä omisti niin ikään neljän markan arvoiseksi merkityn vältin. Aatroja perunkirjoituksesta löytyy yhteensä neljä kappaletta, kukin yhden markan arvoisia.¹⁰² Talonpoika Otto Rutanen Leppäveden kylästä omisti kaksi välttiä, kaksi auraa ja kaksi karhia. Välttien arvoksi on merkitty yhteensä 50 markkaa. Näiden lisäksi perukirjaan on merkitty myös arvokas heinäkone (250mk), viskuumylly (10mk) sekä silppukone (20mk).¹⁰³

Pellosniemen kylässä asuneen torppari Juha Ahosen perukirjassa rautakarhen, kahden aatran, visku- ja silppumyllyn lisäksi on kaksi puuvälttiä, toinen uudempi ja toinen vanhempi. Vanhemman arvoksi on merkitty 50 penniä ja uudemman kuusi markkaa.¹⁰⁴ Puinen vältti mitä todennäköisemmin on tässä yhteydessä ollut välttiaatran yhtenä edeltäjänä pidetty kiekka-aura, jossa maata kääntävä osa oli raudoilla vahvistettua puuta. Kovinkaan tiiviiseen maaperään kiekka-aura ei soveltunut, mutta esimerkiksi nurmeltuneen pellon kyntämistä varten siinä oli varsinaisen auran lisäksi maata leikkaava viiltoveitsi. Kiekka-aura oli peräisin jo 1700-luvulta, mutta se levisi vain harvoille alueille, sillä rautasiipinen kehäaura ehti levitä tehokkaammin 1800-luvun kuluessa läpi Suomen.

¹⁰⁵

Vältti löytyy myös toiselta torpparilta, Haapavatian kylästä kotoisin olleelta Erik Kustaa Hilpiseltä. Kymmenen markan arvoiseksi merkitty välttiaatra on myös perukirjan arvokkain

¹⁰¹ JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880.

¹⁰² JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Jokelan tilan emäntä Sofia Hännisen perukirja 25.1.1900.

¹⁰³ JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutanen perukirja 22.8.1900.

¹⁰⁴ JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Torppari Juha Ahosen perukirja 28.12.1899.

¹⁰⁵ Vuorela 1975, 77.

esine. Tavallinen aatrakin omaisuuden joukosta löytyy, mutta sen arvoksi on annettu vain yksi marka.¹⁰⁶ Kankaisten kylässä asuneen talon emäntä Annaleena Penttisen jäämistöstä löytyy yhteensä 35 markan arvoiseksi arvioidut ”wältti ja karhi”. Penttisellä on myös ollut tuohon aikaan vielä harvinainen puimukone sekä silppukone, joiden yhteiseksi arvoksi on merkitty 135 markkaa. Niin ikään uusi ja harvinainen oli tuolloin maitokone, joka ”neljän astian” kanssa on arvoitettu 90 markan arvoiseksi.¹⁰⁷ Kuten edellä mainittiin, ei Laukaan perukirjoissa mainita ainuttakaan skotlantilaisauraa. Arvioimiesten antamat arviot wälttiaatrojen rahalliseksi arvoksi eivät myöskään anna epäillä, että skotlantilaisauroja olisi merkitty perukirjoihin wälttiauroina.

Peltoviljelyn myötä maaseudulla yleistyivät myös tehdasvalmisteiset rautaäkeet eli rautakarhet. Rautainen karhi on varsin selkeä merkki peltoviljelyn harjoittamisesta, sillä sitä harvoin käytettiin epätasaisilla ja kivikkoisilla kaskipelloilla. Paikoin rautaäettä käytettiin myös suopelloilla pintaturpeen repimiseen.¹⁰⁸ Veikko Anttila luokittelee 1800-luvun alussa syntyneen rautapiikkisen kolmioäkeen yhdeksi suomalaisella maaseudulla levinneeksi innovaatioksi. Kolmioäes tuli Suomeen Ruotsista 1800-luvun alussa Suomen talousseuran toimesta. Toisin kuin moni muu maaseudun uusi työväline, kolmioäes ei levinnyt spontaanisti viljelijöiden keskuudessa, vaan sitä levitettiin järjestelmällisesti etenkin Mustialan maatalousoppilaitoksesta käsin. Kolmioäkeen lisäksi toinen 1800-luvulla maaseudulla levinnyt rautapiikkinen äes oli vinoäes, jonka käyttö oli yleisintä Pohjanmaan seudulla. Kolmioäes taas oli Lounais- ja Etelä-Suomessa tunnetumpi.¹⁰⁹

Tutkimissani perukirjoissa ensimmäiset rautakarhet mainitaan vuonna 1869. Talonpoika Kalle Mattilan perukirjaan on merkitty huonoksi mainittu rautakarhi. Samalta vuodelta on myös talonpoika Antti Snyggin rautapiikkinen karhi sekä raudoitettu peltoaatra. Mattilan rautakarhi on arvoitettu 2 markan arvoiseksi ja Snyggin rautapiikkinen yhden markan arvoiseksi.¹¹⁰ Perukirjoista ei käy ilmi minkä mallisia karhet ovat olleet. Snyggin rautapiikkinen karhi on kuitenkin ollu todennäköisesti puurunkoinen, ainoastaan piikit ovat olleet rautaisia. Sekä vinoäes että kolmioäes olivat tällaisia puurunkoisia äkeitä, mutta

106 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari Erik Kustaa Hilpisen perukirja 5.6.1900.

107 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Annaleena Penttisen perukirja 15.10.1900.

108 Sirelius 1919a, 274.

109 Anttila 1974, 87-89.

110 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kalle Mattilan perukirja 22.3.1869 ja talonpoika Antti Kustaa Snyggin perukirja 7.12.1869.

puurunkoisia äkeitä oli myös muunlaisia kuten esimerkiksi rullaäes, jossa rautapiikit pyörivät sitä mukaan kun peltoa äestettiin. Snyggin karhi kuitenkin tuskin on ollut niin moderni sen arvosta päätellen. Kolmiäes ei Anttilan mukaan ollut käytössä Laukaan seudulla, ja vinoäeskin oli tuolloin vielä varsin tuore innovaatio. Karhi-nimitys viittaisikin enemmän perinteisempään risukarheen, josta alettiin 1800-luvulla valmistamaan myös rautapiikkisiä malleja. Tällaisia olivat etenkin pelkkaäes sekä pohjalainen niveläes, joka alunperin olikin valmistettu kokonaan puusta ja soveltui etenkin kivikkoisille ja epätasaisille maille. Myöhemmässä versiossa puurunkoon kiinnitetyt rautapiikit korvasivat puiset piikit ja oksat.¹¹¹

Vuonna 1880 rautakarhia perukirjoissa esiintyy niin ikään kaksi kappaletta. Talon emäntä Henriikka Pålkinin omaisuusluettelossa on kuuden markan arvoiseksi merkitty rautakarhi. Talonpoika Erik Maneruksen perukirjassa on sen sijaan kolmen markan arvoiseksi arvoitettu rautakarhi.¹¹² Karhien rahallisista arvoista päätellen Henriikka Pålkinin rautakarhi voisi selvästi olla jo edellämainittuja rautakarhia kehittyneempi malli. Vuoden 1900 perukirjoissa karhija esiintyy yhteensä yhdeksän kappaletta. Näistä osa on merkitty perukirjaan ainoastaan nimellä ”karhi”, mutta niille annetut rahalliset arvot vastaavat rautakarhien arvoja, joten olen tulkinnut nämä rautakarhiksi.

Äänekosken kylässä asunut Mäntylän torpparin vaimo Hedda Sorrin perukirjaan rautaaatran ja puuaatran lisäksi on merkitty yksi huono rautakarhi. Arvoksi tälle on annettu 1,50 markkaa.¹¹³ Jokelan talon emännän Sofia Hännisen perukirjassa mainitaan neljän markan välttiaura sekä kahden markan karhi. Vaikka perukirja ei kerro onko karhi rautainen vai ei, on se mitä todennäköisimmin rautakarhi. Tilan välttiaura viittaa selkeästi peltoviljelyyn, jolloin voidaan olettaa, että pellolla on käytetty myös rautapiikkistä karhea puisen sijaan.¹¹⁴ Jo edellä mainitun heinäkoneen omistajan Otto Rutasen kuolinpesä sisälsi myös kaksi yhteensä kymmenen markan arvoista karhea. Jälleen kerran karhista ei mainita, ovatko ne rautaisia vai eivät, mutta niille annetut rahalliset arvot viittaavat selkeästi jo rautapiikkisiin karhiin. Myös muut perukirjassa esiintyvät maatalouskoneet antavat olettaa, että kyseisellä

111 Vuorela 1975, 161; Sirelius 1919a, 274.

112 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Henriikka Pålkinin perukirja 5.7.1880 ja talonpoika Erik Maneruksen perukirja 13.10.1880.

113 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Hedda Sorrin perukirja 25.4.1900.

114 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Sofia Hännisen perukirja 25.1.1900.

tilalla oltiin siirrytty uudenlaiseen maatalouteen, johon risukarhi ei soveltui huonosti.¹¹⁵ Aholan torpan torppari Juha Aholan perukirjaan sen sijaan on merkitty selvästi rautakarhi. Arvoksi tälle on annettu kahdeksan markkaa.¹¹⁶ Talon emäntä Annaleena Penttisen perukirjassa karhi on merkitty yhdessä välttiauran kanssa. Yhteiseksi arvoksi näille on annettu 35 markkaa.¹¹⁷

Rautakarhien esiintyminen perukirjoissa vastaa melkolailla välttiaurojen esiintymistä. Välttiauran omistava henkilö mitä todennäköisimmin omisti myös rautakarhen. Ainoastaan torppari Erik Kustaa Hilpisen perukirjassa välttiaatra esiintyy ilman karhea.¹¹⁸ Torpparit olivat maata omistamattomia, toisten maita viljeleviä työläisiä. Tavallista oli, että yhden omistajan maita viljeli useampi torppari, jolloin torpparit saattoivat yhdessä omistaa eri työvälineitä. Kaikkea ei tarvinnut itse hankkia, sillä aina saattoi naapuritorpasta lainata esimerkiksi karhea tai auraa. Tämä oli tavallista myös talonpoikien keskuudessa etenkin uusimpien ja kalleimpien koneiden kohdalla. Etenkin edellämainittua skotlantilaisauraa tiedetään hankitun useilla seuduilla yhteisomistukseen. Maanviljelysseurat myös lahjoittivat ja vuokrasivat uusia skotlantilaisauroja joillain seuduilla.¹¹⁹

3.3.4 Niityt ja heinän peltoviljely

Karjatalouden kasvu perinnäisen maatalouden loppupuolella 1800-luvulla johti eläinten rehun eli heinän lisääntyneeseen tarpeeseen. Heinää oltiin kerätty eläinten rehuksi luonnonniityiltä jo kauan. 1800-luvun alkupuolella luonnonniittyjen määrä kasvoi, mutta kasvava karjatalous tarvitsi vieläkin enemmän heinää. Heinän peltoviljely levisi Suomeen Ruotsin puolelta 1830-luvulla aluksi Etelä-Suomen kartanoiden maille.¹²⁰ Suomen Talousseuran sihteeri C. C. Böcker suoritti jo 1820-luvun alussa kyselyn eri puolella Suomea, jossa tiedusteltiin kylvöheinän käytöstä ja muun muassa uusien maatalouskoneiden käytöstä. Tämän perusteella heinän kylvöviljely olisi alkanut joillain säätyläistiloilla jo ennen vuotta 1820. Kylvöheinää kylvettiin aluksi peltojen sijaan niityille, joita kuitenkin oltiin paranneltu heinäviljelyyn sopivammiksi. Hyvät tulokset niittyviljelystä

115 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

116 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari Juha Ahosen perukirja 28.12.1899.

117 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Annaleena Penttisen perukirja 15.10.1900.

118 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari Erik Kustaa Hilpisen perukirja 5.6.1900.

119 Anttila 1974, 81-83.

120 Korhonen 2003, 477-478.

varmasti edistivät heinän peltoviljelyn aloittamista eri puolilla Suomea. Talonpojat siirtyivät heinän viljelyyn vuosisadan puolivälistä lähtien, aluksi niittyviljelyyn ja hiljalleen peltoviljelyyn. Kylvöheinän osuus heinäntuotannosta oli 1870- ja 1880-luvun vaihteessa kuitenkin jo noin puolet. Heinän peltoviljelyyn siirtymisen yksi tärkeimmistä vaikuttimista oli uudenlainen kiertoviljelyjärjestelmä, jossa heinä otettiin mukaan viljelykiertoon.¹²¹

Vuonna 1797 perustettu Suomen Talousseura oli alusta saakka valistamassa maanviljelijöitä maatalouden uusista kehityssuunnista, ja se muun muassa jakoi maanviljelijöille apilan ja timotein siemeniä heinän peltoviljelyn edistämiseksi. C. C. Böckerin 1820-luvulla julkaisema *Tidning för Landhushållare – Sanomia maanviljelijöille* oli ensimmäisiä kaksikielisiä maataloutta käsitteleviä julkaisuja. Kerran vuodessa ilmestyneen lehden elinkaari jäi kuitenkin lyhyeksi, kuten kävi kaikille muillekin ennen 1880-lukua ilmestyneille maatalousjulkaisuille. Kunnolla maatalouslehdistö vakiintui Suomeen vasta 1880-luvulla, kun ruotsinkielinen *Biet* ja suomenkielinen *Suomen Maanviljelyslehti* perustettiin. Seuraavana vuosikymmenenä maahan perustettiin jo yhteensä 17 maatalouslehteä, joiden joukkoon mahtui jo eri maataloudenaloihin erikoistuneita lehtiä. Kasvavalla maatalouslehdistöllä oli oma osansa maatalouden kehittymisessä, sillä niiden kautta talonpojat saivat nopeasti tietoa uusista viljelymuodoista ja maatalouskoneista.¹²²

Viljaa alettiin tuoda ulkomailta jo 1800-luvun alussa vähäisiä määriä, mutta samalla leipäviljaa myös vietiin ulkomaille, joten Suomessa ei tuolloin missään vaiheessa oltu viljantuotannon suhteen alijäämäisiä ennen 1830-luvun katovuosia. Tuolloin viljan tuontimäärät kasvoivat huomattavasti ja säilyivät korkeina vielä huonojen vuosien jälkeenkin. Viljantuonti jopa kasvoi tasaisesti, vaikka kotimainen tuotanto kasvoi myös. 1860-luvun katovuodet kuitenkin muuttivat tilanteen romahduttaen kotimaisen viljantuotannon hetkellisesti. Leipäviljan keskimääräinen vuosituonti kasvoi katovuosien myötä lähes kolminkertaiseksi. Viljantuonti jatkui yhtä suurena vielä 1870-luvulla, vaikka kotimainen tuotanto leipäviljan suhteen oli jo palautunut katovuosia edeltävälle tasolle. Kauranviljely sen sijaan oli Suomessa tuolloin ylijäämäistä ja sitä vietiin kasvavissa määrin etenkin läntiseen Keski-Eurooppaan. Kauraa pidettiin tuolloin rehuviljana, joten se oli huomattavasti halvempaa kuin leipävilja, eikä pystynyt korvaamaan leipäviljan tuonnista aiheutuvia kustannuksia. Tästä huolimatta kauraa viljeltiin vientiin entistä enemmän ja

121 Peltonen 1992, 80-86, 93-94.

122 Korhonen 2003, 477-478; Valonen 1991, 265-274.

usein leipäviljan kustannuksella. Leipäviljan tuonnista muodostui näin vakiintunut käytäntö.¹²³

1870-luvulla Yhdysvalloista ryhdyttiin tuomaan halpaa viljaa Eurooppaan. Yhdysvalloissa teknologinen kehitys mahdollisti suuremmat tila koot ja suuremmat viljasadot. Amerikkalainen tuontivilja laski viljanhintaa alas koko Euroopassa, mikä vaikutti varsin nopeasti myös Suomenkin tilanteeseen. Viljan maailmanmarkkinahinnan lasku pakotti viljanmyynnistä riippuvaiset tilat vähentämään viljan viljelyä, mikä varmasti lisäsi heinän peltoviljelyä. Viljanviljelystä alkoi tulla halvan tuontiviljan takia kannattamatonta, sillä viljanviljely alkoi olla kalliimpaa, kuin sen ostaminen.¹²⁴

Tuontivilja oli yksi merkittävä tekijä siirtymisessä viljanviljelystä heinän peltoviljelyyn ja karjatalouteen. Leipäviljan turvattu saanti ulkomailta vapautti tilat viljelemään rehua eli kauraa ja myös heinää. Vaivalla raivatut arvokkaat peltomaat saatettiin nyt monin paikoin kyntää kasvamaan heinää, josta oli tullut karjatalouden myötä entistä arvokkaampaa. Kylvöheinän viljely osoittautui lopulta erittäin tärkeäksi karjataloilla, sillä suuremmat määrät parempilaatuista rehua vaikuttivat suoraan myös esimerkiksi lehmien maidontuotantoon.¹²⁵

Heinän peltoviljelyyn vaikuttivat uuden kiertoviljelyjärjestelmän lisäksi huomattavasti myös edellä mainittu välttiaatra sekä tämän jälkeen markkinoille tullut skotlantilaisaura. Myös erilaisten niitto- ja haravakoneiden markkinoille tulo tehostivat heinän viljelyä. Kylvöheinä oli luonnonvaraista heinää usein vahvempaa ja tiheäkasvuisempaa, jolloin vanhanmallinen väärävirtinen viikate alkoi väistyä uuden pitkävartsen viikatteen tieltä. Pitkävirtinen viikate oli edeltäjäänsä järeämpi ja leikkasi paremmin tiheää heinää. Uusi tulokas heinäpelloilla oli niittokone eli heinäkone, jollainen löytyi Leppäveden kylässä asuneen talonpoika Otto Rutasen perukirjasta.¹²⁶ Heinäkonetta ei voinut käyttää epätasaisilla luonnonniityillä, eikä viljapelloilla. Se oli kehitetty yksinomaan tiheäkasvuiselle kylvöheinälle, joten sellaista ei kannattanut tilalle hankkia ellei tilalla harjoitettu heinän peltoviljelyä.¹²⁷

123 Soininen 1974, 189-193.

124 Peltonen 1992, 68-70.

125 Peltonen 1992, 111-118.

126 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

127 Vuorela 1975, 210-211; Ranta 2006, 53.

Kylvöheinän viljelyn lisääntymisen myötä myös työtaakka kasvoi. Tiheäkasvuista ja paksumpaa kylvöheinää oli vaikeampi niittää kuin helposti katkeavaa luonnonheinää. Kuten edellä on esitetty, heinän peltoviljelyn ohella myös kauran viljely lisääntyi. Nämä kaksi pääasiassa eläinten rehuksi tarkoitettua kasvia lisäsivät työmäärää etenkin sellaisilla tiloilla, joilla ei vielä niittokonetta käytetty.¹²⁸

Heinän peltoviljelyssä käytetyt työkalut olivat samoja, mitä viljanviljelyssäkin. Perukirjojen rautaesineistön pohjalta on vaikea tehdä johtopäätöksiä heinänviljelyn yleisyydestä Laukaassa, mutta esimerkiksi maidon tuotannossa käytettyjen astioiden ja työvälineiden perusteella voidaan olettaa, että heinää viljeltiin enenevässä määrin Laukaassakin. Myös viikatteiden suuri määrä perukirjoissa antaa olettaa, että heinää kerättiin runsaasti talteen, mutta sitä kuinka suuri osuus heinästä oli luonnonvaraista tai kylvettyä on vaikea pelkkien perukirjojen pohjalta päätellä.

3.4 Elonkorjuu

Elonkorjuu ajoittui heinä-elokuun vaihteeseen. Ruis korjattiin pelloilta talteen koko Suomessa Jaakon päivän (25.7.) jälkeen. Ruispeltojen jälkeen vuorossa oli ohra, jonka jälkeen kaura alkoi olla valmista leikattavaksi talteen. Vehnä korjattiin ohran ja rukiin välissä niillä seuduilla, missä sitä kasvatettiin. Elonkorjuu oli suuri työponnistus joka talolta. Sirppien ja viikatteiden kanssa pelloilla ahersivat niin naiset kuin miehetkin, aikuiset ja lapset. Viljan korjaamisen jälkeen vilja täytyi myös puida, eli jyvät täytyi erotella ja puhdistaa. Puinti tapahtui perinteisesti puisilla varstoilla hakkaamalla riihen lattialla. Puinnin jälkeen vilja täytyi vielä puhdistaa roskista ja akanoista, jonka jälkeen se oli valmista säilöttäväksi talvea varten. 1800-luvulla viljan käsittely alkoi helpottua uusien koneiden myötä. Viljan puinnissa otettiin käyttöön puimakone ja puhdistuksen hoiti viskuukone. Sirppejä ja viikatteita ei vielä 1800-luvulla mikään kone kunnolla pystynyt korvaamaan, vaikka erilaisia niittokoneita vuosisadan loppua kohden alkoi markkinille ilmestymään. Nämä olivat kuitenkin tarkoitettu pääasiassa heinäleikkuuseen, jossa ei tarvinnut huolehtia jyvien hukkaan menosta. Tarkastelen tässä elonkorjuun eri vaiheita ja niihin käytettyjä työvälineitä. Elonkorjuuseen käytettyjen rautaesineiden joukko on varsin suuri ja monimuotoinen. Sirppien ja viikatteiden, vanhimpien maataloustyökalujen lisäksi perukirjoista tapaa myös 1800-luvun uusimpia keksintöjä.

¹²⁸ Vuorela 1975, 208-212.

3.4.1 Sirpit ja viikatteen

Sirppi ja viikate ovat molemmat vanhimpia suomalaisella maaseudulla käytettyjä työkaluja. Sirppi on viikatetta vanhempi työväline. Vanhimmat tiedot sirpin käytöstä Suomessa ovat kivikauden loppuvaiheelta, jolloin piiteräisillä sirpeillä katkottiin joko korsia ja oksia eläinten rehuksi tai viljaa.¹²⁹ Ensimmäiset raudasta valmistetut, nykyaikaista sirppiä jo huomattavasti enemmän muistuttavat sirpit ovat peräisin parin tuhannen vuoden takaa.¹³⁰

Laukaan pitäjän perukirjoissa viikatteen ja sirpit ovat yleisimmät rautaesineet. Molemmat työkalut kuuluivat lähes poikkeuksetta jokaiseen taloon ja niitä oli tapana omistaa useita kappaleita. Läpikäymissäni perukirjoissa viikatteen esiintyi yhteensä 516 kappaletta ja sirppejä 474 kappaletta. Keskimäärin laskettuna sirppejä ja viikatteen oli molempia kolmisen kappaletta perukirjaa kohden. Jokaisesta kuolinpesästä löytyi ainakin toinen näistä työvälineistä. Poikkeuksena olivat muutamat käsityöläiset, kuten esimerkiksi räätälit, jotka eivät maata viljelleet, vaan saivat elantonsa ammattinsa kautta. Huomattava osa kaikkien vuosien perukirjoista sisälsi useita kappaleita viikatteen ja sirppejä. Tämän selittää se, että elonkorjuu oli talkootyötä, johon osallistui koko talon väki ja usein vielä naapureitakin. Kaikille talkoolaisille tuli olla tarpeeksi työvälineitä, jotta työ sujuisi joutuisasti.¹³¹

Sirppejä ja viikatteen esiintyi perukirjoissa tasaisesti jokaisena tutkimusvuotena. Vuoden 1850 perukirjoissa (27) viikatteen oli yhteensä 94 ja sirppejä 86 kappaletta. Vuonna 1860 (20) viikatteen oli 101 ja sirppejä 69. Vuoden 1869/70 perukirjoissa (23) viikatteen ja sirppejä oli molempia lähes saman verran: viikatteen 87 ja sirppejä 85 kappaletta. Vuoden 1880 perukirjoissa (29) viikatteen oli yhteensä 111 ja sirppejä 104 kappaletta. Vuoden 1890 kahdeksassa perukirjassa viikatteen esiintyi 24 ja sirppejä 29 kappaletta. Viimeisenä tutkimusvuotena 1900 (48) viikatteen oli 99 ja sirppejä 101 kappaletta.¹³²

Sirpistä ja viikatteen oli olemassa useita eri malleja. Sirpistä esiintyi eri puolella Suomea erilaisia versioita. Tunnetuimmat ovat itä- ja länsisuomalainen sirppi sekä Varsinais-

¹²⁹ Huurre 1998, 190.

¹³⁰ Vuorela 1975, 178.

¹³¹ JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

¹³² JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

Suomessa sekä Hämeessä käytetty niittosirppi eli kamppi. Näistä laajimmalle levinnein malli on itäinen sirppi, jonka levinneisyys on kattanut lähes koko Suomen Karjalasta Pohjanmaalle ja Lappiin saakka. Läntistä sirppiä käytettiin Etelä- ja Lounais-Suomessa, kampin levinneisyys alue kattaa nykyisen Hämeen ja Satakunnan alueet. Laukaa kuului levinneisyyskarttojen mukaan itäsuomalaisen sirpin käyttöalueeseen.¹³³ Sirpistä oli kehitetty myös eri viljoille ja heinälle omat mallinsa. Vuoden 1900 perukirjoissa esiintyy kolme heinäsirppiä ja kaksi toukosirppiä. Ruissirppejä mainitaan yhteensä kuusi kappaletta vuonna 1860. Lisäksi vuodelta 1869 on maininta kahdesta heinäsirpistä.¹³⁴ Sirppi oli suomalaisella maaseudulla jo esihistoriasta saakka ollut etenkin naisten työväline. Näin ollen elonkorjuu oli etupäässä naisten työtä. Viikate sen sijaan miellettiin enemmän miesten työvälineeksi, mikä käänsi työnjaon heinä- ja viljapelloilla viikatteiden yleistymisen myötä toisinpäin.¹³⁵

Viikatteita Suomen maaseudulla oli käytössä kahden mallisia. Vanhempi muoto oli niin sanottu vääräkartainen eli lyhytvartinen viikate. 1800-luvulla etenkin heinän peltoviljelyn yleistyessä maassa levisi pitkäkartainen viikate eli eloviikate, joka nopeasti korvasi vääräkartaisen viikatteen heinämailla.¹³⁶ Perukirjoihin ei viikatteiden malleja ei ole merkitty, joten vääräkartisten ja pitkäkartisten viikatteiden käytöstä ei niiden perusteella voida tehdä johtopäätöksiä. Levinneisyyskarttojen mukaan Laukaassa on käytössä ollut molemmat mallit.¹³⁷ Sirpiti ja viikatteen olivat niin tavallisia työvälineitä, että niitä ei ehkä perukirjoituksessa lähdetty sen tarkemmin määrittelemään. Työvälineen kunto tai ikä on usein ollut ainoa tarkempi määritelmä sirppejä ja viikatteita luetteloidessa.

Viikate ei Suomessa tiedettävästi ole aivan yhtä vanha työväline, kuin sirppi, mutta senkin juuret ulottuvat noin 1500 vuoden päähän. Se on yleistynyt Suomen maaseudulla kuitenkin vasta 1700-luvulta lähtien.¹³⁸ Viljan leikkuussa sirppi oli vielä 1800-luvulla monella seudulla tärkein työväline, vaikka viikate olisi katkonut viljaa nopeammin ja enemmän. Sirpillä leikattaessa viljan jyvät eivät päässeet varisemaan maahan niin helposti, kuin vauhdikkaasti viikatteen leikatessa. Varsinais-Suomessa kuitenkin käytettiin myös

¹³³ Vuorela 1975, 177; Vuorela 1976, 43.

¹³⁴ JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1860, 1869 ja 1900.

¹³⁵ Vuorela 1975, 177-179; Östman 2000, 189-190.

¹³⁶ Anttila 1974, 97.

¹³⁷ Vuorela 1976, 45.

¹³⁸ Vilkuna 1943, 130, 136.

viikatetta viljapelloilla 1700-luvulta lähtien. Viikatteeseen liitettiin kokoomalaite eli niin sanottu karvi, joka kokosi leikatun viljan siisteiksi pinoiksi. Suomen Talousseura suositteli jo 1700-luvun lopulla karvilla varustettua viikatetta myös elonkorjuuseen, sillä työ sujui sillä huomattavasti nopeammin. Sirppi kuitenkin säilyi suurimmassa osassa maata elonkorjuun tärkeimpänä työkaluna vielä 1800-luvun ajan. Viikate yleistyi huomattavasti 1800-luvulla karjatalouden kasvun myötä. Lehmille ja hevosille tarvittiin talveksi rehuheinää aiempaa enemmän, jolloin heinää alettiin viljellä myös pelloilla. Aiemmin luonnonniityt olivat tarjonneet tarpeeksi heinää talvea varten ja peltomaat oli varattu viljalle. Heinää niitettäessä ei tarvinnut huolehtia jyvien ravisemisesta. Heinän peltoviljelyn myötä myös viikate muuttui. Edellä mainittu väärävirtainen viikate soveltui hyvin luonnonniityille, joilla heinä oli ohutta. Viljelty heinä sen sijaan oli paksumpaa ja se kasvoi tiheämmin, jolloin tarvittiin hieman järeämpää, pitkävirtaista viikatetta.¹³⁹

Perukirjoissa esiintyvien viikatteiden suuresta määrästä päätellen, oli Laukaassa viikate varmastikin myös viljapelloilla käytössä. 1890-luvulla viikatetta ryhdyttiinkin koko Suomessa käyttämään myös viljapelloilla viljan hinnan laskun myötä. Viikatteella viljan leikkuu sujui nopeammin ja vähemmällä työvoimalla.¹⁴⁰ Kappalemääräisesti viikatteita oli sirppejä enemmän lähes jokaisena tutkimusvuotena. Heinänviljely ei kuitenkaan vielä 1800-luvulla ollut lopulta kovin yleistä, joten voidaan olettaa, että ainakin osalla tiloista viikatetta käytettiin myös elonkorjuussa. Luonnonniityillä viikatteita sen sijaan käytettiin ahkerasti.¹⁴¹

Koska viikatteita ja sirppejä oli käytännössä jokaisessa läpikäymässäni perukirjassa, en lähde niitä yksitellen luettelemaan. Otan tähän kuitenkin muutaman esimerkin eri vuosilta. Vuonna 1850 Raikkouden kylältä kotoisin olleen, Mattilan talon isännän Juhani Mattilan perukirjassa hyviä viikatteita (bättre lijor) on yhteensä viisi kappaletta (1 mk/kpl). Huonoja (sämre) viikatteita on merkitty niin ikään viisi kappaletta (0,20 mk/kpl). Sirppejä perukirjaan on merkitty yhteensä seitsemän, joista neljä on arvioitu 20 pennin arvoiseksi ja kolme 12 pennin arvoiseksi.¹⁴² Vuodelta 1869 peräisin oleva niin ikään Raikkouden kylästä kotoisin olleen talonpoika Henrik Hytösen perukirjassa viikatteita on lueteltu yhteensä kahdeksan

139 Esim. Vuorela 1975, 210,

140 Anttila 1974, 102.

141 Vuorela 1975, 211-212.

142 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juhani Mattilan perukirja 1.8.1850.

kappaletta. Näistä kaksi on merkitty paremmiksi ja niille on annettu arvoksi 1,50 markkaa kappaleelta. Kahdelle huonommalle viikatteelle arvoksi on annettu yhteensä kaksi markkaa. Kaksi kunnoltaan määrittelemätöntä viikatetta on arvioitu yhteensä 2,40 markan arvoiseksi. Kahdelle ”ihan huonolle” viikatteelle on arvoksi annettu 40 penniä kappaleelta. Sirppejä perukirjaan on niin ikään merkitty kahdeksan kappaletta. Näitä eivät perunkirjoittajat ole lähteneet erittelemään, vaan todenneet niiden olevan ”parempia ja huonompia” ja arvioineet ne yhteensä kahdeksan markan arvoiseksi.¹⁴³ Vuonna 1900 laadittu Kankaisten kylässä asuneen talon emännän Annaleena Penttisen perukirja edustaa jo uudenaikaista maataloutta silppu- ja puimukoneineen. Viikatteita perukirjaan on merkitty kuusi kappaletta ja sirppejä yhteensä 11 kappaletta. Perunkirjoittajat eivät ole sirppejä sen enempää eritelleet, vaan niille on annettu yhteiseksi arvoksi 7,50 markkaa.¹⁴⁴ Viikatteet ja sirpit eivät perukirjojen perusteella olleet kovinkaan arvokkaita esineitä. Tämä johtunee siitä, että ne olivat maaseudulla hyvin yleisiä työvälineitä. Ne myös olivat kovassa käytössä ja monesti perukirjaa laadittaessa jo vanhoja ja kuluneita.

Viikatteen kultakausi heinämailla jäi lopulta varsin lyhyeksi. 1800-luvun loppuvuosina markkinoille tuli uudenlaisia hevosvetoisia niittokoneita, jotka vähitellen 1900-luvun alussa korvasivat monin paikoin viikatteet. Viikatteiden käyttö kuitenkin toisaalta hidasti uusien niittokoneiden käyttöä, sillä talkoovoimin elonkorjuu sujui joutuisasti myös käsivoimin. Laukaan perukirjoissa viikatteet vielä näyttävät hallinneen heinäkorjuuta.¹⁴⁵

3.4.2 Ensimmäiset koneet maataloudessa

Veikko Anttilan etnologinen tutkimus maatalouden koneellistumisesta 1800-luvun lopussa tarkastelee maatalouden koneellistumista erilaisten innovaatio-objektien kautta. Tällaisia ensimmäisiä innovaatioita Suomen maaseudulla Anttilan mukaan olivat pitkävärtinen viikate, rautaäes ja rautainen välttiaura. Näiden lisäksi Anttila nostaa innovaatioiden joukkoon myös joukon erilaisia maatalouden työmäärää huomattavasti helpottaneita koneita, jotka yleistyessään korvasivat vanhat työtavat ja loivat pohjan maatalouden siirtymiselle omavaraistaloudesta tuotantoon.¹⁴⁶ Anttilan tutkimuksessaan esitteleviä

143 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Henrik Hytösen perukirja 30.3.1869.

144 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Annaleena Penttisen perukirja 15.10.1900.

145 Esim. Vuorela 1975, 210-211.

146 Esim. Anttila 1974, 16.

koneellisia innovaatioita esiintyy myös tutkimissani Laukaan pitäjän perukirjoissa. Ensimmäisenä suomalaisella maaseudulla koneellistuivat viljankäsittelyn eri vaiheet.

Yksi varhaisin Suomen maaseudulla käytetty maatalouskone oli viljanpuhdistaja eli viskuukone tai viskuri. Se puhdisti jyvät akanoista ja roskista tuulettimen ja seulan avulla ja näin ollen hoiti saman työn, mikä ennen tehtiin käsin kaatamalla tuulisella säällä jyviä astiasta toiseen. Viskuriin kaadettiin puhdistettava vilja ja ratasta pyörittämällä se erotteli kevyet rorkat ja akanat jyvistä. Puhdistetut jyvät valuivat koneesta ulos suoraan säkkiin. Pyöritettävän rattaan johdosta viskurista käytettiin myös nimitystä viskuumylly, joka korosti kyseessä olevan pyörimisliikkeestä voimansa saava kone. Kiinasta lähetyssaarnaajien mukana Eurooppaan 1700-luvulla tullut viskuri oli 1800-luvun puolivälissä levinnyt jo laajalle Suomessa, sillä alkujaan se oli valmistettu kokonaan puusta, jolloin paikalliset puusepätkin kykenivät niitä valmistamaan.¹⁴⁷ Laukaan perukirjoissa tutkimusajalta viskuukone esiintyy ensimmäisen kerran vuonna 1860 talonpoika Aleksanteri Reinan perukirjassa. Reinan neljän ruplan (16 markkaa) arvoiseksi merkitty ”kast-machin” on myös ainoa maanviljelyyn liittyvä kone tutkimusajan perukirjoissa ennen vuotta 1880.¹⁴⁸ Vuoden 1880 perukirjoissa viskuukoneita esiintyy jo neljä kappaletta. Viskuukoneita löytyi talonpoika Henrik Hytösen, talon emäntä Karolina Jalkasen ja talon emäntä Henriikka Pålkinin perukirjoista. Lisäksi talonpoika Mikko Minkkisen ja tämän vaimon Eva Kaipioisen yhteiseen perukirjaan on merkitty viskuumylly viskuukoneen sijaan. Kaikkien viskureiden arvoksi on merkitty 20–30 markkaa, ainoastaan talonpoika Henrik Hytösen viskuumasiina on arvoitettu vain kolmen markan arvoiseksi.¹⁴⁹ Vuodelta 1890 viskuukone löytyi talonpoika Kaarle Kustaa Niemisen perukirjasta puukalujen joukosta. Arvoksi tälle viskurille oli annettu kymmenen markkaa.¹⁵⁰ Vuoden 1900 perukirjoissa esiintyy kaksi viskuukonetta, kaksi viskuriä ja neljä viskuumyllyä.¹⁵¹ Viskuukone on perukirjoissa merkitty useimmiten puukalujen tai työkalujen joukkoon, mistä voidaan päätellä, että Laukaan

147 Anttila 1974, 131-132.

148 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Aleksanteri Reinan perukirja 9.2.1860.

149 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Henrik Hytösen perukirja 31.3.1880, talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880, talon emäntä Henriikka Pålkinin perukirja 5.7.1880, talonpoika Mikko Minkkisen ja vaimo Eva Kaipioisen perukirja 27.7.1880.

150 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Kustaa Niemisen ja vaimo Marja Niemisen perukirja 13.10.1890.

151 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 25.1.1900, 25.6.1900, 31.10.1900, 15.10.1900, 22.8.1900, 8.10.1900, 19.6.1900, 28.12.1900.

viskurit ovat olleet puusta valmistettuja. Olen kuitenkin ottanut nämä mukaan tutkimukseeni, sillä ne ovat tärkeä osa maaseudun koneellistumista.

Puimakone oli muualla Euroopassa tunnettu jo 1700-luvulla, mutta Suomeen se levisi vasta 1800-luvun loppupuolella. Puimakone oli viskurin ohella ensimmäisiä maatalouden koneellistumisen välineitä. Nimensä mukaisesti puimakoneella puitiin viljaa eli eroteltiin jyvät tähkistä. Se korvasi aiemmin puisilla varstoilla tehdyn viljan puinnin. Ensimmäiset puimakoneet Suomessa olivat käsikäyttöisiä. Niiden pyörittämiseen tarvittiin kuitenkin kaksi tai neljä henkeä, mikä toisaalta heikensi koneella aikaan saatua helpotusta työtaakkaan. Tehokkaammaksi puimakone kehittyi, kun siitä tehtiin hevosvetoinen. Hevosen pyörittämänä puimakone alkoikin levitä suuremmissa mittakaavassa Suomen maaseudulla. Puimakoneen yhteyteen saatettiin liittää viskuukone eli viskuri, joka puhdisti puidun viljan, jolloin viljan käsittely saavutti liukuhihnamaisen tehokkuuden.¹⁵² Jyvien jauhamiseen käytettiin joko käsikiviä tai petkelettä. Petkeleellä jyvät jauhettiin huumareessa, joka oli tavallisesti koivupölliin koverrettu syvä astia. Jyvien jauhamiseen käytetty riihipetkele oli valmistettu yleensä kokonaan puusta, joten rautaesineiden joukosta näitä ei luonnollisesti tapaa.¹⁵³

Puimakoneen ja viskurin yhdistelmästä on Laukaan perukirjoissa ainoastaan yksi mahdollinen esimerkki. Tutkimusajan perukirjoista puimakone löytyy ainoastaan vuodelta 1900 Kankaisten kylästä kotoisin olleen talon emäntä Annaleena Penttisen omistuksesta. Perukirjassa puimakoneelle ja silppukoneelle on annettu yhteinen hinta, 135 markkaa. Näiden jälkeen luettelossa ovat yhteensä kahdeksan markan arvoiset viskin ja lapio.¹⁵⁴ Todennäköisesti viskuri on ollut yhteydessä puimakoneeseen, sillä näin koneista saatiin kaikkein suurin hyöty irti. Talonpoika Otto Rutasen perukirjassa ei puimakonetta esiinny, mutta sen sijaan omaisuusluettelossa mainitaan neljä varstaa sekä kymmenen markan arvoinen viskuumyly. Vilja puitiin käsin varstoilla hakkaamalla, mutta puhdistus hoitui viskurilla. Viskurin lisäksi Rutasen kuolinpesä sisältää myös silppukoneen sekä tarkastelemieni perukirjojen ainoan heinäkoneen. Perukirjassa 135 markan arvoiseksi arvioitua heinäkoneetta on käytetty heinäpellolla, ja se näyttäisi jo korvanneen viikatteen heinänteossa kyseisellä tilalla. Suhteellisen varakkaan Rutasen perunkirjoituksesta löytyy

152 Anttila 1974, 124.

153 Vuorela 1975, 289.

154 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Annaleena Penttisen perukirja 15.10.1900.

ainoastaan neljä viikatetta. Rutasen kuolinpesän rahallinen arvo perukirjan mukaan on 13 244 markkaa. Velkaa Rutasella oli kaiken kaikkiaan 4404 markkaa, mikä viittaisi siihen, että uusia maatalouskoneita oli ostettu lainarahalla tai osamaksulla.¹⁵⁵

Hevosvetoinen heinäkone eli niittokone kehitettiin Amerikassa 1830-luvulla, ja Eurooppaan se rantautui 1850-luvulla. Suomeen se alkoi levitä 1870-luvulla aluksi suurimmille tiloille. Vasta 1890-luvulla se levisi todenteolla etenkin Etelä-Pohjanmaan varakkaampien talonpoikien keskuuteen. Keski-Suomeenkin niittokoneita varmasti tuolloin jo hankittiin, mutta koko alueelle se varmasti levisi vasta 1900-luvun alussa.¹⁵⁶ Heinäkonetta pystyi käyttämään ainoastaan tasaisella pellolla, joten sen hankkiminen tuli ajankohtaiseksi vasta kun tilalla oltiin siirrytty heinän peltoviljelyyn. Sen käyttö vaati myös opettelua, mutta työnsä osaava talonpoika niitti sillä kahden hevosen vetämänä yhdessä päivässä saman mitä yhdellä viikatteella niittäisi yhdeksässä päivässä.¹⁵⁷ Kuten perukirja-aineisto osoittaa, Laukaassa niittokone oli vielä uuden vuosisadan alussa harvinainen myös vauraimpien talonpoikien keskuudessa.

Olkien ja heinien pilkkomiseen käytettyjä silppukoneita ja -myllyjä Laukaan perukirjoista löytyy yhteensä kuusi vuosilta 1880, 1890 ja 1900.¹⁵⁸ Silppukoneella katkottiin oljista ja heinistä halutun mittaista silppua, joka tavallisesti sekoitettiin jauhojen kanssa veteen ja annettiin hevosille ruuaksi. Silppukone alkoi yleistyä Suomen maaseudulla 1800-luvulla. Ennen konetta oljet pilkottiin käsin pöllin päällä tai vartavasten rakennetusta kaukalosta olkia työntäen joko silppuviikatteella tai kassaralla. Ensimmäiset silppukoneet olivat hyvin yksinkertaisia giljotiinimaisia laitteita, joissa ylhäältä tippuva terä katkaisi kaukalosta tulevat oljet. Kunnolla silpun pilkkominen koneellistui, kun terä keksittiin liittää pyörivään rattaaseen. Ratasta pyörittämään tarvittiin kuitenkin pari kolme miestä, joten kovin työtä säästäväksi laitetta ei voinut sanoa. Voimanlähteeksi varmastikin valjastettiin pian hevonen, kuten puimakoneessakin, jolloin tehokkuus kasvoi. Kehittyneimmissä silppukonessa oli oma syöttömekanismi, jonka avulla oljet kulkivat koneeseen, jossa pyörivä terä pilkkoi ne yleensä 3-5 senttimetrin pituiseksi silpuksi. Kuten viskurit ja puimakoneet, myös silppukoneet valmistettiin aluksi kokonaan puusta. Maatalouden

155 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900; Vuorela 1975, 190.

156 Ranta 2006, 53; Anttila 1974, 104-106.

157 Ranta 2006, 53-55.

158 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Vuosien 1880,1890 ja 1900 perukirjat.

kehittyessä myös silppukoneet alkoivat muuttua entistä teknisemmiksi ja materiaali vaihtui rautaan. Koneiden suosion kasvaessa useat konepajat ottivat myös silppukoneita tuotantoonsa.¹⁵⁹

Tutkimissani perukirjoissa silppukone esiintyy ensimmäisen kerran vuonna 1880 silppumyllyn nimellä. Jo edellä mainitun talon emännän Karoliina Jalkasen perukirjassa viskuukoneen ohella mainitaan myös silppumylly. Rahalliseksi arvoksi tälle on annettu 24 markkaa, joten kovinkaan edullisesta koneesta ei ole kyse.¹⁶⁰ Laukaassa eri koneiden omistus näyttää keskittyneen samoille henkilöille. Vaikka koneet olivat kalliita investointeja verrattuna aiempiin työtapoihin, näyttää siltä, että koneen hankkineet harvoin tyytyivät yhteen koneeseen. Niin ikään viskuukoneen ja silppumyllyn omisti vuonna 1880 talon emäntä Henriikka Pälkin. Arvoksi silppumyllylle perunkirjoittajat ovat antaneet tässä 15 markkaa.¹⁶¹

Vuoden 1890 perukirjoista silppukone löytyy niin ikään viskuukoneen kanssa samasta omaisuusluettelosta. Talonpoika Kaarle Kustaa Nieminen omisti kymmenen markan arvoiseksi arvioidun viskuukoneen sekä 10 markan arvoisen silppukoneen.¹⁶² Samoin on myös kaikissa vuoden 1900 perukirjoissa. Talonpoika Otto Rutanen omisti 20 markan arvoisen silppukoneen sekä heinäkoneen ja viskuumyllyn.¹⁶³ Majatalon isäntä ja talollinen Jeremias Hokkala omisti 40 markan silppumyllyn eli ruumemyllyn sekä niin ikään 40 markan arvoisen viskuumyllyn.¹⁶⁴ Leppäveden kylän Seppälän talon isäntä Juho Parkkonen omisti perukirjan mukaan 25 markan arvoisen ”silpus koneen” sekä yhden markan hintaiseksi arvioidun viskuumyllyn.¹⁶⁵ Perukirjojen ainoa silppukoneen omistava torppari on jo vuoden 1899 puolella menehtynyt Juha Ahonen. Ahokkaan silppumylly on arvioitu 38 markan arvoiseksi. Lisäksi perukirjasta löytyy myös 30 markan arvoinen ”wiskuri mylly”. Maaseudun koneellistuminen alkoi näin ollen 1800-luvun lopussa leviämään myös maattomien torppareiden keskuuteen, eivätkä uudenlaiset koneet olleet

159 Anttila 1974, 134.

160 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880.

161 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Henriikka Pälkinin perukirja 5.7.1880.

162 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Kustaa Niemisen perukirja 13.10.1890.

163 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

164 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Majatalon isäntä Jeremias Hokkalan perukirja 19.6.1900.

165 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juho Parkkosen perukirja 25.6.1900.

ainoastaan varakkaiden talonpoikien yksinoikeus.¹⁶⁶

Aiemmin mainittu maitokone oli myös yksi maatalouden uutuuksia.¹⁶⁷ Se mahdollisti lehmien lypsämisen koneellisesti, ja oli hyödyllinen etenkin tiloilla, joilla lehmä oli runsaasti lypsettävänä. 1800-luvun uutuus oli myös separaattori, jolla maidosta saatiin erotettua kerma linkoamalla. Tämä nopeutti huomattavasti voin valmistusta. Saksassa 1870-luvulla keksitystä separaattorista tehtiin 1890-luvulla kotikäyttöön sopiva ja Suomeen se alkoi levitä 1900-luvun alussa. Laukaan perukirjoista ei separaattoreita vielä tapaa. Kotikäyttöön se alkoi kunnolla levitä vasta 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, minkä jälkeen siitä tuli varsin yleinen laite maaseudulla.¹⁶⁸

Vaikka uudet koneet monilla tavoin helpottivat ja tehostivat maalla tehtyä työtä, tuottivat ne alkuun myös paljon uusia ongelmia ja jopa lisäsivät työn määrää. Moni uusi kone tarvitsi jonkinlaisen voimanlähteen, jolla se pystyi toimimaan. 1800-luvun alkupuolella tämä tarkoitti vielä useimmassa tapauksessa sitä, että voimanlähteenä toimi yksi tai useampikin ihminen. Esimerkiksi puimakoneet ja viskuumyllyt saivat voimansa alkuun kahden tai kolmen miehen pyörittäessä ratasta. Hevosien valjastaminen voimanlähteeksi tapahtui vasta kun monista koneista oli tullut jo arkipäivää maaseudulla. Alkuun uudenlaiset maatalouskoneet eivät siis vähentäneet työvoiman tarvetta. Uudet koneet vaativat myös uudenlaista teknistä osaamista. Etenkin tehdasvalmisteiset viskurit ja niittokoneet olivat jo monimutkaisia mekaanisia laitteita, joiden ylläpitoa ja korjaamista talonpoika joutui opettelemaan. Myös laitteiden käyttö vaati jo osaamista. Esimerkiksi niittokonetta käyttäessään talonpoika joutui säättämään koneen sopivaksi omalle pellolleen ja tarkkailemaan, ettei heinää menisi hukkaan.¹⁶⁹

Maaseudun koneellistuminen muutti myös tavallista työjärjestystä. Viljan puinti ja puhdistus sekä lypsäminen olivat tavallisesti kuuluneet naisten ja vanhusten töihin. Näiden töiden koneellistuminen ainakin ensi alkuun muutti totuttua työjärjestystä, sillä kalliita koneita hankkineet talonpojat halusivat itse käyttää näitä uusia koneita. Niiden käyttäminen myös tarvitsi työvoimaa, joten fyysisesti kevyet työt, jotka naiset ja vanhukset

166 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Torppari Juha Ahosen perukirja 28.12.1900.

167 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talon emäntä Annaleena Penttisen perukirja 15.10.1900.

168 Anttila 1974, 137-140.

169 Ranta 2006, 55.

olivat ennen hoitaneet talon miehistä riippumatta, työllistivät nyt talon isännänkin.¹⁷⁰

4 KÄSITYÖT JA KÄSITYÖKALUT PERUKIRJOISSA

Käsityökaluiksi luokiteltavia esineitä perukirjojen rautaesineiden luetteloista tapaa runsaasti. Omavaraistaloudessa käsityöillä oli hyvin merkittävä rooli. Kaikki pyrittiin tekemään itse. Erilaisia ammattikäsityöläisiä maaseudulla on ollut aina, vaikka virallisesti monet käsityöammatit sallittiin maaseudulla vasta 1700- ja 1800-lukujen aikana. Yksi tärkeimpiä kylän käsityöläisiä on varmasti ollut seppä. Sepän palveluksia tarvittiin monessa yhteydessä sillä suurin osa tärkeistä työkaluista oli valmistettu raudasta. Sepältä tilattiin uudet kirveet ja viikatteet. Tämän luona käytiin myös aika-ajoin huollattamassa erinäisiä työkaluja. Tutkimieni perukirjojen joukosta ammattiseppien perunkirjoituksia ei tapaa ainuttakaan, mutta sepän pajoja perukirjoissa sen sijaan on useita. Seuraavassa tarkastelenkin ammattikäsityöläisiä maaseudulla ja Laukaan pitäjän perukirjoissa sekä sepän pajaa, joka oli varsin yleinen suomalaisella maaseudulla. Käsittelen myös puutöitä ja puutyökaluja. Näiden lisäksi tarkastelen myös naisten käsityöitä ja niihin käytettyjä työkaluja.

4.1 Ammattikäsityöläiset

Laukaan pitäjän perukirjoissa käsityöläisiä ja heidän vaimojaan on tutkimusajalta yhteensä yhdeksän. Vuoden 1850 perukirjoissa käsityöläisiä ovat kaksi räätäliä. Vuodelta 1860 on yksi kirjansitojan perukirja, yksi suutarin perukirja ja yksi vaatturin vaimon perukirja. Vuodelta 1880 on yksi nahkurin vaimon perukirja. Vuosien 1869/70 ja 1890 perukirjoissa käsityöläisiä ei esiinny ainuttakaan. Vuoden 1900 perukirjoista yksi on nikkarimiehen, yksi räätälin vaimon ja yksi leipurin vaimon. Olen ottanut tarkasteluun mukaan myös käsityöläisten vaimojen perukirjat, sillä nekin kertovat käsityöläisten omaisuudesta ja varallisuudesta. Perukirjoissa käsityöläisiksi luokitellut henkilöt olivat kaikki poikkeuksetta miehiä, sillä nainen ei voinut toimia ammatinharjoittajana, vaikka olisikin saanut elantonsa pääosin käsityöstä.¹⁷¹ Perukirjoissa esiintyvien käsityöläisten vaimojen voidaan olettaa osallistuneen miehensä käsityötoimintaan esimerkiksi myymällä valmiita tuotteita tai

170 Östman 2000, 187-196.

171 Uotila 2014, 66-67.

hoitamalla kirjanpitoa.

Kaikkiaan käsityöläisten perukirjoja tutkimusajalta oli noin kolme prosenttia, mikä vastaa alueen todellista tilannetta. Erkki Markkasen perukirjatutkimus väestön varallisuudesta Sisä-Suomessa vuosina 1850–1914 antaa samanlaisen kuvan käsityöläisten määrästä. Kymmenvuosittaisessa otannassa käsityöläisiä oli Markkasen tutkimuksessa jokaisena tutkimusvuotena 1–2 prosenttia, joskin laskelmat on tehty kaikkien kuolleiden perusteella koko Sisä-Suomen alueelta, eikä vain perukirjojen pohjalta.¹⁷² Maaseudulla oli kuitenkin paljon epävirallisia käsityöläisiä, jotka harjoittivat suuressa määrin käsityötä, mutta saivat elantoansa myös muista lähteistä. Heitä ei virallisesti luokiteltu käsityöläisiksi, vaikka itse saattoivatkin ilmoittaa olevansa käsityöläisiä.¹⁷³ Perukirjoista tällaisia epävirallisia käsityöläisiä on vaikea löytää, sillä käsityöläistitteliä heistä ei käytetty. Omaisuuden perusteella voidaan tehdä joitain päätelmiä, mutta usein käsityöläisten käyttämät työvälineet eivät eronneet tavallisten puhdetöiden tekijöiden työvälineistä.

Käsityöläisiä on ollut Suomessa kautta historian, mutta maalla ammattikäsityöläisyys on verrattain uusi asia. Ammattikäsityöläisyys syntyi virallisesti vasta vuonna 1621 ensimmäisen yleisen ammattikuntasäännön myötä. Sen myötä käsityöläisyys keskitettiin kaupunkeihin. Maaseudulla ammattikäsityöläisyys oli kiellettyä lukuun ottamatta pitäjänkäsityöläisiä, joita pitäjillä oli oikeus ottaa ammattilaiseksi vuodesta 1680 lähtien. Ensimmäiset ja pitkään myös ainoat sallitut pitäjänkäsityöläiset olivat suutari ja räätäli. Monien käsityöammattien harjoittaminen maaseudulla tuli sallituksi vasta 1700- ja 1800-luvuilla. Viimeisimpinä ammatteina sallittiin puusepät eli nikkarit vuonna 1806 ja nahkurit vuonna 1824. Kaikkialla lakia ja määräyksiä ei kuitenkaan noudatettu ja käsityöläisammatteja harjoitettiin varsin monimuotoisesti maaseudullakin.¹⁷⁴

Ammattikäsityöläisten erottaminen maaseudun väestöstä voi olla varsin vaikeaa, sillä usein käsityöläiset harjoittivat maanviljelystä siinä missä muukin väestö. Pelkästään käsityöt eivät taanneet monella seudulla elantoa omavaraistalouden aikana. Myös raja ammattikäsityöläisten ja kotikäsityöläisten välillä oli häilyvä, sillä esimerkiksi puutöiden ja vaatteiden sekä kankaiden valmistus kuului lähes jokaisen maalaisen puhdetöihin.

172 Markkanen 1977, 37.

173 Uotila 2014, 67-68.

174 Vuorela 1975, 650-651; Talve 1978, 89-93.

Taitotasoa saattoi esimerkiksi talonpojilla olla puutöihin hyvinkin korkea, sillä tapana oli, että kaikki mitä maatalossa tarvittiin pyrittiin valmistamaan itse. Suurimpana poikkeuksena tästä olivat vaativimmat sepäntyöt, kuten kirveiden ja viikatteiden sekä patojen työstäminen. Viimeistään kuitenkin 1800-luvun alussa ammattikäsiöläisten määrä maaseudulla alkoi nousta muun muassa kulutustottumusten vuoksi. Talonpoikien taidoista huolimatta ammattikäsiöläisille oli kysyntää myös maaseudulla.¹⁷⁵

Vuonna 1848 kuolleen räätäli Aapeli Tapaninpoika Pönkkälän perukirja on laadittu lähes kaksi vuotta tämän kuoleman jälkeen vuonna 1850. Rautaesineitä räätäli Pönkkälän perukirjassa on niukalti. Kapeekosken kylästä kotoisin olleen Pönkkälän räätälin ammatista merkinä ovat räätälin sakset (1,20 mk) sekä puristusrauta eli prässirauta (1,20 mk). Näiden lisäksi rautaesineiden listassa on mainittu vain kirves, viikate ja sirppi (0,60 mk, 0,12 mk ja 0,08 mk). Vaatimaton on myös koko omaisuuden arvoksi laskettu rahamäärä, 2 ruplaa ja 48 kopeekkaa eli 9 markkaa ja 92 penniä.¹⁷⁶ Räätälin ammattia pysytyi harjoittamaan varsin vaatimattomilla työvälineillä. Saksien lisäksi työssä tarvittiin vain neuloja, prässirauta, kyynäräkeppi eli mittatikku ja liidunpala.¹⁷⁷

Vuoden 1850 perukirjoista löytyy toinenkin räätäli. Pettrunan kylässä asunut pitäjänräätäli Johan Strömin jäämistössä räätälin ammatista kertovat kahdet räätälin sakset (1,20 mk ja 0,12 mk) sekä kaksi painorautaa (1,20 mk ja 0,40 mk), jotka mitä ilmeisimmin ovat olleet prässirautoja. Rautaesineiden joukosta löytyy myös kaksi keittopataa, yksi paistinpannu, neljä messinkivartista vuoluveistä, kolme pöytäveistä sekä yksi haarukka. Perukirjaan on myös kirjattu kahviastiasto sekä yksi kahvipannu. Kahvinjuonti oli vielä 1850-luvulla suhteellisen harvinaista maaseudulla, eikä kahvinkeitosta ole muita mainintoja vuoden 1850 perukirjoissa. Myös ruokaveitset ja haarukat sekä paistinpannu kuuluivat vielä tuolloin harvinaisuuksiin maaseudulla, mikä viittaisi Johan Strömin olleen alunperin kotoisin kaupungista. Myös kirveen ja muiden maalla varsin tärkeiden työvälineiden puuttuminen perukirjasta tukee tätä oletusta.¹⁷⁸ Moni käsiöläinen hankki oppinsa kaupungista, jossa kilpailu ammattipaikoista oli usein kuitenkin kovaa. Tämän vuoksi moni käsiöläinen hakeutui koulutuksensa saatuaan maalle harjoittamaan ammattiaan. Kuten

175 Uotila 2014, 55.

176 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Räätäli Aapeli Pönkkälän perukirja 4.3.1850.

177 Vuorela 1975, 652.

178 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Pitäjänräätäli Johan Strömin perukirja 16.7.1850.

Strömin omaisuudesta voidaan päätellä, toivat kaupungeista muuttaneet käsityöläiset uusia tapoja ja ammattitaitoa maaseudulle. Myös kieleen käsityöläisillä oli vaikutusta, sillä esimerkiksi sanat höylä, kimpi, mutteri ja piilu ovat eri käsityöläisten mukanaan tuomia saksalaisperäisiä sanoja. Toisin kuin säätyläiset, olivat käsityöläiset tiiviissä vuorovaikutuksessa pitäjän talonpoikiin ja torppareihin ja näin levittivät uusia tapoja ja käytäntöjä maaseudulle. Pitäjänkäsityöläiset kiersivät pitäjässä työkalut mukanaan talosta taloon harjoittamassa ammattiaan. Työhön tarvittavat materiaalit, esimerkiksi kankaat tai nahat tuli asiakkaan itse hankkia.¹⁷⁹

Strömin tittelinä pitäjänräättäli (sockne skräddare) on merkki virallisesta käsityöläisen asemasta pitäjässä. Pitäjänkäsityöläisten tuli hakea toiminnalleen virallinen lupa lääninhallinnolta, mikä vielä 1800-luvun alussa saattoi olla monimutkainen prosessi, ja maksaa ammatinharjoittamisestaan käsityöläismaksua. Pitäjänkäsityöläiset olivat arvostettuja yhteisönsä jäseniä, joiden katsottiin olevan hierarkiassa tavallisia maanviljelijöitä ylempänä. Pitäjänkäsityöläisten lisäksi maaseudulla toimi kyläkäsityöläisiä, jotka olivat edellä mainittuja epävirallisempia, mutta heillä oli kylän tai kyläyhteisön antama valtuutus harjoittaa ammattiaan. Suurin kyläkäsityöläisten ryhmä Suomessa olivat kyläsepät.¹⁸⁰

Vuonna 1860 kuollut kirjansitoja Carl Wilenius edustaa harvinaisempaa käsityöläisammattia Laukaan pitäjän perukirjoissa.¹⁸¹ Kirjansitojat olivat keskittyneet lähinnä kaupunkiin, joihin kirjansitojat olivat perustaneet omia ammattikuntiaan jo 1700-luvulla. Ammattikuntapakko pakotti käsityöläiset järjestäytymään ammattikuntiin kaupungeissa, pois lukien vapaakaupungit, jollainen esimerkiksi Jyväskylä oli vuodesta 1837 lähtien. Kokonaan käsityöläisten ammattikuntapakko poistui vuonna 1859 ja elinkeinovapaus tuli voimaan vuonna 1868. Ammattikuntapakon tarkoitus oli varmistaa käsityöläisten osaaminen, ketä tahansa ei ammattikäsityöläiseksi kelpuutettu.¹⁸²

Carl Wileniuksen jäämistön rautaesineistössä erilaiset kotitalousesineet ovat hyvin edustettuina: kupariset kattila, kahvipannu sekä pannu, kaksi rautapataa sekä neljä

179 Vuorela 1975, 651.

180 Uotila 2014, 70-75.

181 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Kirjansitoja (bokbindare) Carl Wileniuksen perukirja 16.6.1860.

182 Talve 1978, 94-95.

pöytäveistä. Muita esineitä ovat partaveitsi, kynttiläsakset, vuolukivi sekä kaksi hakkuukirvestä.¹⁸³ Esineistö on jälleen hyvin harvinaista maaseudulle, vaikka esimerkiksi kahvinjuonti alkoi jo näkyä tuolloin tavallisen maalaisväestön perukirjoissa. Esineiden perusteella voidaan olettaa, että Wilenius sai elantonsa kokonaan kirjansidonnasta. Maanviljelyä tämä tuskin on harjoittanut maanmuokkausvälineistön puuttumisesta päätellen. Wileniuksen perukirjaan ei ole merkitty tämän kotipaikkaa. Esineistön perusteella Wilenius oli mahdollisesti kotoisin alunperin kaupungista. Käsityöläisten muuttoliikennettä rajattiin etenkin maalta kaupunkiin niin, että maalla hankittu käsityöläisen koulutus ei ollut pätevä kaupungissa, sillä ammattikunnat saattoivat olla erittäin tarkkoja käsityöläisten koulutuksen suhteen. Kaupungissa hankittu koulutus taas kelpasi missä vain, kunhan tekijä oli osaava.¹⁸⁴

Vuonna 1860 kuollut Karl Otto Hagman toimi pitäjänsuutarina Petäjaveden Koppelniemessä. Tämän perukirjan rautaesineistö koostuu hakkuukirveestä, vuolimesta, viikatteesta, ruissirpistä, käsisahasta ja kolmesta höylästä. Erikoisempaan esineeseen rautakalujen luettelossa on seinäkello, joita esiintyi vielä 1860 luvulla varsin harvakseltaan maaseudulla. Suutarin ammatista perukirjassa kertoo kahden ruplan eli kahdeksan markan arvoiseksi arvioitu suutarin työkalulaukku, joka mitä todennäköisimmin sisälsi hohtimet, vasaran, naskalit sekä kenkien kiillotusvälineet ja harjakset. Kotitaloustavaroita olivat kuparinen kahvipannu sekä kaksi pataa.¹⁸⁵

Vuodelta 1860 on myös Leppäveden kylästä kotoisin olleen räätälin vaimon Maria Charlotta Smitsin perukirja, joka sisältää niin ikään kuparisen kahvipannun sekä kaksi pataa. Kultaesineitä ilmoitetaan olleen yhdet korvakorut. Muutoin esineistö ei poikkea tavallisen maalaisväestön jäämistöstä. Viikatteita perukirjassa on yksi kuten myös piilukirves, havukirves, höylä ja pora.¹⁸⁶

Vuosilta 1869/70, 1880 ja 1890 käsityöläisiä ei perukirjojen joukosta löydy. Leppäveden kylästä kotoisin ollut räätälin vaimo Ida Maria Mäkinen kuoli vuonna 1900 jättäen jälkeensä

183 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Kirjansitoja (bokbindare) Carl Wileniuksen perukirja 16.6.1860.

184 Vuorela 1975, 650.

185 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Pitäjänsuutari Karl Otto Hagmanin perukirja 30.4.1860; Esim. Vuorela 1975, 651.

186 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Räätälin vaimo Maria Charlotta Smitsin perukirja 7.5.1860; Vuorela 1975, 651.

kolme taskukelloa, kaksi sirppiä ja pataa, kahvinpaahtajan ja kahvipannun. Rahallisesti kuolinpesä on varsin vaatimaton, ainoastaan 41 markkaa velkojen jälkeen.¹⁸⁷ Samalta vuodelta on myös toisen käsityöläisen vaimon perunkirjoitus. Äänekosken kylästä kotoisin ollut leipurin vaimo Miina Nyholm jätti jälkeensä kokonaisen leipomon varusteineen. Perukirjaan on merkitty rahaa 160 markkaa, yksi kultasormus, kaksi hopealusikkaa sekä yksi hopeainen ankkurikello. Messinkiesineitä mainitaan yksi sprii keitin. Vaskea ovat olleet neljä kahvipannua sekä yksi kastrulli. Leipomon esineistöstä mainitaan erikseen 21 kappaletta leipomon peltejä, ”leipomon tarvekaluja” kuolinpesässä on ollut yhteensä kymmenen markan arvosta. ”Jauhotarpeita ja leivoksia” on ollut 75 markan arvosta. Näiden lisäksi perukirjaan on merkitty 15 markan arvoinen leipomon torimyymälä, jonka kanssa leipuri on kierrellyt lähialueiden toreilla myymässä leipomuksiaan.¹⁸⁸ Leipuri oli maaseudulla vielä vuosisadan vaihteessa suhteellisen harvinainen. Ammattileipurit ilmestyivät maaseudulle vasta 1900-luvun puolella. Sitä ennen maaseudulla esiintyi yleensä vähävaraisia naisia, jotka kiersivät talosta taloon tai kinkereillä kaupustellen itse leipomiaan korppuja tai pullia.¹⁸⁹ Laukaassa kuitenkin on edellä mainitun perukirjan perusteella ollut jo 1800-luvun puolella ammattileipuri.

Haapavatian kylästä, Saarikon talosta kotoisin ollut itsellinen Samuli Kuukkanen omisti perukirjan mukaan ”suutarin työkaluja” yhden markan arvosta. Muita työkaluja perukirjassa ei yhtä käsisahaa lukuun ottamatta mainita. Suutarin työkaluja tuskin omistettiin ilman syytä, joten voidaan olettaa, että Samuli Kuukkanen lukeutui edellä mainittuihin epävirallisiin käsityöläisiin. Virallisesti Kuukkanen oli itsellinen, mutta ansaitsi elantonsa joko kokonaan tai osittain suutarin töillä.¹⁹⁰

Käsityöläiset olivat usein maaseudulla uusien tapojen ja esineiden levittäjiä. Usein kaupungeista maalle muuttaneet käsityöläiset toivat mukanaan palan kaupunkielämää, joka hiljalleen levisi myös muuhun väestöön. Yhtenä esimerkkinä tästä voidaan pitää edellä mainitun pitäjänräätälin kahvipannua, joita ei vielä vuonna 1850 esiintynyt maataloudesta elantonsa saavan väestön perukirjoissa. Kymmenen vuotta myöhemmin kahvinjuonnista kuitenkin oli tullut yleistä myös talonpoikien ja torppareiden keskuudessa.

187 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Räätälin vaimo Ida Maria Mäkisen perukirja 19.11.1900.

188 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Leipurin vaimo Miina Nyholmin perukirja 24.9.1900.

189 Vuorela 1975, 653.

190 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Itsellinen Samuli Kuukkasen perukirja 2.3.1900.

Kahvipannuihin ja muihin kotitalouksesineisiin palaan seuraavassa luvussa.

4.2 Sepän paja

Laukaan pitäjän perukirjoista tapaa tutkimusajan jokaiselta vuodelta erinäisiä sepän työkaluja, myös kokonaisia sepän pajoja perukirjoihin on merkitty. Varsinaisten seppien perukirjoja sen sijaan läpikäymissäni omaisuusluetteloissa ei ollut ainuttakaan. Sepän työkaluja omistivat usein myös tavalliset maanviljelijät, sillä pienemmät sepän työt kuten hevosenkengät kukin talonpoika tai torppari osasi tehdä itse. Kiertäviä seppiä varten joissain taloissa oli kunnolliset sepänpajat tulisijoineen, joihin seppä kutsuttiin tarvittaessa tekemään vaativampia sepän töitä. Tällaiset pajat olivat monesti usean talon yhteisomistuksessa. Aina ei seppäkään varsinaista pajaa tarvinnut, vaan takominen onnistui myös ulkosalla.¹⁹¹

Sepän pajan varustukseen kuului tulisijan eli ahjon lisäksi takorautainen alasin, jonka päällä kuumaa rautaa taottiin muotoonsa. Takomiseen käytettiin muun muassa lekaa eli moukaria sekä erinäisiä vasaroita. Pihtejä ja hohtimia tarvittiin kuumien rautakappaleiden siirtelyyn ja pitelyyn. Pajasaksilla pystyi seppä leikkaamaan pehmeäksi kuumennettua rautaa. Palkeilla puhallettiin ilmaa ahjoon mahdollisimman korkean lämpötilan saavuttamiseksi.¹⁹²

Läpikäymistäni perukirjoista yhdenkään ei mainita olleen sepän perukirja, mutta sepän työkaluja näistä silti tapaa. Alasimia löytyi kaikilta läpikäydyiltä vuosilta, yhteensä 19 kappaletta. Moukareita ja lekoja perukirjoissa oli yhteensä kaksitoista. Hohtimia ja pihtejä perukirjoista löytyi yhteensä kaiken kaikkiaan 57 kappaletta. Pajavasaroita mainittiin erikseen viisi kappaletta. Vasaroita sen sijaan perukirjoista löytyi yhteensä 70 kappaletta, mutta niistä suurinta osaa on luultavasti käytetty rakentamiseen ja puutöihin. Vuosilta 1860 ja 1900 mainitaan kunakin vuonna yhdet pajasakset sekä yhdet pajakalut, jotka ovat luultavasti sisältäneet erinäisiä pieniä sepän työkaluja kuten pihtejä ja saksia. Palkeita perukirjoissa mainittiin niin ikään kaksi kappaletta.¹⁹³

191 Vuorela 1975, 652.

192 Vuorela 1975, 432-433.

193 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

Sepän työkaluista ja pajoista huolimatta tutkimusajan perukirjoissa ei seppiä esiinny. Sepät olivat ammattikäsitöläisiä ja heidän tittelinään useimmiten oli kyläseppä. Kyläsepät olivat kyläyhteisön valitsema seppiä, jolle osoitettiin oma talo kylästä, ja jonka palveluksia kylän talonpojat veloitettiin käyttämään. Kyläsepän asema takasi monesti sepälle laillisen aseman ammatinharjoittamiseen, vaikka kyläseppä ei virallisesti pitäjänkäsityöläinen ollutkaan. Maaseudullakin käsityöammatit olivat säänneltyjä ja valvottuja, joskaan eivät niin tarkasti kuin kaupungeissa. Sepän ammattia saattoi harrastaa niin sanotusti salassa, mutta mikäli pitäjältä löytyi jo kyläseppä, oli se hyvin hankalaa sillä luvatta ammattia harjoittaneet oli tapan antaa ilmi viranomaisille. Ammattikäsitöläisyyden määritelmä oli vielä 1800-luvun maaseudulla hankala, etenkin seppien kohdalla, sillä tapana oli, että pienemmät takomistyöt talonpoika teki itse mikäli pystyi. Työhön tarvittiin joka tapauksessa tulipesä, alasin ja vasara, oli kyseessä ammattiseppä tai ei.¹⁹⁴

Sepät valmistivat maaseudulla monenlaisia esineitä. Yleisimpiä lienevät olleen viikatteet ja sirpit sekä erilaiset kirveet ja puukot. Usein sepät olivat erikoistuneet johonkin tiettyyn esineeseen kuten esimerkiksi kirveisiin. Etenkin Pohjanmaalla ammattiseppät olivat erikoistuneet puukkoihin ja muihin teräkaluihin. Sepät olivat myös arvostettuja yhteisön jäseniä, sillä heidän palveluksiaan tarvitsi jokainen maata viljelevä viimeistään elonkorjuun aikaan, kun viikatteet kaivettiin aittojen orsilta ja vietiin sepälle kallittaviksi. Hyvin huolletun viikatteen takana oli monesti sepälle tarjottu ylimääräinen viinaryppy.¹⁹⁵

Sepän pajoja Laukaan pitäjän perukirjoissa tutkimusajalta voidaan katsoa olevan yhtä monta kuin alasia, sillä alasin oli sepän pajan varustuksista olennaisin tulisijan lisäksi. Alasin oli myös suhteellisen arvokas esine, olihan se valmistettu suuresta määrästä rautaa. Pelkkä alasin ei kuitenkaan aina ollut merkki pajasta, sillä seppä tarvitsi myös muita työkaluja. Vuonna 1850 kirjoitetussa talonpoika Juha Maneruksen perukirjassa on heti ensimmäisenä rautaesineiden luettelossa listattu alasin (8 mk), moukari (0,60 mk), palkeet (0,60 mk), pihdit (0,60 mk) sekä kolme vasaraa (0,72 mk).¹⁹⁶ Talonpoika Moses Paanasen perukirjassa vuodelta 1860 pajakalut on luetteloitu erikseen muista rautaesineistä. Alasimen (8 mk), palkeiden (2 mk), pihtien (0,48 mk) ja vasaran (0,40 mk)

194 Esim. Uotila 2014, 138-139; Vuorela 1975, 652.

195 Ranta 2006, 48-49.

196 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juha Maneruksen perukirja 5.4.1850.

lisäksi pajasta löytyi myös rautasakset (0,48 mk).¹⁹⁷ Talon emännän Maria Savolaisen perukirjasta vuodelta 1870 löytyy niin ikään moukari (0,75 mk), käsivasara (0,30 mk) ja pihdit (0,60 mk) sekä puolikas alasin (0,75 mk), joka luultavasti on ollut yhteisomistuksessa toisen talon kanssa. Tällöin perukirjaan on merkitty siitä vain puolikas.¹⁹⁸

Torppari Johan Häkkinen Pitkäahon torpasta Niemisjärven kylästä omisti kuollessaan vuonna 1869 sepänpajan, jonka sisältä löytyi alasin (8 mk), kaksi vasaraa (1,70 mk), pihdit (0,50 mk), ruuvipenkki (1 mk) ja naulastuoli (0,30 mk) sekä luultavasti tekeillä olleet reen pohjaraudat (2,50 mk).¹⁹⁹ Äänekosken kylästä, Petomäen kruununtorpasta kotoisin ollut metsävahti Juha Laitinen jätti kuollessaan vuonna 1880 jälkeensä niin ikään pajakaluja. Rautaesineiden listassa ensimmäisenä mainitaan paja-alasin (1 mk) sekä iso vasara (1 mk). Rautakalujen joukosta löytyy myös kahdet huonot pihdit (1 mk) sekä yhdet hohtimet (1 mk).²⁰⁰ Alasin ei aina tarkoittanut sitä, että talossa olisi kokonainen sepän paja. Eläkemies Matti Palosen jäämistössä ainoaksi rautaesineeksi on vuonna 1900 merkitty 15 markan arvoinen alasin.²⁰¹ Samana vuonna tapaturmaisesti kuolleen talonpoika Otto Rutasen yksitoista sivuinen perukirja käsittää myös pitkän listan rautaesineitä. Pajakaluista mainitaan alasin (1 mk), palkeet (2 mk), moukari (0,50 mk), pihdit (0,50 mk) sekä kahdet hohtimet (0,50 mk). Pajasta on myös löytynyt viikatteiden ja sirppien teroittamiseen tarkoitettu tahko (0,50 mk) ja sen pyörittämiseen tarkoitettu rautainen veivi (1 mk).²⁰² Majatalon isäntä Jeremias Hokkalan perukirjassa pajakaluja ei ole eritelty, vaan rautakalujen joukkoon on kirjattu 11 markan arvoiset pajakalut.²⁰³

Sepän pajan sisältö pysyi muuttumattomana vielä koko 1800-luvun loppupuoliskon. Maaseudun vähittäinen koneellistuminen ei vaikuttanut sepän työhön vielä juurikaan, tosin oletettavaa on, että uudenlaiset maatalouskoneet toivat uusia haasteita sepille 1900-lukua kohden mentäessä. Raudasta ja teräksestä valmistetut niittokoneet, aurat ja muut uudet innovaatiot tarvitsivat aika ajoin korjausta, jonka monesti suoritti seppä. Niittokoneiden

197 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Moses Paanasen perukirja 24.7.1860.

198 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Maria Savolaisen perukirja 29.4.1870.

199 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari Johan Häkkisen perukirja 28.10.1869.

200 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Metsävahti Juha Laitisen perukirja 6.9.1880.

201 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Eläkemies Matti Palosen perukirja 15.1.1900.

202 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

203 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Majatalon isäntä Jeremias Hokkalan perukirja 19.6.1900.

korvatessa viikatteen elonkorjuussa 1900-luvun alkupuolella, joka kesäinen viikatteiden käyttäminen sepän luona oletettavasti loppui. Tehdastuotannon lisääntyminen eri työkaluissa kuten esimerkiksi kirveissä vähensi luonnollisesti seppien tarvetta maaseudulla, mutta vielä 1800-luvun puolella ammattiseppille oli perukirjoista löytyvien sepän kalujen perusteella tarvetta vielä entiseen malliin.

4.3 Puutyöt

Perukirjojen esineluetteloissa erilaiset puutöihin tarkoitetut työkalut ovat varsin vahvasti edustettuna. Puutyöt kuuluivat jossain määrin jokaisen talonpojan ja torpparin tehtäviin. Suurin osa talon tarve-esineistä valmistettiin itse. Puusta syntyivät viikatteiden ja kirveiden varret, erilaiset säilytysastiat ja ruokailuvälineet. Kaikki mitä voitiin tehdä itse pyrittiin tekemään itse. Arkisia puutöitä varten tarvittiin monenlaista työkalua, mutta tärkein oli puukko. Puukko kuului jokaisen miehen ja naisen varusteisiin. Sitä käytettiin puutöiden lisäksi myös ruokailuun. Haarukat ja veitset yleistyivät vasta 1900-luvun puolella maaseudun ruokapöydässä. Perukirjoista puukkoja ei kuitenkaan tapaa kuin muutaman, ja nekin on selkeästi luokiteltu vuolinpuukoiksi. Puukot jätettiin syystä tai toisesta pois perunkirjoituksesta.²⁰⁴

Puukkojen poissaolosta huolimatta perukirjoissa luetellaan runsaasti muita puutöissä olennaisia työvälineitä. Erilaisia sahoja, höyliä ja poria perukirjoista löytyy kymmenittäin. Tarkastelen seuraavassa näiden työkalujen esiintymistä Laukaan perukirjoissa. Sahojen yhteyteen olen katsonut tarpeelliseksi selvittää myös suomalaisen sahateollisuuden alkuvaiheita. Sahateollisuuden lisääntyminen vaikutti maaseudulla monella tapaa. Metsää omistavat talonpojat saattoivat nopeasti vaurastua myymällä metsäomaisuuttaan. Myös rakennuskulttuuriin sahateollisuudella varmasti on ollut tuolloin jo vaikutusta. Puutyökalujen esiintymistä yksittäisissä perukirjoissa tarkastelen nikkarien eli ammattipuuseppien sekä perukirjoissa esiintyvien puutyöverstaiden kautta.

4.3.1 Sahat

Erilaisia sahoja Laukaan perukirjojen rautaesineiden joukossa on yhteensä seitsemän erilaista. Pelkän sahan (yhteensä 47 kappaletta) lisäksi kuolinpesistä löytyy käsisahoja (23

204 Esim. Vuorela 1975, 436-440.

kappaletta), justeerisahoja (24 kappaletta), lankkusahoja (12 kappaletta) sekä yksi hantaakisaha. Vuoden 1900 perukirjoissa mainitaan lisäksi yksi halkosaha, rautasaha ja tikkisaha. Sahoja löytyi kaikilta vuosilta, mutta kovin yleinen työkalu se ei Laukaassa näytä olleen. Sahoja omistivat lähinnä vain puutöihin erikoistuneet henkilöt.²⁰⁵

Sahat olivat vielä 1800-luvulla suhteellisen harvinaisia työkaluja. Puun työstämisessä kirves oli tärkein työkalu, eikä sahalle monesti edes nähty tarvetta. Jopa laudat ja lankut veistettiin kirveellä, mikä tosin oli työlästä ja aikaa vievää. 1700-luvun lopulta alkaen Suomessakin alkoi levitä paksuteräisiä lankkusahoja, jotka pian korvasivat kirveet lankkujen ja lautojen valmistuksessa. Sahateollisuus oli vielä tuolloin kovin pientä, sillä valtio rajoitti tuntuvasti teollisten sahalaitosten perustamista. Syynä tähän oli pelko metsien katoamisesta, mikäli puita aletaan metsistä sahatavaraksi kaatamaan. Varhaiset sahamyllyt olivat varustettu paksuilla ja kömpelöillä sahanterillä ja näin ollen varsin tehottomia. Sahatavaralle ei myöskään ollut tuolloin vielä tarpeeksi kysyntää. 1700-luvun alussa kehitettiin parempi sahanterä, mutta tuolloin valtion rajoitukset estivät laajamittaisen tuotannon. 1800-luvun alkuvuosikymmeninä sahatteollisuus pääsi hieman kasvamaan, mutta vuosisadan puolivälissä valtio alkoi jälleen rajoittaa sahojen perustamista ja tukkien sahausmääriä.²⁰⁶

Valtion pelko metsien katoamisesta oli tiettyssä mielessä ymmärrettävää. Vielä 1800-luvun puoliväliin saakka rakennuspuuksi luokiteltiin vain täysi-ikäinen, järeä puu. Esimerkiksi hongan kasvu sen ajan normien mukaiseksi rakennuspuuksi vaati ainakin 140–150 vuotta. Valtiovallan huoli kohdistuikin tuolloin juuri vanhoihin ja järeisiin metsiin, jotka sahatteollisuus olisi lopulta oikeasti kuluttanut loppuun. Vuonna 1851 tehty metsälaki oli voimassa kuitenkin vain kymmenen vuotta vuoteen 1861, minkä jälkeen sahatteollisuus pääsi kunnolla kasvamaan. Höyrysahojen rakentaminen sallittiin jo vuonna 1857 ja ensimmäinen höyryvoimalla toimiva saha valmistui vuonna 1860 Iijoen suuhun. Saha pääsi toimimaan täydellä teholla vasta seuraavana vuonna valtion purkaessa vuoden 1851 metsälain. Teollistumisesta huolimatta lankut sahattiin kotitarpeisiin vielä 1800-luvun loppupuolellakin maaseudulla itse.²⁰⁷

205 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850–1900.

206 Soininen 1974, 270-271; Viikuna 1976, 294; Vuorela 1975, 469-471.

207 Ahvenainen 1984, 157-160, 205-207; Soininen 1974, 270-271; Viikuna 1976, 294; Vuorela 1975, 469-471.

Lankkujen sahaukseen käytettiin lankkusahan lisäksi myös justeerisahaa. Lankkusahanimitystä on yleensä käytetty justeerin synonyyminä, mutta tutkimieni perukirjojen pohjalta olen tulkinut niiden olleen Laukaassa toisistaan poikkeavia työvälineitä. Todennäköisesti niiden käyttötapa ja -tarkoitus on kuitenkin ollut samanlainen. Justeeri ja lankkusaha olivat molemmat pitkiä, noin parin metrin terällä varustettuja sahoja, joita käytettiin paksujen tukkien sahaamisessa laudoiksi. Terän molemmissa päissä oli kädensijat ja sen käyttämiseen tarvittiin kaksi miestä. Sahattava tukki nostettiin korkeiden pukkien päälle ja siitä sahattiin justeerilla lankkuja niin, että saha liikkui pystysuunnassa. Justeerilla yhdestä tukista saatiin vähintään kolme lankkua, kirveellä veistäen lankkuja olisi tullut korkeintaan kaksi. Justeeri oli myös se työväline, joka tuli kirveen rinnalle metsätyömaille. Tästä voikin johtua Laukaan perukirjoihin erikseen merkityt lankku- ja justeerisahat. Hakkuutöihin käytetty justeeri oli lankkujen sahaukseen tarkoitettua justeeria hieman lyhyempi. Hakkuutöissä sahaukseen ryhdyttiin käyttämään 1800-luvun loppuvuosina, vaikka sitä oltiin virallisilta tahoilta suositeltu puun kaatoon jo 1800-luvun puolivälistä lähtien. Sahan käyttöä vastustettiin hakkuumailla aluksi järjestelmällisesti, sillä sitä pidettiin kirveeseen verrattuna hitaampana ja työläämpänä työvälineenä. Sahat jäivät jumiin puuhun, ja niitä täytyi vähän väliä teroittaa. Niiden käyttöön tarvittiin myös aina kaksi työmiestä. Yksi merkittävä syy siirtymisessä sahan käyttöön puun kaadossa oli se, että sahalla puu saatiin kaadettua mahdollisimman läheltä maata ja näin puuta ei mennyt hukkaan toisin kuin kirveellä kaadettaessa. Vähitellen justeeri kuitenkin korvasi perinteisen hakkuukirveen puun kaadossa.²⁰⁸ Laukaan perukirjoissa justeereja mainitaan vuosilta 1860 ja 1869 kaksi kappaletta. Vuonna 1880 justeereja oli 15 kappaletta, 1890 kolme kappaletta ja vuonna 1900 15 kappaletta.²⁰⁹

Kihlakunnannimismies Henrik Pöyhönen Nurmijärven kylästä omisti vuonna 1860 tehdyn perunkirjoituksen perusteella yhden justeerisahan, yhden lankkusahan sekä yhden 30 kopeekan arvoisen käsisahan. Ruotsinkielisessä perukirjassa justeeri ja lankkusaha ovat merkitty erikseen. Pöyhösen lankkusahan arvoksi on arvioitu perukirjassa 1,75 ruplaa. Justeeri sen sijaan on merkitty vain 75 kopeekan arvoiseksi, mistä voisi päätellä, että justeeri oli lankkusahaa pienempi, kenties juuri puunkaatoon tarkoitettu työväline.²¹⁰

208 Maasola 2009, 73-76.

209 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat vuosilta 1860, 1869, 1880, 1890 ja 1900.

210 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Kihlakunnannimismies Henrik Pöyhösen perukirja 23.1.1860.

Seuraava justeeri tutkimissani perukirjoissa on vuodelta 1869 Leppäveden kylässä, Hueslahden talossa asuneen Antti Kustaa Snyggin omaisuusluettelossa. Neljän markan arvoiseksi arvioidun justeerin lisäksi Snyggin perukirjassa on myös 10 pennin arvoinen rikkinäinen käsisaha.²¹¹

Vuoden 1880 perukirjoissa justeerisahoja on jo yhteensä 11 kappaletta ja lankkusahojakin neljä kappaletta. Talonpoika Eero Oksanen Savion kylältä omisti yhden kolmen markan arvoisen justeerin sekä yhden kahden markan arvoisen lankkusahan.²¹² Lievestuoreen kylässä talon emäntä Karoliina Jalkanen omisti peräti kolme lankkusahaa ja kaksi justeeria. Lankkusahoille on yhteiseksi arvoksi merkitty 18 markkaa ja justeereille kuusi markkaa.²¹³ Talollinen Kaarle Pietiläinen sen sijaan omisti kolmen markan arvoisen pölkkyshahan sekä 25 pennin arvoisen käsisahan.²¹⁴ Pölkkyshalla tarkoitettiin juuri puunkaatoon käytettävää justeeria. Vuonna 1890 torpparin vaimo Kaisa Holmstedtin perukirjaan on merkitty kaksi käsisahaa, neljännes lankkusahasta sekä puolet hantaakisahasta. Neljäsosa lankkusahasta ei suinkaan tarkoita, että kuolinpesässä olisi rikkinäinen tai palasiksi hajotettu saha. Kuollut on omistanut lankkusahan yhdessä kolmen muun henkilön kanssa. Tällainen yhteisomistajuus etenkin kalleimmissa työkaluissa ja koneissa oli varsin tavallista maaseudulla. Holmstedtin neljäsosa lankkusahasta on arvioitu yhden markan arvoiseksi, puolikas hantaakisaha sen sijaan 75 pennin arvoiseksi. Käsisahat ovat yhteensä 30 pennin arvoisia.²¹⁵

Myös vuoden 1900 perukirjoissa lankkusahoja ja justeereja on merkitty samoihin omaisuusluetteloihin. Talonpoika Otto Rutanen Leppäveden kylästä omisti yhden kolmen markan arvoisen lankkusahan sekä yhden kahden markan arvoisen justeerin. Näiden lisäksi perukirjassa on myös yksi käsisaha, jolle on arvoksi merkitty yksi markka.²¹⁶ Samanlaiset sahat löytyvät myös niin ikään Leppäveden kylässä asuneen Seppälän talon isännän Juho Parkkosen perunkirjoituksesta. Parkkosen justeeri on arvioitu ainoastaan 10 pennin arvoiseksi, kun taas lankkusahan on sen sijaan katsottu olleen kahden markan

211 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Antti Kustaa Snyggin perukirja 7.12.1869.

212 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Eero Oksasen perukirja 12.1.1880.

213 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880.

214 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Pietiläisen perukirja 29.4.1880.

215 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Kaisa Holmstedtin perukirja 15.7.1890.

216 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

arvoinen. Käsisahalle arvoksi on annettu vaivaiset 25 penniä.²¹⁷ Torppari Erik Kustaa Hilpisen perukirjassa sekä lankkusaha että justeerit ovat molemmat arvioitu 50 pennin arvoisiksi.²¹⁸ Justeerien ja lankkusahojen määrien ja arvojen perusteella voidaan olettaa, että Laukaan perukirjoihin kirjatut justeerit olivat tarkoitettu pääasiassa puiden kaatamiseen. Tätä olettamusta tukee myös hakkuukirveiden vähentyminen vuosisadan loppua kohden. Vuoden 1900 perukirjoissa puiden kaatamiseen tarkoitettuja hakkuukirveitä ei mainita ainuttakaan.

Pienempiä sahoja Laukaan perukirjoissa on suuria justeereja ja lankkusahoja enemmän. Tavallisia, luultavasti pieniin puutöihin ja oksien katkomiseen tarkoitettuja sahoja perukirjoissa mainitaan useampia kappaleita joka vuodelta. Mikään jokamiehen työkalu se ei kuitenkaan näytä vielä 1800-luvulla olleen. Sahat olivat oletettavasti puutöihin erikoistuneiden miesten työvälineitä, joita käytettiin erikoisempiin puutöihin. Käsitöihin käytetyistä sahoista eivät kansanperinteen tutkimukset kovinkaan paljoa kerro. Esimerkiksi Toivo Vuorela toteaa sahan olleen ”kansanmiehen kädessä suhteellisen myöhäinen työkalu”.²¹⁹ U.T. Sirelius mainitsee pieniä puukkomaisia sahoja olleen käytössä jo kivi- ja pronssikaudella. Yksi vanhimmista tunnetuista sahatyypeistä on ollut uurresaha, jolla on saatu sahattua esimerkiksi tynnyriin tai muihin puuastioihin uurre vannetta varten.²²⁰

4.3.2 Höylät

Sahoja yleisempiä puutyökaluja olivat 1800-luvulla erilaiset höylät. Yhteensä Laukaan pitäjän perukirjoissa kuudelta läpikäymältäni vuodelta erilaisia höyliä löytyy yhteensä 113 kappaletta. Höyliä tuosta joukosta on 61, härkähöyliä kymmenen, käsihöyliä yhdeksän, pitkähöyliä seitsemän sekä saumahöyliä kuusi kappaletta. Näiden lisäksi perukirjoista löytyy yhteensä yksitoista muuta erityyppistä höylää, kutakin yhdestä kolmeen kappaletta kaiken kaikkiaan. Lisäksi vuodelta 1900 yhdessä perukirjassa mainitaan höylän terä, mikä osoittaa varsin hyvin kuinka tarkkaan perunkirjoittajat saattoivat kuolinpesän omaisuuden käydä läpi. Tavallisesti höyliä terät eivät olleet paljoa peukaloa suurempia. Höylät saatettiin kirjata perukirjoihin myös puukalujen joukkoon, sillä olivathan ne pientä terää

217 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juho Parkkosen perukirja 25.6.1900.

218 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari Erik Kustaa Hilpisen perukirja 5.6.1900.

219 Vuorela 1975, 437.

220 Sirelius 1919b, 23, 29-30.

lukuunottamatta valmistettu kokonaan puusta. Monet perunkirjoittajat kuitenkin kirjasivat höylät rautakaluihin.²²¹

Höylä on kehittynyt puisesta, halkaistun putken mallisesta lukkarosta, joka puukkoon yhdistettynä toimi erinäisten puuesineiden viimeistelyvälineenä. Kuten Laukaankin perukirjoista nähdään, oli höylä kehittynyt 1800-luvulle mennessä lukuisaan eri tarkoitukseen. Nimet erilaisille höylille tulivat joko niiden käyttötarkoituksesta tai ulkonäöstä. Esimerkiksi härkähöylä muistutti käsikahvoineen sarvipäistä härkää. Uurrehöylällä sen sijaan saatiin höylättyä uurteita.²²²

Höyliä lisäksi perukirjoista löytyy yhteensä yhdeksän höyläpenkkiä, yksi viilapenkki ja ruuvipenkki sekä kuudet nikkarikalut. Nikkarikalut luultavasti sisälsivät joukon erilaisia talttoja, viiloja, höylän teriä ja muita puun työstöön tarvittavia pienempiä työkaluja. Näiden omistajat luultavasti olivat erikoistuneet vaativampiin puutöihin. Talttoja perukirjoista löytyy ainoastaan yhdeksän kappaletta, viilojakin vain kuusitoista. Taltat ovat olleet hyödyllisiä ja tarpeellisia työkaluja monessa työssä kuten esimerkiksi huonekalujen liitoksia tehtäessä. Taltan tapaisia purasimia löytyy perukirjosita kaksi kappaletta vuodelta 1869. Taltat näyttävät nekin olleen puutöihin erikoistuneiden henkilöiden omaisuutta, tavallisiin puutöihin riitti monesti pelkkä puukko ja kirves.²²³

4.3.3 Muut puutyökalut

Muita puutöihin tarkoitettuja työkaluja perukirjoista löytyy hieman vaihtelevammin. Vasaroita löytyi yhteensä 71 kappaletta kaikilta vuosilta. Vasaroita käytettiin puutöiden lisäksi myös sepäntöissä. Näitä vasaroita ei sen enempää ole määritelty, joten niiden todellista käyttötarkoitusta on mahdoton varmuudella sanoa. Joka tapauksessa voidaan olettaa näiden vasaroiden olleen etupäässä puutöihin tarkoitettuja, sillä sepän työkalut useimmiten yksilöitiin juuri sepänpajan työvälineiksi.

Erilaisia poraamiseen ja reikien tekemiseen tarkoitettuja työkaluja perukirjojoissa esiintyy myös. Vääntiöitä yhteensä 29 kappaletta, vintilöitä 18, poria 16, napakairoja 14 ja rekiporia

221 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Vuosien 1850–1900 perukirjat.

222 Vuorela 1975, 437.

223 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Vuosien 1850–1900 perukirjat.

viisi kappaletta. Napakaira oli vielä vuonna 1850 yksi tärkeimpiä reikien poraamiseen käytettyjä välineitä. Vuoden 1850 perukirjoissa niitä oli kaiken kaikkiaan yksitoista kappaletta. Vuoden 1869 perukirjoissa napakairoja mainitaan vain yksi, vuoden 1880 perukirjoissa niitä on kaksi kappaletta. Napakairat näyttävätkin korvautuneen 1800-luvun loppua kohti toisenlaisilla työkaluilla. Vuosisadan loppua kohden vääntijä näyttää olleen tärkein poraustyökalu, vaikka onkin teknisesti napakairaa huomattavasti yksinkertaisempi. Teknisesti kehittyneimpiä poria ovat tuolloin olleet vintilä ja käsipora, jotka hiljalleen muuttuivat puisista rautaisiksi. Mitään uusia keksintöjä nämä eivät kuitenkaan enää 1800-luvulla olleet, vintilää on käytetty Suomessa tiedettävästi ainakin 1700-luvun puolivälistä saakka ja napakairaa 1700-luvun alusta.²²⁴

Muun muassa viikatteiden ja sirppien teroittamiseen käytettiin hiekkakivestä valmistettua tahkoa. Se kuului tavallisesti sepän työkaluihin, sillä ennen elonkorjuuta viikatteet käytiin huollattamassa sepän luona kuntoon. Ensin viikatteen terät taottiin sopivan koviksi jonka jälkeen ne teroitettiin tahkolla. Terän takomiseen tai tulittamiseen tarvittiin yleensä seppää, mutta teroittaminen saattoi hoitua kotonakin, mikäli talosta vain tahko löytyi.²²⁵ Tahkoja perukirjoissa mainitaan yhteensä 14 kappaletta, jokaisessa talossa tahkoja ei siis Laukaassa ollut. Tahkoa pyöritettiin tavallisesti rautaisella kammella tai veivillä. *Veivejä* mainitaan perukirjojen joukossa yhteensä 13 kappaletta.

Puukko on kautta aikojen ollut jokaisen miehen ja naisen yleistyökalu, jota on käytetty niin syömiseen kuin puutöihin. Kuitenkin Laukaan perukirjoissa puukko loistaa poisolollaan. Puukkoja perukirjoissa mainitaan yhteensä seitsemän kappaletta vuosilta 1869 ja 1880. Vuodelta 1880 löytyy myös yksi pärepuukko ja vuosilta 1860 ja 1900 yhteensä kaksi vuolinpuukkoa. Puukkojen määrä on vähäinen ottaen huomioon, että sellaisen omisti jokainen henkilö. Perukirjoihin on merkitty ainoastaan erikoistarkoitukseen käytetyt puukot, vainajien omat henkilökohtaiset puukot ovat jääneet näistä luetteloista pois. Myöskään asusteiden tai muiden esineiden joukkoon puukkoja ei ole merkitty.

Yksi selitys tälle ilmiölle voi olla juuri puukon henkilökohtaisuus. Sen katsottiin olevan niin kiinteä osa vainajaa, että se haudattiin tämän mukana. Puukot on saatettu myös iskeä karsikoihin, jollaisia tehtiin matkalla vainajan kotoa hautausmaalle. Matkalla vainajan

²²⁴ Sirelius 1919b, 25-26; JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Vuosien 1850–1900 perukirjat.

²²⁵ Ranta 2006, 48-49; Vilkuna 1943, 132.

kotitalosta hautuumaalle pysähdyttiin kaivertamaan puuhun tai kalliioon vainajan nimi tai nimikirjaimet ja päivämäärä tarkoituksena estää vainajaa palaamasta kummittelemaan vanhaan kotitaloonsa. Joillain seuduilla oli tapana rikkoa vainajan kirves karsikkoon, mikä tukisi myös puukkojen jättämistä karsikoihin.²²⁶ On myös mahdollista, että vainajan omaiset ottivat vainajan puukon itselleen ennen perunkirjoitusta, ja näin jättivät sen pois perukirjasta.

4.3.4 Puusepät

Omavaraistaloudessa elettäessä vielä 1800-luvulla pyrittiin kaikki tarvittavat esineet valmistamaan itse. Puu oli materiaalina helposti työstettävä ja kaikkien saatavilla. Jokainen talonpoika tai torppari pyrki tekemään mahdollisimman useat käyttötavarat itse. Näin ollen myös puutyövälineiden kirjo tavallisten ihmisten perukirjoissa on suuri. Puutyöt kuuluivat lähes jokaisen arkeen, joten myös erilaisia nikkarikaluja esiintyy perukirjoissa usein. Etenkin syksy- ja talvi-iltoina talon miehet veistelivät puhdetöinä erilaisia puuesineitä samalla kun naisväki työskenteli kangaspuiden parissa. Aina ei kuitenkaan tavallisen talonpojan taidot riittäneet johonkin puutyöhön. Tällöin käännyttiin puusepän eli nikkarin puoleen. Itseoppinut nikkari osasi valmistaa niin maitopytyt kuin erinäiset huonekalut.²²⁷

Laukaan perukirjoista tutkimusajalta löytyy ainoastaan yksi nikkarimies, vuonna 1900 kuollut Johan Laurinen Laukkarisen kylästä. Laurisen perukirjaan on merkitty erikseen ”nikkarkalut”, joita ovat höyläpenkki (10 mk), kaksi pitkähöylää (1 mk), 12 pienempää höylää (1,50 mk), kolme temmirautaa (0,80 mk) sekä kolme sahaa (2 mk).²²⁸ Kovinkaan paljoa ammattinikkarin työkalut eivät poikkea esimerkiksi tavallisen talonpojan puutyökaluista, sillä suurin osa puutyökaluista oli maaseudulla käytettäviä perusvälineitä. Osa puutyökaluja omistaneista talonpojista saattoi toimia sivutoimisena nikkarina. Etenkin talvisin oli aikaa keskittyä nikkarointiin. Esimerkiksi talonpoika Aleksanteri Reinan perukirjassa vuodelta 1860 mainitaan erikseen nikkarin paja, joka sisältää niin ikään useita höyliä, ruuvipenkin (1,60 mk), kolme vääntijää (0,20 mk, 0,8 mk ja 2 mk), kaksi sahaa (1,40 mk) sekä höyläpenkin (8 mk).²²⁹ Reinan perukirjassa höylät on eritelty härkähöyliin

226 Vilkuna 1992, 20.

227 Vuorela 1975, 438.

228 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Nikkarimies Johan Laurisen perukirja 17.4.1900.

229 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Aleksanteri Reinan perukirja 9.2.1860.

(0,60 mk) ja käsihöyliin (1,20 mk), kun taas Laurisen perukirjassa perunkirjoittaja on tyytynyt toteamaan höyliä olleen kaksitoista kappaletta. Perukirjojen tarkkuus esimerkiksi höyliä luetteloissa on varmastikin riippunut perunkirjoittajan omasta tietämyksestä tai viitseliäisyydestä. Jotkut ovat tarkasti osanneet nimetä eri höylätyypit, kun taas toiset ovat osanneet tunnistaa nämä vain höyliksi. Myös höylien rahallinen arvo on saattanut vaikuttaa niiden merkitsemistapaan.

Myös talonpoika Antti Kustaa Snyggin perukirjassa vuodelta 1869 puusepän kalut on luetteloitu omaan ryhmäänsä. Hueslahden talon isäntä Leppäveden kylästä omisti yhden höyläpenkin (1 mk) sekä sauma- ja härkähöylän (5 penniä). Sekatavaroiden joukossa mainitaan vielä simsihöylä (0,20 mk), varsihöylä (5 penniä) ja käsihöylä (5 penniä) sekä pitkän höylän pää (2 penniä).²³⁰ Puutyöt olivat eräänlainen perustaito, joka kaikkien tuli osata. Puusta valmistettiin itse niin sirppien varret, kuin aitat ja muut rakennukset. Välineitä puun työstöön oli siis hyvä omistaa, vaikkei varsinainen puuseppä olisikaan ollut. Läheskään kaikki eivät kuitenkaan omistaaneet erilaisia höyliä ja sahoja, sillä pelkällä kirveellä ja puukolla pystyi tekemään vaikka mitä.

4.4 Naisten käsityöt perukirjojen rautaesineistöissä

Edellä tarkastelemani käsityöt ovat vahvasti miesten käsitöitä. Naiset kuitenkin harjoittivat käsitöitä siinä missä miehetkin, vaikka virallisesti nainen ei käsitöitä ammatikseen voinutkaan harjoittaa. Iltaisin miesten vuollessa puhdetöinä päreitä, naiset kehräsivät lankaa, kutoivat kankaita ja ompelivat vaatteita. Naisten käsityöt ovatkin pääosin olleet patriarkalisessa maaseutuyhteisössä juuri kankaiden ja vaatteiden valmistukseen liittyviä. Maaseudulla työnjako oli vahvasti jakautunut miesten töihin ja naisten töihin, ja etenkin käsitöissä tämä jako näkyi selvästi. U.T. Sireliuksen kaksiosaisessa teoksessa *Suomen kansanomaista kulttuuria* elinkeinot ja käsityöt jakaantuvat selvästi naisten ja miesten töihin. Ruokataloudessa mies hoitaa metsästyksen, kun taas nainen kerää kasviravinnon. Käsitöissä miehet veistävät, vuolevat ja takovat samalla, kun nainen valmistaa lampaan villasta ja rihmakasveista lankaa, kutoo siitä kankaat ja ompelee tästä vaatteet.²³¹ Sirelius ja myös Toivo Vuorela ovat teoksissaan katsoneet myös pyykinpesun kuuluneen naisten käsitöihin.

²³⁰ JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Antti Kustaa Snyggin perukirja 7.12.1869.

²³¹ Sirelius 1919b, 4; Oittinen 1999, 53-54.

Perukirjojen esineluetteloissa ei eroa naisten ja miesten välillä juuri näy. Naisten perukirjoihin on merkitty kirveitä ja auroja siinä missä miestenkin perunkirjoituksiin. Tämä johtunee todennäköisesti siitä, että perukirja-aineistossa esiintyvät naiset ovat kuollessaan olleet leskiä ja perukirjaan päätyneet tavarat sisälsivät alunperin näiden miehille kuulunutta omaisuutta.

Vaikka ompelu ja vaatteiden valmistus miellettiin etupäässä naisten työksi, eivät naiset voineet lainmukaan toimia ammattiräätäleinä. Räättäli oli aina mies, eikä naisella edes ollut mahdollisuutta toimia virallisena ammattikäsiyöläisenä kaupungissa tai maalla. Kunnolliseen koulutukseenkaan naisella ei ollut mahdollisuutta. Joillain seuduilla lakia ei noudatettu täsmällisesti ja naisetkin saattoivat harjoittaa räättälin ammattia, etenkin jos seudulla oli pulaa miesräättäleistä tai naiskäsiyöläisten taito oli huomattavasti ammattiräätäleitä parempi.²³²

Perukirjojen rautaesineiden joukosta naisten käsitöihin tarvittavia työvälineitä ei kovinkaan montaa tapaa. Keritsimiä perukirjoista löytyy vuosilta 1869/70, 1880, 1890 ja 1900 yhteensä 24 kappaletta. Keritsimet olivat saksien tapaiset rautaiset leikkuuvälineet, joilla lampaat kerittiin. Lampaista saatava villa oli yksi tärkeimmistä tekstiilien valmistukseen käytetyistä raaka-aineista. Lampaat kerittiin joko kolme tai neljä kertaa vuodessa syksyisin, joulun tienoilla, kevättalvella ja kesän alussa. Keritty villa karstattiin karstoilla, jonka jälkeen siitä voitiin kehrätä rukilla lankaa. Lampaanvillan lisäksi raaka-aineita tekstiileihin saatiin viljelemällä pellavaa sekä hampua. Näiden saaminen kehrättävään muotoon vaati kuitenkin huomattavasti enemmän työtä, kuin villa. Näiden työstämiseen käytettyjä työkaluja perukirjoista ei tapaa.²³³

Keritsimien lisäksi perukirjojen rautaesineiden joukosta ei tapaa kuin kolme ompelukonetta sekä parit kangassakset vuodelta 1900. Ompelukone oli tuolloin vielä varsin tuore keksintö. Ompelukoneita oltiin kehitetty jo 1800-luvun alusta lähtien, mutta vasta vuonna 1851 amerikkalainen Isaac Merrit Singer lanseerasi ensimmäisen suurta suosiota saaneen, koteihin tarkoitetun jalalla poljettavan ompelukoneen. Ompelukoneita kehitettiin alunperin vaateollisuuden käyttöön, mutta Singerin myötä ompelukoneesta tuli

232 Oittinen 1999, 56.

233 Vuorela 1975, 472-474.

ensimmäinen kodinkone, ja koneita ryhdyttiin suunnittelemaan etupäässä kotikäyttöön. Singer paranteli konettaan koko 1800-luvun loppupuoliskon, jonka aikana tämän ”New Family” -sarjan ompelukoneet valloittivat markkinat lähes täysin.²³⁴

Todennäköisesti Laukaan perukirjoissa esiintyvät ompelukoneet ovat olleet juuri Singerin valmistamia poljettavia koneita, sillä Singer saavutti nopeasti markkinoiden johtoaseman myymällä ompelukoneita koteihin osamaksulla. Näin kaikilla oli mahdollisuus hankkia oma Singerin ompelukone.²³⁵ Singerin ja muiden amerikkalaisten valmistajien lisäksi Suomessa oli saatavilla myös keskieurooppalaisia ja venäläisiä sekä ruotsalaisen Husqvarnan ompelukoneita. Etenkin Saksasta tuotiin Suomeen myös merkittäviä ompelukoneita ilman jalustaa. Suomalaiset ompelukonekauppiat teettivät näihin jalustat omilla tunnuksillaan, minkä ansiosta kauppiat saattoivat myydä valikoimissaan ”suomalaisia” ompelukoneita. Metallinen ompelukone kiinnitettiin valuraudasta valmistettuun jalustaan, jonka alaosassa sijaitsi koneelle käyttövoiman antava poljin. Singerin kehittämän osamaksujärjestelmän omaksuivat pian myös muut valmistajat. Uuden Singerin ompelukoneen kokonaishinta oli 1800-luvun lopulla Suomessa noin sata markkaa.²³⁶ Edullisesta osamaksujärjestelmästä huolimatta taitavimmat nikkarit saattoivat valmistaa ompelukoneen myös itse. Itsetehtyjen ompelukoneiden tiedetään olleen lähes kokonaan puusta valmistettuja, kun teollisesti valmistetut koneet olivat lähes kokonaan rautaa. Itsetehtyjä ompelukoneita 1800-luvulta tosin tiedetään varmuudella Suomesta vain muutama kappaletta, joten kovinkaan yleisestä ilmiöstä ei voida puhua.²³⁷

Savion kylältä kotoisin olleen itsellisen vaimon Wilhelmiina Oksasen perukirjassa rautaisia esineitä ovat ainoastaan kaksi veiviä sekä 60 markan arvoinen ompelukone.²³⁸ Talonpojan vaimo Maria Finnen perukirjaan on sekatarvaroiden joukkoon merkitty 50 markan arvoinen ”neuloma kone” sekä 50 pennin arvoiset sakset. Neulomakone löytyy myös majatalon isännän ja talonpojan Jeremias Hokkalan perunkirjoituksesta. Hokkalan ompelukoneelle on arvoksi annettu 20 markkaa.²³⁹ Kalliiden ompelukoneiden käyttäjät Laukaassa ovat todennäköisesti olleet vielä tuolloin räätäleitä, ompelijoita tai vaattureita. Pelkästään

234 Willberg 1988, 7-12.

235 Willberg 1988, 8-11.

236 Willberg 1988, 14-17.

237 Willberg 1988, 21.

238 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Itsellisen vaimo Wilhelmiina Oksasen perukirja 20.10.1900.

239 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Majatalon isäntä Jeremias Hokkalan perukirja 19.6.1900.

vaatteiden korjaamista varten ompelukonetta tuskin hankittiin. Työmiehen vaimo Ida Jauhonen Haapavatian kylältä omisti perunkirjoituksen mukaan yhdet kahdenkymmenen pennin arvoiset ”kankas sakset”.²⁴⁰ Sakset olivat suhteellisen harvinaisia maaseudulla vielä 1800-luvulla. Laukaan perukirjoista muita nimenomaan kankaiden leikkaamiseen käytettyjä saksia ei tapaa kuin räätäleiden perukirjoista.

Talon isäntä Juho Parkkosen perukirjasta vuodelta 1900 löytyy poikkeuksellisesti rautaesineiden joukosta yhdet kangaspuut (1 mk) sekä yhdet luomispuut (0,50 mk). Kumpikaan ei varsinaisesti ole rautaesine, vaan kankaiden kudontaan tarkoitettut laitteet on valmistettu etupäässä puusta. Kankaiden kutominen kuului selkeästi naisten töihin, joten kangaspuiden löytyminen talonpojan perukirjasta on erikoista. Kenties Parkkonen kutoi itse kankaita tai tämä oli leski ja kangaspuut vaimon perua.²⁴¹ Itsellisen vaimo Eeva Liisa Reimari Hirslahden talosta, Leppäveden kylästä omisti myös kangaspuut (4 mk), sekä langan kehruuseen käytetyn rukin (1 mk). Perukirjassa ei rautaesineitä ole erikseen eritelty, vaan koko omaisuus on merkitty yhteen listaan. Sekä kangaspuut, että rukki ovat tässä tapauksessa molemmat puuesineitä.²⁴²

5 KOTITALOUSESINEISTÖ JA KULUTUSTAVARAT PERUKIRJOISSA

5.1 Ruoan valmistus

Perukirjojen rauta- ja metalliesineet eivät koostu pelkästään työkaluista, vaan yhden joukon muodostavat myös kotitalousesineet. Siinä missä työkalujen määrä ja kirjo pysyi suhteellisen muuttumattomana ihmisten varallisuudesta ja yhteiskunnallisesta asemasta huolimatta, erot kotitalousesineistön laajuudessa riippuivat hyvinkin paljon ihmisten vauraudesta. 1800-lukulaisen maatalon tuvassa oleva metalliesineistö koostui lähinnä ruoanlaittoon liittyvistä esineistä, mutta vuosisadan loppua kohden esineistön kirjo kasvoi. Perukirjoihin erilaisia kotitalousesineitä merkittiin rautaesineiden lisäksi myös vaski-, messinki-, kupari- ja hopeaesineiden joukkoon. Tämän vuoksi viitataan niihin tässä yhteydessä metalliesineinä.

240 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Työmiehen vaimo Ida Jauhosen perukirja 5.11.1900.

241 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juho Parkkosen perukirja 25.6.1900.

242 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Itsellisen vaimo Eeva Liisa Reimarin perukirja 5.11.1900.

Ruoanlaitossa tärkein väline 1800-luvulla oli jo keskiajalla yleistynyt valurautainen pata. Muita ruoanlaitossa käytettyjä metalliesineitä olivat hiljalleen 1800-luvun loppua kohden yleistyneet paistinpannut sekä kattilat eli kasarit tai kastrullit. Läkkipeltiset juoma-astiat, kannut ja purkit yleistyivät nekin vuosisadan loppua kohden korvaten hiljalleen perinteiset puiset tuopit ja astiat. Aterimet olivat vielä 1800-luvulla tavallisessa maatalossa harvinaisia. Veitsiä ja haarukoita käyttivät lähinnä säätyläiset, talonpojille riitti vielä tuolloin oma puukko. Lusikat olivat kautta aikain olleet maaseudulla puusta itse vuoltuja, mutta 1900-lukua kohden niistäkin alkoi esiintymään metallisia versioita. Paistinpannu ja lihan paistaminen sillä oli vielä 1800-luvulla harvinaista suurimmassa osassa Suomea. Varsinais-Suomeen paistinpannu levisi jo 1700-luvun lopulla, mutta muualla Suomessa sitä alettiin käyttää vasta 1800-luvun puolella.²⁴³

Laukaan pitäjän perukirjoissa valurautainen pata on kirveen, sirpin ja viikatteen jälkeen yleisin rautaesine. Kaiken kaikkiaan erilaisia patoja perukirjoihin on listattu 296 kappaletta, joista muuripatoja oli 15. Keskimäärin jokaisessa kuolinpesässä oli kaksi pataa. Patojen lukumäärä oli kaikkina tutkittuina vuosina keskimäärin sama. Valurautainen pata oli kestävä, sukupolvelta toiselle säilyvä tarve-esine. Se oli myös rahallisesti arvokas, sillä olihan se valmistettu kokonaan raudasta. Perukirjoissa padan rahallinen arvo muodostui padan koon mukaan, joten usein perukirjaan on merkitty myös padan koko. Mittayksikkönä tässä on käytetty *kannua*, joka vastaa noin 2,6 litraa. Pienimmät padat olivat puolen kannun vetoisia, suurimmat muuripadat jopa 40 kannun vetoisia. Tavallista oli, että kuolinpesässä oli useita erikokoisia patoja eri tarkoituksiin. Padassa valmistui tulisijan päällä puuroa, velliiä, keittoja sekä erilaisia pataruokia. Savossa ja Karjalassa ruokaa valmistettiin myös uunissa rauta- tai savipadassa hauduttamalla. Ruoanlaiton lisäksi suurimmissa padoissa pestiin pyykkiä, keitettiin lipeää tai haudetta lehmien rehuksi. Ruoan valmistukseen käytetyt padat oli varustettu joko varrella tai sangalla. Sangallinen pata roikkui tulisijan yllä patahahlasta tai patakoukusta. Pata saattoi myös seistä kolmijalkaisen patajalan päällä. Koukkuja ja hahloja perukirjoissa oli yhteensä 55 kappaletta. Patajalat olivat harvinaisempia, niitä oli ainoastaan kahdessa perukirjassa vuodelta 1880.²⁴⁴

Valurautaisten patojen lisäksi perunkirjoituksissa esiintyy myös kattiloita ja kasareita.

243 Talve 1978, 126.

244 Vuorela 1975, 230-231, 524-525

Tavallisesti kattilat ja kasarit oli valmistettu kuparista tai vaskesta, ja niitä voidaan pitää rautapatoja nykyaikaisempina keittovälineinä. Yhteensä kattiloita ja kasareita perukirjoissa oli 41 kappaletta. Valuraudasta valmistettiin myös paistinpannut, jotka olivat vielä 1800-luvulla harvinaisia esineitä. Perukirjoissa näitä mainittiin ennen vuotta 1900 vain muutamia, yhteensä kuusitoista kappaletta. Vuoden 1900 perukirjoissa paistinpannuja oli jo yhteensä 25 kappaletta.²⁴⁵

Vuoden 1850 perukirjoista käy ilmi, että kotitalouksesineistö oli metalliesineiden osalta tuolloin hyvinkin niukka. Ainoat metalliesineet monesti olivat valurautaiset padat, mutta poikkeuksiakin perukirjoista löytyy. Kahdessa kuolinpesässä oli jo käytössä tuolloin paistinpannu. Pitäjänräättäli Johan Ström Pettruman kylästä käytti keittiössä jo tuolloin paistinpannu (0,32 mk). Patoja tällä oli kaksi, yksi yhden kannun (0,20 mk) ja yksi kahden kannun vetoinen (2 mk). Ruokapöytään Ström oli selvästi saanut vaikutteita kaupungista, sillä tämän jäämistössä luetellaan kolme pöytäveistä (0,36 mk) ja yksi kahveli (4 penniä) eli kaksipiikkinen haarukka. Myös kahden markan arvoiseksi merkitty kahvipannu tältä löytyi.²⁴⁶ Talonpoika Matti Häkkinen Källion kylästä omisti kaksi paistinpannu (1,60 mk ja 1,20 mk) sekä kolme pataa joiden vetoisuudet olivat 22 kannua (12 mk), 16 kannua (8 mk) sekä 4 kannua (2,32 mk).²⁴⁷

Vuonna 1900 talonpoikaistalon kotitalouksesineistön määrä on jo suurempi. Paistinpannut, kupariset kattilat ja kahvipannut sekä erilaiset läkkipellistä valmistetut juoma- ja säilytysastiat olivat tulleet jäädäkseen. Ruokailuvälineitä löytyi yhä useammasta talosta ja etenkin talonpoikien kohonnut elintaso mahdollisti monien ylellisyysesineiden hankkimisen. Perukirjan mukaan tapaturmaisesti kuollut talonpoika Otto Rutanen Leppäveden kylästä kuului selvästi vauraampien talollisten joukkoon, sillä 11 sivua pitkässä perukirjassa Rutasen omaisuuden on laskettu olleen yhteensä 13 244,60 mk. Myös kotitalouksesineistö on sen mukainen. Kolmen kahvipannun (6 mk), kahvimyllyn (0,50 mk) ja -prännäriin (0,50 mk) sekä paistinpannun (0,75 mk) lisäksi perukirjassa on lihapannu (1 mk), kolme läkkituoppia (0,30 mk), neljä läkkilootaa (0,40 mk), sokeriastia (0,50 mk) sekä neljä paria veitsiä ja kahveleita (1 mk). Sinkkisiä maitoastioita perukirjaan on merkitty neljä kappaletta

245 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850-1900.

246 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Pitäjänräättäli Johan Strömin perukirja 16.7.1850.

247 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Matti Häkkisen perukirja 28.1.1850.

(2 mk) sekä yksi sinkkinen jäähdytysastia (2 mk).²⁴⁸

Torppareidenkin kotitalousesineistö näyttää vuonna 1900 olleen jo viidenkymmenen vuoden takaista laajempi. Lepolan torpassa Pellosniemen kylässä asunut torpparin vaimo Wilhelmiina Bohmm omisti perunkirjoituksen mukaan yhden hopealusikan (2 mk), neljä kahvipannua (4 mk), yhden ison padan (6 mk) ja kaksi pienempää pataa (4 mk) sekä kahviprännäriin ja pannun jalat (yhteensä 0,50 mk).²⁴⁹

Säätyläistön luonnollisesti suuremmasta kotitalousesineistöstä kertoo hyvin vuonna 1869 kuolleen rovastin lesken Maria Sofia Walleniuksen perunkirjoitus. Kankaanpään talossa, Pettruman kylässä asuneen leskirouvan perukirjassa hopeaesineiden luettelossa on muun muassa öljykannu (148,80 mk), kaksi teekannua (36,80 mk ja 3 mk), kaksi nuuskapurkkia (22,60 mk), sokerisakset (5,60 mk) sekä sinappilusikka (1,40 mk) ja yhteensä 24 ruokalusikkaa (120 mk). Hopeaa olivat myös suola-astia lusikan kera (21,60 mk) sekä teesiivilä (4 mk). Kupariesineitä mainitaan teekeitin (10 mk), kolme kattilaa (10 mk), kahdeksan kannellista kasaria (8 mk), kolme vanhaa kasaria (1,50 mk), kaksi kakkuvuokaa (2,40 mk), viisi kahvipannua (9 mk) sekä yksi tratti (2 mk). Keittiöstä löytyi myös messinkinen mortteli (4 mk), kolme rautaista lihapannua (8 mk), munkkipannu (0,50 mk), lättypannu (0,50 mk) sekä kaksi isompaa (4,50 mk) ja kaksi pienempää (1 mk) pataa.²⁵⁰ Rovastin lesken keittiötarvikkeet vastaavat varsin hyvin sitä, mitä Gunnar Suolahti kuvaili Pyhäjoen pappilan keittiössä olleen vuonna 1805 kirjassaan *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. Suolahden kuvailema pappilan keittiö sisälsi muun muassa munkkipannuja, paistinpannuja, eri suuruisia patoja, kuparisia kattiloita ja kasareita sekä kuusi kahvipannua.²⁵¹

Munkkipannut ja lättypannut olivat tulleet säätyläisten koteihin Suomessa jo 1700-luvulla, mutta talonpoikaiskoteihin ne levisivät vasta 1900-luvun puolella.²⁵² Sokeri oli vielä 1800-luvulla pääasiassa säätyläistön käyttämä nautintoaine, vaikka sitä oli käytetty Pohjoismaissa jo 1500-luvulta lähtien. Alunperin lääkeaineenakin käytetty sokeri oli

248 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

249 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Wilhelmiina Bohmmin perukirja 23.4.1900.

250 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Rovastin leski Maria Sofia Walleniuksen perukirja 18.6.1869.

251 Suolahti 1925, 131-132.

252 Talve 1978, 126.

kallista, eikä siihen maaseudulla ollut monella varaa. Kartiomaisesta sokeritopasta leikattiin paloja joko veitsellä tai sokerisaksilla, jotka yleensä olivat sepän valmistamia. Säätyläistön piirissä käytettiin myös hopeasta valmistettuja sokerisaksia.²⁵³

Erot säätyläistön ja talonpoikien välillä näkyivätkin ennen kaikkea kodin ja keittiön irtaimistossa, vaikka myös talonpoikaistalot saattoivat olla jo tuohon aikaan varsin varakkaita kuten vuonna 1869 kuolleen talon emännän Helena Juhantytären perukirjasta käy ilmi. Tämän perukirjassa on yhteensä viisi hopealusikkaa (3 mk) sekä kaksi hopeapikaria (3 mk). Vaskiesineiden luettelossa on viinapannu (10 mk), kattila (2 mk) ja kaksi kahvipannua (3 mk). Rautaisia patoja perukirjasta löytyy yhteensä neljä kappaletta: muuripata (2 mk), ruokapata (6 mk) sekä kaksi pienempää pataa (yht. 2,50 mk)²⁵⁴ Vuodelta 1880 peräisin oleva, Lievestuoreen kylältä kotoisin olleen talon emännän Karoliina Jalkasen perunkirjoitus muistuttaa kotitalousesineistön perusteella enemmänkin säätyläistön perukirjaa kuin talollisen. Irtaimen omaisuuden yhteisarvoksi on perukirjaan merkitty peräti 91 774,63 markkaa. Hopeaisia ruokalusikoita on yhteensä peräti kuusitoista kappaletta (82 mk) ja teelusikoitakin kymmenen (20 mk). Pöytäveitsiä ja kaffeileita perukirjaan on merkitty puolitoista tusinaa (12 mk) ja rautalusikoita kuusi kappaletta (1,60 mk). Kuparisia kahvipannuja talossa on ollut kuusi kappaletta (35 mk) ja teetäkin on tarjoiltu kahdesta kannusta (2 mk). Rautapatoja perukirjaan on merkitty yhteensä seitsemän kappaletta, joista suurimmat ovat olleet 60 markan arvoinen muuripata sekä 12 markan arvoinen riihipata. Viiden muun padan kanssa perukirjaan on merkitty myös paistinpannu (yht. 20 mk).²⁵⁵ Talonpoikaistaloissa erot varallisuudessa ovat perukirjoissa hyvinkin suuria. Etenkin kotitalousesineistöä tarkastelemalla nämä erot tulevat hyvin esiin.

5.2 Kahvin- ja teenjuonti

Kahvinjuonnin lisääntyminen 1800-luvun loppua kohden näkyy perukirja-aineistossa varsin selvästi. Kuparisia kahvipannuja merkittiin perukirjoihin yhä useammin. Kahvinvalmistus 1800-luvulla vaati kotitaloudessa nykyistä enemmän työtä. Valmiiksi paahdettua ja jauhettua kahvia oli harvoin kaupoissa tai toreilla saatavilla, joten kahvinvalmistus

²⁵³ Vuorela 1975, 287.

²⁵⁴ JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talon emäntä Helena Juhantytären perukirja 21.6.1869.

²⁵⁵ JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880.

aloitettiin paahtamalla kahvipavut pannulla, kasarissa tai tähän työvaiheeseen erityisesti tarkoitettulla kahviprännärillä eli kahvipaahtimella. Paahtamisen jälkeen pavut jauhettiin kahvimyllyssä tai huhmaressa. Tämän jälkeen kahvi oli valmista keitettäväksi kahvipannussa.²⁵⁶

Kahvinjuonnista tuli 1800-luvun loppupuoliskolla koko kansan tapa. Laukaan perukirjoista tämän huomaa eritoten kahvipannujen määrän lisääntymisenä. Vuoden 1850 perukirjoissa ainoastaan räätäli Johan Ström omisti kahvipannun.²⁵⁷ Vuonna 1900 kahvipannuja esiintyi perukirjoissa yhtä paljon, kuin kirveitä (75 kappaletta 48 perukirjassa). Pannujen määrä kasvoi varsin tasaisesti koko vuosisadan loppupuoliskon. Vuonna 1860 pannuja oli joka toisessa kuolinpesässä (9 pannua/20 perukirjaa), seuraavana tarkasteluvuotena 1869/70 pannujen määrä oli jo tuplaantunut (19 pannua/23 perukirjaa). Vuonna 1880 kahvipannuja oli keskimäärin jo jokaisessa perukirjassa (32/29). Kahvimyllyjen ja prännärien määrä sen sijaan ei kasva yhtä vauhdikkaasti. Niitä esiintyy vain satunnaisesti vuodesta 1860 lähtien niin, että ennen vuotta 1900 prännäreitä oli yhteensä seitsemän kappaletta ja myllyjä kahdeksan kappaletta. Vuoden 1900 perukirjoissa myllyjä oli yhteensä neljatoista ja prännäreitä yksitoista kappaletta, joiden lisäksi yhdessä perukirjassa mainittiin yhdet ”kahvivehkeet”. Kahvimylly ja -prännäri eivät siis kulkeneet kahvinjuonnin kanssa käsi kädessä Laukaassa, ainakaan perukirjojen perusteella. Tätä selittänee se, että kahvin pystyi paahtamaan tavallisella paistinpannalla tai kattilassa ja jauhaminen sujui esimerkiksi huhmaressa. Kahvimylly ja -prännäri eivät olleet välttämättömiä tarvikkeita kahvinvalmistuksessa, itse kahvipannunkin korvikkeena saatettiin käyttää kattilaa.²⁵⁸

Kahvi levisi 1700-luvulla Suomeen Ruotsista, jonne se oli saapunut vuosisadan vaihteessa. 1700-luvun alussa Tukholmassa oli jo vilkas kahvilakulttuuri ja kahvia nauttivat aateliston lisäksi myös porvaristo. Suomen puolelle kahvi saapui 1720-luvulla aluksi Turkuun, josta se levisi muualle rannikolle. Kahvinkulutus lähti kasvuun 1700-luvun puolivälissä, josta kertoo muun muassa Turun satamaan tuotujen kahvimäärien kasvaminen 70-kertaiseksi vuosien 1754–1781 aikana. 1700-luvun loppupuolella kahvi levisi käytännössä kaikkiin säätyläiskoteihin koko Suomessa. Kahvinjuonti myös arkipäiväistyi säätyläistön keskuudessa. Kahvia juotiin tuolloin tavallisesti 2–3 kuppia

256 Esim. Saarinen 2011, 52-57.

257 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Pitäjänräätäli Johan Strömin perukirja 16.7.1850.

258 Saarinen 2011, 52-53; JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Vuosien 1850–1900 perukirjat.

päivässä, kovimmat kahvinjuojat tyhjensivät jopa neljäkymmentä kuppia päivässä.²⁵⁹ Koko 1700-luvun kahvi kuitenkin säilyi säätyläistön juomana ja alkoi vasta 1800-luvulla levitä toden teolla myös maaseudulle. Itä-Suomeen kahvi alkoi levitä Venäjän vallan aikana Pietarin ja Viipurin läheisyyden ansiosta. 1830-luvulla kahvinjuonti oli levinnyt lähes koko maahan etenkin yläluokan keskuudessa, mutta myös joissakin talonpoikaiskodeissa kahvia tuolloin jo säännöllisesti juotiin. Eniten sitä kuitenkin käytettiin tuolloin Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa. Maaseudulla kahvi oli vielä 1800-luvun puolivälissä harvinaisempaa kuin kaupungeissa. Kahvi oli hintavaa, eikä sitä ollut mahdollista ostaa kuin kaupungeista tai kierteleviltä kauppiailta. Vuonna 1859 kauppaliikkeiden perustaminen kaupunkien ulkopuolelle sallittiin, mikä toi kahvin lopullisesti maaseudullekin.²⁶⁰

Kahvinjuonti levisi Laukaassakin aluksi ylempiin luokkiin. Säätyläisten lisäksi kahvia joivat alussa myös käsityöläiset, jotka olivat oppineet tavan todennäköisesti kaupungissa opissa ollessaan. Vuonna 1850 pitäjänrätäli Johan Strömin perukirjassa on kahviastiasto ja kahvipannu (2 mk). Muita kahvipannuja ei tuon vuoden perukirjoissa esiintynyt. Vuonna 1860 kahvipannuja omistivat säätyläisten ja käsityöläisten lisäksi myös talonpojat. Yhteensä neljällä talollisella tai talollisen vaimolla ilmoitetaan olleen kahvipannu. Muita kahvinjuojia tuolloin olivat yksi suutari, yksi rätätälin vaimo sekä kihlakunnan nimismies Henrik Pöyhönen.²⁶¹ Oli kahvi jo torppiinkin tuolloin levinnyt. Torpparin vaimon Maija Liisa Myllyaho omisti yhden kuparisen kahvipannun (2 mk) sekä yllättävästi myös kahvimyllyn (0,20 mk) ja kahviprännäriin (0,60 mk). Muissa tuon vuoden perukirjoissa ei kahvimyllyjä tai -prännäreitä mainita.²⁶²

Vuoden 1869/70 perukirjoista kahvipannuja löytyi yhteensä viideltä talonpojalta tai talon emännältä sekä viideltä torpparilta tai torpan emännältä. Syytinkimies Juho Parkkonen Leppäveden kylältä omisti perukirjan mukaan niukalti tavaraa. Yhteensä 28 markan arvoiseksi arvioitu omaisuus sisälsi kuitenkin yhden pienen kahden markan arvoisen

259 Suolahti 1925, 219-220.

260 Saarinen 2011, 17-20, 30-31; Vuorela 1975, 286-287; Suolahti 1925, 238.

261 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Pitäjänsuutari Karl Otto Hagmanin perukirja 30.4.1860, rätätälin vaimo Maria Charlotta Smitsin perukirja 7.5.1860 ja kihlakunnan nimismies Henrik Pöyhösen perukirja 23.1.1860.

262 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Maija Liisa Myllyahon perukirja 20.8.1860.

kuparisen kahvipannun.²⁶³ Vuonna 1880 perukirjoissa peräti yhdessätoista talonpoikaistalossa oli kahvipannu. Vuonna 1890 kahvipannu löytyi kaikista paitsi kahdesta kuolinpesästä. Vuoden 1900 perukirjoissa kahvipannujen määrä on jo selkeä merkki siitä, että kahvinjuonti oli juurtunut maaseudulle. Kahvipannusta oli tullut yhtä olennainen osa talon esineistöä, kuin kirveestä tai padasta.

Kahvinjuonti saattoi vaihdella hyvinkin paljon talon varallisuuden mukaan. Köyhimmissä torpissa kahvia juotiin ainoastaan juhlapäivinä ja silloin kun saatiin vieraita kylään. Arkijuoma kahvista tuli 1800-luvun lopussa, jolloin monessa talossa yhteisiä kahvihetkiä oli kolme kertaa päivässä. Arkisin kahvia saatettiin jatkaa ohralla tai rukiilla, vanhoja kahvipuruja myös keitettiin uudestaan mikäli kahvi oli vähissä.²⁶⁴

Toisin kuin kahvinjuonti, teenjuonti ei missään vaiheessa yleistynyt suomalaisella maaseudulla vielä 1800-luvun puolella. Säätyläistön keskuudessa tee tuli tunnetuksi jo ennen kahvia 1700-luvun alussa, mutta levisi hitaasti ja harvoille seuduille. Ainoastaan Kaakkois-Suomessa teenjuonnista oli tullut jokapäiväinen tapa 1800-luvulla venäläisen kulttuurin vaikutuksen myötä. Siellä teenjuonti oli pitkään yleisempää, kuin kahvinjuonti.²⁶⁵

Laukaassa teetä joivat perukirjojen perusteella muutamat varakkaammat talonpojat sekä säätyläistö. Edellä mainitun rovastin lesken Maria Sofia Walleniuksen jäämistössä vuodelta 1869 on kahden teekannun lisäksi myös hopeinen teesiivilä.²⁶⁶ Niin ikään kaksi teekannua löytyy myös talon emännän Karoliina Jalkasen perunkirjoituksesta. Hopeaisia teelusikoita perukirjassa on kaiken kaikkiaan kymmenen kappaletta.²⁶⁷ Koiviston kylän Niemisen talon isäntäparin perunkirjoituksessa vuodelta 1890 on luetteloitu kymmenen metallista teelusikkaa sekä yksi läkkinen teekannu.²⁶⁸ Vuonna 1900 menehtyneen Seppälän talon isännän Juho Parkkosen perukirjassa teelusikoita mainitaan viisi kappaletta. Teekannuja tai muita teenjuonnista kertovia astioita ei omaisuuden joukosta

263 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Vuosien 1869 ja 1870 perukirjat. Syytinkiläinen Juho Parkkosen perukirja 12.2.1870.

264 Saarinen 2011, 20-23.

265 Talve 1978, 121; Vuorela 1975, 287; Saarinen 2011, 21-22.

266 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Rovastin leski Maria Sofia Walleniuksen perukirja 18.6.1869.

267 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880.

268 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Kustaa Niemisen ja vaimon Marja Niemisen perukirja 13.10.1890.

kuitenkaan löydy. Kahvipannuja sen sijaan on kuusi kappaletta, kahvikuppeja kuusi paria ja tasseja eli kahvikupin aluslautasia kaksitoista. Myös sokeriastia jäämistössä mainitaan, joten mitä todennäköisemmin teelusikat ovat tarkoitettu kahvinjuontiin.²⁶⁹ Muita viitteitä teenjuonnista ei Laukaan pitäjän perukirjoissa tutkimusajalta ole. Tee oli Laukaassa 1800-luvulla varakkaiden talonpoikien ja säätyläisten juoma.

5.3 Valaisimet ja kellot

Tavallisen maalaistuvan valonlähteet olivat vielä 1800-luvulla niukat. Valoa tupaan antoivat päiväsaikaan ikkunat, iltaisin tulipesässä kytevä hiillos. Jokailtaisiin puhdetöihin valoa toivat päreet sekä talikynttilät. Lampaanrasvasta valmistetut kynttilät olivat kuitenkin päreisiin verrattuna kalliita, eikä niitä poltettu kuin juhlapäivinä. Päreet eivät kuitenkaan maksaneet mitään, mutta niitä täytyi vuolla etenkin talvisaikaan jatkuvasti. Päreiden vuoleminen olikin yleinen miesten puhdetyö iltaisin monessa talossa. Noin kyynärän mittaisia päreitä vuolttiin vähäpihkaisista puista. Yhden päreiden palamisaika oli noin 15 minuuttia, joten talvisaikaan päreitä kului tuvassa runsaasti. Päreitä poltettiin erilaisissa pärepihdeissä tai uuninrakoihin työnnettyinä. Ulkona ja piharakennuksissa liikuttaessa valonlähteenä toimi peltilyhty, jossa tavallisesti paloi kynttilä. 1800-luvulla lyhdyissä ryhdyttiin polttamaan valopetrolia, joka oli kynttilöitä edullisempaa. Päreiden käyttö muualla kuin tuvassa oli kiellettyä vuodesta 1810 lähtien, mikä teki peltilyhdystä tavallisen valonlähteen esimerkiksi navetoissa ja saunoilla. Vielä 1700-luvulla ei kaikkialla käytetty edes päreitä tai kynttilöitä tuvan valaisemiseen. Ainoastaan avonainen tulisija antoi tarvittavan valaistuksen pimeään aikaan.²⁷⁰

Kynttilöistä ja lyhdyistä siirryttiin 1800-luvun puolivälin jälkeen öljylamppuihin, joissa käytettiin eläin- ja kasviöljyjen sijaan valopetrolia. Nämä lamput levisivät lounaisrannikolta sisämaahan, aluksi säätyläisten ja varakkaampien koteihin. Öljylamputta paloi tuli lasikuvun sisällä, ja öljyyn upotettua sydänlankaa pystyi säätämään. Öljylamppuja oli ollut olemassa jo 1700-luvulta, mutta vasta 1800-luvulla niiden käyttäminen tuli kannattavaksi valopetrolin eli lamppuöljyn saatavuuden myötä. Lounaisrannikolle tällaiset öljylamput saapuivat 1860-luvulla, minkä jälkeen ne nopeasti levisivät muuallekin

269 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juho Parkkosen perukirja 25.6.1900.

270 Sirelius 1919b, 349-350; Vuorela 1974, 321-324.

Suomeen.²⁷¹

Laukaan perukirjoissa erilaisia lamppuja mainitaan jo vuonna 1890. Talollinen Kaarle Kustaa Nieminen vaimonsa Marjan kanssa Koiviston kylästä omistivat tuolloin jo kattolampun, pöytälampun sekä kupulampun. Perukirjassa lamput on merkitty sekalaisen tavaroiden luetteloon. Talosta löytyi myös viisi vaskista kynttilänjalkaa. Kovinkaan arvokkaiksi näitä uusia lamppuja ei ole arvoitettu. Kolmen lampun yhteishinta perukirjassa oli himpun vaille 2 markkaa. Kynttilänjalkojen yhteisarvoksi perukirjaan on merkitty yhteensä 3 markkaa ja 50 penniä. Toki kynttilänjalat olivat täyttä vaskea, joka jo sinällään oli arvokas metalliseos. Lampuissa metallin määrä oli huomattavasti vähäisempi.²⁷²

Vuoden 1900 perukirjoissa lamppujen määrä on jo suurempi. Yhteensä perukirjoissa esiintyy tuona vuonna 20 kappaletta erilaisia lamppuja yhdessätoista perukirjassa. Näistä neljä on kattolamppuja ja viisi pöytälamppuja. Lisäksi yhdessä perukirjassa mainitaan kattokruunu, jolla on voitu tarkoittaa myös kynttiläkruunua. Loput kymmenen lamppua ovat öljylamppuja. Peltilyhtyjä perukirjoissa ei kovinkaan runsaasti esiinny. Vuosina 1850, 1880, 1890 ja 1900 peltilyhtyjä on perukirjoihin merkitty yhteensä seitsemän kappaletta. Kynttilänjalkoja sen sijaan perukirjoissa on yhteensä 66 kappaletta. Vuosina 1850 ja 1890 kynttilänjalkoja ei perukirjoissa ollut ainoatakaan. Kynttilänjalkojen lisäksi vuosien 1860 ja 1869/70 perukirjoissa on yhteensä kahdet kynttilännipistimet eli kynttiläsakset. Näitä alunperin varakkaiden säätyläisten käyttämiä saksia käytettiin talikynttilöiden ”niistämiseen”, jolla estettiin kynttilää savuttamasta. Ne olivat pääasiassa valmistettu raudasta. Pärepihtejä Laukaan perukirjojen rautaesineiden joukosta ei tutkimusvuosina tapaa ainuttakaan.²⁷³

Vuoden 1900 perukirjojen perusteella erilaisia lamppuja esiintyi niin varakkaiden talollisten kuin torppareidenkin tuvissa. Mäntylän torpparin vaimo Hedda Sorri Äänekosken kylästä omisti yhden markan arvoiseksi arvioitun kattolampun. Myös Lievestuoreella, Noralan torpassa asunut eläkemies Matti Nikkanen omisti perunkirjoituksen mukaan 75 pennin arvoisen kattolampun sekä 25 pennin hintaisen lyhdyn. Kattolamppua arvokkaampia

²⁷¹ Vuorela 1974, 327-328.

²⁷² JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Kustaa Niemisen ja vaimon Marja Niemisen perukirja 13.10.1890.

²⁷³ JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850-1900; Vuorela 1974, 326.

öljylamppuja omisti Heikkilän torpparin vaimo Anna Sofia Virtanen. Kahdelle öljylampulle on Virtasen perukirjassa merkitty arvoksi yhteensä kuusi markkaa. Työmiehen vaimo Ida Jauhonen Haapavatian kylästä omisti sen sijaan pöytälamppun. Neljäkymmenen pennin arvoiseksi arvoitettu lamppu on merkitty sekatarvaroiden joukkoon. Itsellisen vaimo Maria Stina Kauranen sekä talonpojan vaimo Maria Finne omistivat kumpikin perunkirjoituksen mukaan lampun. Kaurasen lampun arvoksi on annettu 10 penniä, kun taas Finnen lamppu on arvioitu yhden markan arvoiseksi. Leipurin vaimo Miina Nyholmin perukirjassa on erikoistavaroiden listaan merkitty yksi kolmen markan arvoinen pöytälamppu sekä kaksi yhteensä 1,50 markan arvoista pöytälamppua. Talonpoika Otto Rutanen on omistanut sen sijaan yhden kahden markan arvoisen lampun sekä kaksi kattolamppua, joiden yhteisarvoksi on merkitty kolme markkaa.²⁷⁴

Lamppujen merkitseminen ja arvottaminen näyttää perukirjoissa vaihdelleen varsin paljon. Lamppuja merkittiin perukirjaan pääasiassa sekalaisten tavaroiden joukkoon, mutta niitä tapaa myös rautaesineiden joukosta. Perukirjoihin pelkästään lampuiksi merkityt valaisimet ovat mitä todennäköisimmin olleet öljylamppuja ja tällaisiksi olen ne myös edellä luokitellut. Eri lamppuille annetut arvot vaihtelevat perukirjojen välillä, mikä johtuu todennäköisesti lamppujen vanhuudesta ja kunnosta. Lamppu ei välttämättä säilyttänyt arvoaan samaan tapaan kuin vaikkapa messinkiset kynttilänjalat, vaan lamput olivat kulutustavaraa, joiden arvo laski käyttöiän myötä.

Erialaisten lamppujen lisäksi 1800-luvun loppua kohden mentäessä Laukaan perukirjoissa lisääntyivät myös kellot. Varakkaan talonpoikaistalon tuvan kalustukseen oli Länsi-Suomessa kuulunut kaappikello jo 1700-luvun lopulta lähtien. Etenkin Pohjanmaalla kaappikellosta tuli monessa pitäjässä muotiesine ja talonpoikaistuvan peruskaluste. Pohjanmaalla toimivat Suomen tunnetuimmat kellosepät. Ilmajoella kelloja valmistivat 1700-luvulta 1800-luvun puoliväliin Könnin suvun kellosepät, joiden koristeellisista kaappikelloista tuli nopeasti suosittuja myös Pohjanmaan ulkopuolella. 1800-luvulla Ruotsin puolella Taalainmaalla alkoi huomattava kelloteollisuus, jonka tuotteita kulkeutui

274 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Hedda Sorrin perukirja 25.4.1900, eläkemies Matti Nikkasan perukirja 30.12.1899, torpparin vaimo Anna Sofia Virtasen perukirja 2.5.1900, työmiehen vaimo Ida Jauhosen perukirja 5.11.1900, itsellisen vaimo Maria Stina Kaurasen perukirja 13.11.1900, talonpojan vaimo Maria Finnen perukirja 13.6.1900, leipurin vaimo Miina Nyholmin perukirja 24.9.1900, talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

kaupustelijoiden mukana myös Suomeen.²⁷⁵ Kaappikellot olivat kokonsa puolesta huonekaluiksi luokiteltavia ja näin ollen myös arvokkaita. Edullisempia kelloja olivat pienet seinäkellot, joita esiintyi jo 1600-luvun puolella varakkaimmissa taloissa. 1800-luvun loppua kohden kello tuvan seinällä yleistyi ja ajankulun seuraaminen kellosta tuli tavalliseksi. Seinäkellon myötä ihmiset alkoivat rytmittää päivänsä tuntien mukaan. Tätä ennen päivän kulku oli totuttu katsomaan auringosta, valon määrä eri vuorokauden aikoina oli yksi hyvä tapa kuvata päiväntulkua.²⁷⁶

Tutkimissani Laukaan perukirjoissa seinäkelloja on yhteensä kaksikymmentäyksi kappaletta. Vuosien 1869, 1869 ja 1880 perukirjoissa seinäkelloja on yhteensä kuusi kappaletta, mutta vuoden 1900 perukirjoissa niitä on jo viisitoista kappaletta. Vuoden 1900 perukirjoissa on myös kolme herätyskelloa sekä yhteensä yhdeksän taskukelloa. Taskukellojen olen katsonut olleen korujen kaltainen asuste, joten en keskity niiden tarkasteluun tämän enempää.²⁷⁷

Tutkimissani perukirjoissa varhaisin seinäkello mainittiin vuonna 1860 pitäjänsuutari Karl Otto Hagmanin perukirjoituksessa. Ennen markka-aikaa laaditussa perukirjassa seinäkellon arvoksi on annettu 50 kopeekkaa eli 2 markkaa.²⁷⁸ Seinäkello koristi vuonna 1869 Leppäveden kylässä sijainneen Hueslahden talon tupaa. Talonpoika Antti Kustaa Snyggin perukirjoituksessa vuodelta 1869 sekatarviden joukkoon on merkitty kahden markan hintaiseksi arvoitettu seinäkello. Kaksi markkaa oli suhteellisen suuri rahamäärä verrattuna perukirjan muihin esineisiin. Esimerkiksi Snyggin perukirjassa oleva rautapiikkinen karhi on arvoitettu yhden markan arvoiseksi ja vaskiesineiden listassa kattilan arvoksi on määritetty kaksi markkaa.²⁷⁹ Seuraavat kellot tutkimissani perukirjoissa ovat vuodelta 1880. Tuolloin seinäkelloja oli neljässä tilallisen perukirjassa. Lievestuoreen kylällä asuneen talon emännän Karolina Jalkasen omaisuusluettelossa olevalle seinäkellolle on annettu arvoksi kolme markkaa.²⁸⁰ Talonpoika Kaarle Pietiläisen seinäkello sen sijaan on arvoitettu vain 25 pennin arvoiseksi. Saman arvoiseksi perukirjaan on

275 Vuorela 1975, 357.

276 Talve 1978, 42; Sirelius 1919b, 527-528.

277 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Perukirjat 1850-1900.

278 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Pitäjänsuutari Karl Otto Hagmanin perukirja 30.4.1860.

279 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talonpoika Antti Kustaa Snyggin perukirja 7.12.1869.

280 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talon emäntä Karolina Jalkasen perukirja 30.3.1880.

merkitty myös käsisaha sekä käsihöylä.²⁸¹ Talonpoika Mikko Minkkisen ja tämän vaimon Eva Kaipioisen perukirjassa seinäkello on arvioitu yhden markan arvoiseksi.²⁸² Mansikkalan talon isäntä Tobias Sormunen omisti myös seinäkellon. Tälle kellolle on arvoksi annettu 2,50 markkaa.²⁸³

Vuoden 1900 perukirjoissa seinäkelloja tapaa jo maattomien torpparien ja itsellisten omistamina. Mäkitupalaisen vaimo Maria Peura Haapavatian kylästä omisti perukirjan mukaan yhden markan arvoisen seinäkellon sekä kymmenen markan arvoisen taskukellon.²⁸⁴ Mäntylän torpan emännään Hedda Sorrin omaisuusluettelossa seinäkellolle on annettu arvoksi kolme markkaa.²⁸⁵ Äänekosken kylässä asunut itsellinen August Wiikman sen sijaan omisti nikkelisten herätyskellon sekä silinterikellon. Herätyskello on arvoitettu viiden markan ja silinterikello kymmenen markan hintaiseksi.²⁸⁶ Lievestuoreen kylässä, Noralan torpassa asuneen eläkemies Matti Nikkasen perukirjassa ”pikku seinäkello” on arvioitu 90 pennin arvoiseksi. Nikkanen omisti myös kahden markan arvoisen taskukellon.²⁸⁷ Jo monesti edellä mainittu talonpoika Otto Rutanen omisti kolmen lampun lisäksi myös seinäkellon sekä herätyskellon. Seinäkellolle arvoksi on annettu viisi markkaa ja herätyskellolle kaksi markkaa.²⁸⁸ Työmiehen vaimo Ida Jauhonen Haapavatian kylästä omisti peräti kaksi hopeaista silinterikelloa sekä yhden seinäkellon. Silinterikelloille arvoksi on annettu 10 ja 15 markkaa. Kulta- ja hopeaesineiden listaan merkityn seinäkellon arvoksi on annettu niin ikään 10 markkaa.²⁸⁹ Leipurin vaimo Miina Nyholm Äänekosken kylästä omisti neljän pöytälampun lisäksi myös neljän markan arvoisen herätyskellon.²⁹⁰ Herätyskellon voidaan katsoa olleen selkeä merkki siitä, että talossa oltiin siirrytty perinteisestä auringon liikkeiden rytmittämästä vuorokausirytmistä tuntien ja minuuttien määrittämään vuorokauteen.

281 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Kaarle Pietiläisen perukirja 29.4.1880.

282 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Mikko Minkkisen ja vaimon Eva Kaipioisen perukirja 27.7.1880.

283 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Tobias Sormusen perukirja 2.6.1880.

284 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Mäkitupalaisen vaimo Maria Peuran perukirja 20.3.1900.

285 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torpparin vaimo Hedda Sorrin perukirja 25.4.1900.

286 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Itsellinen August Wiikmanin perukirja 1.5.1900.

287 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Eläkemies Matti Nikkisen perukirja 30.12.1899.

288 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Otto Rutasen perukirja 22.8.1900.

289 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Työmiehen vaimo Ida Jauhosen perukirja 5.11.1900.

290 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Leipurin vaimo Miina Nyholmin perukirja 24.9.1900.

Seinäkellot olivat vuonna 1900 Laukaassa levinneet talonpoikien kodeista myös torpparien ja muiden maattomien koteihin. Kaikki eivät kelloja vielä kuitenkaan omistaneet, mutta niillä alkoi olla jo huomattava vaikutus elämänrytmiin. Etenkin herätyskellot olivat merkki siitä, että talossa noustiin aamuisin kellon viisareiden määrittelemään aikaan. Seinäkelloja oli Laukaassa saatavilla perukirjoihin merkittyjen arvojen perusteella useanlaisia. Ne eivät olleet kovinkaan kalliita, vaan torpparitkin saattoivat niitä kiertäviltä kaupustelijoilta tai markkinoilta ostaa. Herätyskellot sen sijaan olivat ainakin edellä mainittujen arvojen perusteella arvokkaampia, sellaisen omistaja sitä todella myös käytti. Herätyskelloja oli kuitenkin Laukaan perukirjoissa ainoastaan kolme kappaletta, joten mitään kovin suuria päätelmiä niistä ei tässä yhteydessä voida tehdä. Maaseudulla kello ei vielä määritellyt aamuherätyksiä, vaan ylös noustiin silloin kuin noustiin, yleensä aikaisin aamuhämärissä. Kellon merkitys maaseudulla varmaankin oli aluksi varsin rajallinen. Päivärytmi oli pysynyt samana sukupolvien ajan, eikä kellojen ilmestyminen tuvan seinälle tai nurkkaan tuonut kovinkaan suurta muutosta. Harvalla talonpojalla oli pellolla työskennellessään mukana kello, josta ajankulkua saattoi seurata, eikä päiväsaikaan tuvassa oleillut välttämättä ketään. Kellolla lieneekin ollut alunperin enemmänkin symbolinen arvo, mistä edellä mainitut näyttävät kaappikellot oiva esimerkki. Korea kellokaappi tuvan seinustalla oli enemmänkin muodinmukainen koriste-esine, kuin käytännöllinen ajan näyttäjä.

Lamput ja kellot ovat molemmat merkki maaseudun muutoksesta. Öljylamppujen myötä valon määrä tuvassa ei enää riippunut vuorokaudenajasta, vaan iltapuuhiä saattoi jatkaa lampun valossa myöhäänkin yöhön. Kellot alkoivat hiljalleen määrittää päivärytmiä ja esimerkiksi työtuntien laskeminen ja suunnitteleminen mahdollisti uudenlaisia työtapoja.

6 RAUTAESINEET JA METALLISET KULUTUSTAVARAT LAUKAAN PERUKIRJOISSA

Tarkastelemani Laukaan pitäjän perukirjat sisälsivät runsaasti erilaisia rautaesineitä sekä metallisia kulutustavaroita. Esineiden määrät eri perukirjojen välillä saattoivat poiketa hyvinkin paljon toisistaan. Talonpoikien ja torppareiden perukirjojen välillä eroja saattoi olla paljonkin, mutta ne saattoivat olla myös hyvin samankaltaisia. Perukirjojen joukosta löytyi niin vauraita, kuin lähes tai täysin varattomia kuolinpesiä.

Vuonna 1850 kuolleen talonpoika Moses Finnin perukirjassa rautaesineet on lueteltu omana ryhmänään. Perukirjaan on merkitty kaksi pataa, kirves, piilukirves, kaksi viikatetta, kaksi sirppiä, yksi vanha lapio, rautakanki, pieni saha sekä valssihöylä. Kärryjen ja peltotyökalujen listaan on merkitty kärryjen ja kirkkoreen lisäksi hevosenlänget, peltoaura ja kaskiaura.²⁹¹ Samalta vuodelta peräisin oleva talonpoika Matti Hautajärven perukirjan rautakalujen luettelo sisältää paljolti samoja esineitä: yhden padan, kirveen, kolme viikatetta, lapion, kaksi sirppiä, kaskikoukun, auran sekä yhden parin patakoukkuja.²⁹²

Torppari Antti Laitisen perunkirjoitus niin ikään vuodelta 1850 sisältää neljä hakkuukirvestä, huonon piilukirveen, kaksi havukirvestä, kaksi vesuria, kolme viikatetta, kahdeksan sirppiä, kolme kuokkaa, kaksi talikkoa, kolme pataa, kaksi patakoukkuja sekä kaksi auraa.²⁹³ Torppari Matti Laitinen omisti sen sijaan yhden auran, padan, kaksi vesuria, viikatteen, petkeleen, sirpin, kuokan, napakairan, rautalapion, höylän sekä kaskikoukun.²⁹⁴ Talollisten ja torppareiden rautaesineistö ei poikennut vuonna 1850 kovinkaan paljoa toisistaan. Rautaesineiden lista käsitti pääasiassa maaseudulla kaikkien tarvitsemia yleisiä työkaluja. Talollisten irtaimistojen keskinäiset erot kuitenkin saattoivat olla hyvinkin suuria. Talonpoika Juhani Maneruksen perukirjaan rautaesineitä on merkitty seuraavanlaisesti: alasin, moukari, palkeet, pihdit, kolme vasaraa, kaksi piilua, kaksi jäätuura, kuusi kirvestä, kolme petkelettä, kaksi havukirvestä, kolme vesuria, kärryn akseli, rauatseiväs, ketunraudat, patakoukku, kaksi napakairaa, kaksi iskuporaa, kaksikoukku, kolme viilaa, rautalapio, viisi erilaista höylää, kaksi poraa, kuusi viikatetta ja kahdeksan sirppiä, kolme sahaa, rautaäes, kaksi pataa, kaksi peltoauraa, kaksi auraa sekä kaksi rekeä.²⁹⁵

Vuonna 1900 torppareidenkin omaisuus näyttää olleen suurempi vuoteen 1850 verrattuna. Torppari Salomon Penttisen perukirjaan vaskiesineitä on merkitty yksi kahvipannu ja kolme lehmänkelloa. Messinkiä on ollut yksi kynttilänjalka. Rautaesineiden luettelo sisältää kaksi hiilihankoa, kuusi kirvestä, kolme pientä pataa, muuripadan, kahdeksan viikatetta, justeerisahan, käsisahan, kaksi havurautaa, kaksi paistinpannua, kolme sirppiä, kaksi kuokkaa, vesurin, kaksi lantakouraa, auran, kolme rautalapiota, rautakarhen, kaksi

291 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Moses Finnin perukirja 20.8.1850.

292 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Matti Hautajärven perukirja 4.9.1850.

293 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Torppari Antti Laitisen perukirja 5.9.1850.

294 JyMA. Laukaan käräjäkunnan arkisto. Torppari ja leskimies Matti Laitisen perukirja 11.9.1850.

295 JyMA. Viitasaaren käräjäkunnan arkisto. Talonpoika Juhani Maneruksen perukirja 5.4.1850.

lantarekeä, kolme työrekeä sekä yhdet pännärit.²⁹⁶ Talonpoika Wilhelm Puhakan perukirjaan on merkitty 3 250 markan arvoinen perintötila sekä irtainta omaisuutta, josta rautaisia tai muita metallisia esineitä ovat hopealusikka, kahvipannu, läkkiämpäri, pieni pata, paistinpannu, lapio, havurauta, neljä viikatetta, kolme sirppiä, kirves, rautaseiväs, talikko, kuokka, hohtimet, vasara ja höylä.²⁹⁷

Erot perukirjojen varallisuudessa vaihtelivat myös vuonna 1900 hyvin paljon. Tilallisen emäntä Sofia Hännisen perukirja vuodelta 1900 sisältää kiinteää omaisuutta 4 000 markan suuruisen osuuden Jokelan perintötilasta, rahaa 20 markkaa, hopeaisen antiikkikellon, kaksi kuparista kahvipannua, messinkisen kynttiläläjalan, neljä pataa, kahvimyllyn ja kahviprännäriin. Pelto- ja ajokaluihin on merkitty neljä aatraa, vältti, karhi, neljä rekeä, hevosen valjaita ja neljä työkärryä. Työkaluihin on listattu neljä kirvestä, kaksi havukirvestä, kaksi rautaseivästä, seitsemän viikatetta, kuusi sirppiä, viskuukone, kolme rautalapiota, höylä, piilu, kaksi sahaa, kaksi talikkoa ja yksi sontakoura, vasara ja hohtimet, rautapuntari, nuotta, vene ja kaksi veneen ankkuria.²⁹⁸

Samalta vuodelta on myös itsellisen vaimon Hedastiina Puurmanin perukirja, jossa todetaan: ”Vaun kun kuulusteltiin pesän tilaa sellaisena kuin se vainajan kuolin hetkellä oli, niin ei huomattu mitään esinettä, jota olisi voinut mihinkään arvoon ottaa, jonka vuoksi tämä toimitus tyhjän pesän arvoiseksi pääteltiin.”²⁹⁹

Vuodelta 1890 peräisin oleva herrastuomari Matti Watiaisen perunkirjoitus poikkeaa tavallisesta maalaisväestön omaisuudesta. Puhdasta rahaa ilmoitetaan olevan 20,30 markkaa, jonka jälkeen luetellaan ”kaikenlaista”: sateenvarjo, matkalaukku, eväsvakka, koppa kaikenlaista, kolme harjaa, peililasi ja peili, kolme puukkoa, tupakkaverstaat, paitasolki ja sormus sekä yksi soppaloota.³⁰⁰

Tavallisen maalaisväestön omaisuus oli etenkin rautaesineiden kohdalla varsin samankaltainen. Suuremmat erot esiintyivätkin metallisten kulutustavaroiden

296 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Torppari Salomon Penttisen perukirja 12.2.1900.

297 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talonpoika Wilhelm Puhakan perukirja 20.4.1900.

298 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Talon emäntä Sofia Hännisen perukirja 25.1.1900.

299 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Itsellisen vaimo Hedastiina Puurmanin perukirja 2.4.1900.

300 JyMA. Laukaan kärjäkunnan arkisto. Herrastuomari Matti Watiaisen perukirja 10.3.1890.

keskuudessa. Erot varallisuudessa saattoivat poiketa huomattavasti toisista, mutta pelkästään perukirjoista koostuvan aineiston perusteella on vaikea saada todellista kuvaa koko väestön vauraudesta. Kuten aiemmin todettiin, oli tavallista, että kaikkein köyhimpien omaisuudesta perunkirjoitusta ei aina tehty. Laukaan perukirjojen joukosta kuitenkin löytyy vähävaraisia ja jopa täysin varattomiksi merkittyjä henkilöitä, mikä ainakin antaisi olettaa, että Laukaassa perunkirjoitukset pyrittiin toimittamaan varsin tunnollisesti. Todellisuudessa kuitenkin vähävaraisten perunkirjoitusten laiminlyönti oli suhteellisen yleistä.

Vaikka rautaesineet ovat vain yksi osa perukirjoihin merkittyä irtaimistoa, voidaan niiden kautta tarkastella maaseudun elämää ja kehitystä monipuolisesti. Perukirjoissa esiintyviä rautaesineitä käytettiin metsätöissä, peltotöissä, elonkorjuussa, käsitöissä, ruoan laitossa, pyykinpesussa sekä monissa muissa maaseudun töissä. Perukirjojen ”rautakaluja” ja muita metallisia esineitä tarkastelemalla voidaan saada varsin luotettava kuva maaseudun elämästä. Metsä- ja peltotöissä käytetyt esineet muodostavat suuren osan perukirjojen rautaesineistä, mutta myös erilaiset käsityökalut ja kotitalousesineet ovat hyvin edustettuina.

Metalliset kulutustavarat lisääntyivät 1800-luvun loppua kohden. Irtaimen tavaran määrä kasvoi vuosisadan loppua kohden niin talollisten kuin torppareidenkin perukirjoissa, mikä kertoo varallisuuden kasvusta ja uusista kulutustottumuksista. Uusista tavoista selkeimmin perukirjoissa näkyy kahvinjuonti, joka lisääntyi merkittävästi 1800-luvun loppua kohden. Vuonna 1900 kahvia juotiin käytännössä jokaisessa tuvassa, kun se viisikymmentä vuotta aiemmin oli ollut lähinnä kaupunkilaisten ja säätyläisten harrastama tapa, eikä näkynyt Laukaan perukirjoissa. Erilaisten valaisimien ja kellojen määrän lisääntyminen perukirjoissa vuosisadan loppua kohden kertoo maaseudun kehityksen vaikuttamisesta tavalliseen elämään. Valopetrolia käyttävät öljylamput toivat tupaan valoa ja seinä- ja herätyskellot alkoivat määrittää elämänrytmiä. Näiden uutuuksien näkyminen omassa tutkimuksessani on kuitenkin suhteellisen pientä, mutta antaa merkkejä siitä muutoksesta, joka maaseudun elämässä tapahtui kunnolla 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä.

Perinnäisen maatalouden katsotaan loppuneen 1870-luvulla edellisen vuosikymmenen katovuosien myötä. Tarkastelemassani aineistossa tämä muutos näkyy paikoin varsin selkeästi, olkoonkin se vielä pientä ja hidasta. 1800-luvun loppua kohden uudenlaiset maatalouskoneet lisääntyivät, minkä myötä myös työtavat muuttuivat. Välttiaurojen ja

uusien koneiden ilmestyminen perukirjoihin vuosisadan loppua kohden ovat tästä selkeimpänä merkinä. Uudenlaisten koneiden tarkoitus oli tehostaa maanviljelyä ja helpottaa talonpoikien työtä. Alkuun uudet koneet kuitenkin toivat lisää työtä monelle tilalle, sillä niiden käyttö vaati opettelua ja uudenlaisia työtapoja. Muutos vanhakantaisesta omavaraistalouteen nojaavasta maataloudesta uuteen, tehokkaan tuotannon maatalouteen tapahtui kuitenkin hitaasti. Uudet koneet olivat kalliita, jolloin niitä hankkivat pääasiassa vain varakkaat talonpojat. Vanhaa maataloutta harjoitettiin esimerkiksi kaskiviljelyn muodossa vielä monella tilalla 1800-luvun lopussa, mikä kertoo muun muassa siitä, ettei varallisuus jakaantunut tasaisesti kaikkien kesken maaseudun uudistumisen myötä. Siirtyminen vanhakantaisesta maanviljelystä uudenaikaiseen tehoviljelyyn ei myöskään tapahtunut hetkessä, vaan muutos jatkui monella seudulla vielä pitkälle 1900-luvun puolelle saakka.

Perukirjoja tarkastellessa tulee ottaa huomioon se seikka, että ne ovat useimmiten hieman vanhempien ikäryhmien omaisuusluetteloita. Vaikka keski-ikä Keski-Suomessa perunkirjoitetulla väestöllä oli 1800-luvun loppupuolella noin 50 vuotta, uusia innovaatioita omaksuivat herkemmin varmastikin vielä tätä nuorempi väestön osa, jolloin perukirjat näyttävät maaseudun kehityksen kymmenen tai kahdenkymmenen vuoden viiveellä. Näin ollen jos perukirjoista halutaan löytää suurempia ja selkeämpiä muutoksia ja merkkejä maaseudun kehityksestä, tulisi tarkasteluun ottaa 1900-luvun alun ensimmäiset vuosikymmenet suuremmalta alueelta. Täytyy myös ottaa huomioon, että tarkastelemani Laukaan pitäjän 156 perukirjaa ovat suhteellisen pieni otos suurien uudistuksien havainnointiin.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA):

Viitasaaren tuomiokunnan arkisto

Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1850–1859, vuoden 1850 perukirjat (VI Ecb: 5, 4-25)

Viitasaaren kärjäkunnan perukirjat 1844–1859, vuoden 1850 perukirjat (VI Eca: 2, 285-335)

Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1890–1890 (VI Ecb: 10, 4-36)

Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1900–1903, vuoden 1900 perukirjat (VI Ecb: 13, 3-126)

Laukaan tuomiokunnan arkisto

Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1865–1871, vuosien 1869 ja 1870 perukirjat (VI Ecb: 5, 253-289)

Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1880 (VI Ecb: 9, 31-102)

Pohjanmaan itäisen tuomiokunnan arkisto

Laukaan kärjäkunnan perukirjat 1860 (VI Ecb:6)

Tutkimuskirjallisuus

Ahvenainen, Jorma (1984), Suomen sahateollisuuden historia. Helsinki: WSOY.

Anttila, Veikko (1974), Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Helsinki: Kirjayhtymä.

Berndtson, Nils (1986), Laukaan historia II 1776–1868. Laukaa: Laukaan kunta.

Heikkinen, Kaija (2007), Naiset, miehet ja sukupuoli etnologiatieteissä. Teoksessa: Olsson, Pia, Willman, Terhi (toim.) (2007), Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Helsinki: Ethnos ry.

Hemminki, Tiina (2008), Ilmajoen ja Nordmalingin talonpoikien varallisuuden ja luottosuhteiden vertailu perukirjojen mukaan vuosina 1796–1830. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Hurre, Matti (1998), Kivikauden Suomi. Helsinki: Otava.

Knuuttila, Maarit (2006), Kansanomainen keittämisen taito. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Korhonen, Teppo (1999), Tekniikkaa, taidetta ja taikauskoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista. Tietolipas 162. Helsinki: SKS.

Korhonen, Teppo (2003), Perinne hallitsee maataloustekniikkaa. Teoksessa Jutikkala, Eino, Mäkelä-Alitalo, Anneli, Rasila, Viljo (toim.), Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. SKS:n toimituksia 914:1. Helsinki: SKS.

Korhonen, Teppo (2003), Koneiden aika alkamassa. Teoksessa Jutikkala, Eino, Mäkelä-Alitalo, Anneli, Rasila, Viljo (toim.), Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. SKS:n toimituksia 914:1. Helsinki: SKS.

Kuokkanen, Pertti (1983), Laukaan historia 3. Kunnallishallinnon uudistamisesta 1950-luvulle. Laukaa: Laukaan kunta.

Laitinen, Erkki (1988), Väestö ja yhteiskunta. Teoksessa Jokipii, Mauno (toim.) Keski-Suomen historia 2. Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan. Jyväskylä: Keski-Suomen maakuntaliitto.

Lehtonen, Juhani U. E. (2005), Kansatieteen tutkimushistoria. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena (toim.), Polkuja etnologian menetelmiin. Helsinki: Ethnos ry.

Lönnqvist, Bo (1999), Mitä etnologia on? Teoksessa: Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina, Uusitalo, Eeva (toim.), Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologia tieteisiin. Tietolipas 155.

Helsinki: SKS.

Maasola, Juha (2009), Kirves. Helsinki: Maahenki.

Markkanen, Erkki (1977), Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914. *Studia historica Jyväskyläänsia* 14. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Markkanen, Erkki (1988), Perukirja tutkimuslähteenä. *Studia historica Jyväskyläänsia* 37. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Mikkola, Kati (2009), Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. SKS:n toimituksia 1251. Helsinki: SKS.

Nieminen, Aila, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena, Siivonen, Katriina (toim.) (2011), Aineen taikaa. Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä. SKS:n toimituksia 1336. Helsinki: SKS.

Oittinen, Riitta (1999), Ompelusta ennen tehdastyötä. Teoksessa Parikka, Raimo (toim.), *Suomalaisen työn historiaa korvesta konttoriin*. SKS:n toimituksia 730. Helsinki: SKS.

Olsson, Pia, Willman, Terhi (toim.) (2007), Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Helsinki: Ethnos ry.

Peltonen, Matti (1992), Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. *Historiallisia tutkimuksia* 164. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Ranta, Sirkka-Liisa (2006), Hellettä ja heinäpoutaa. Heinänteon kulttuurihistoria. SKS:n toimituksia 1049. Helsinki: SKS.

Saarinen, Tuija (2011), Pannu kuumana. Suomalaisia kahvihetkiä. SKS:n toimituksia 1330. Helsinki: SKS.

Salminen, Elina (2011), Monta kuvaa menneisyydestä: etnologinen tutkimus museokokoelmien yksityisyydestä ja julkisuudesta. *Jyväskylä studies in humanities* 149.

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Sirelius, U. T. (1919a/1989), Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia I. Helsinki: Kansallistuote.

Sirelius, U. T. (1919b/1989), Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia II. Helsinki: Kansallistuote.

Soininen, Arvo M. (1974), Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maataloutemme loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Helsinki: Suomen maataloustieteellinen seura.

Stark, Laura (2011), The limits of patriarchy: how female networks of pilfering and gossip sparked the first debates on rural gender rights in the 19th-century Finnish-language press. *Studia Fennica, Ethnologica* 13. Helsinki: SKS.

Suolahti, Gunnar (1925/1991), Elämää Suomessa 1700-luvulla. SKS:n toimituksia 544. Helsinki: SKS.

Talve, Ilmar (1978), Suomen kansankulttuuri. SKS:n toimituksia 514. Helsinki: SKS.

Turunen, Arja (2011), "Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?": naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. *Kansatieteellinen arkisto* 53. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Uotila, Merja (2014), Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840. *Jyväskylä Studies in Humanities* 237. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Valonen, Kari (1991), Suomen maatalouslehdistö. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 9. Aikakauslehdistön historia. Erikoisaikakauslehdet. Jyväskylä: Kustannuskiila.

Vihola, Teppo (1991), Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 159. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Vilkuna, Janne (1992), Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen tapatutkimus. Kansatieteellinen arkisto 39. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Vilkuna, Kustaa (1943), Isien työ. Veden ja maan viljaa. Arkityön kauneutta. Helsinki: Otava.

Vuorela, Toivo (1975), Suomalainen kansankulttuuri. Helsinki: WSOY.

Vuorela, Toivo (toim.) (1976), Suomen kansankulttuurin kartasto 1. Aineellinen kulttuuri. Helsinki: SKS.

Willberg, Leena (1988), Ompelukone – ensimmäinen kodinkone. Tampereen kaupungin museolautakunnan julkaisuja 20. Tampere: Tampereen kaupungin museot – Pirkanmaan maakuntamuseo.

Östman, Ann-Catrin (2000), Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940. Turku: Åbo Akademi.

Östman, Ann-Catrin (2007), Työ ja sukupuoliero varhaisissa kansatieteellisissä julkaisuissa. Teoksessa: Olsson, Pia, Willman, Terhi (toim.) (2007), Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Helsinki: Ethnos ry.